ਚੌਧਵਾਂ ਅਧਿਆਇ

ਗੁਣਤ੍ਰਯਵਿਭਾਗ ਯੋਗ

14.01 ਸ਼ਲੋਕ :

ਸ਼੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਉਵਾਚ *श्री भगवानुवाच*

परम् भूयः प्र-(ब्रू) वच्-स्यामि, ज्ञानानाम् ज्ञानम् उत्तमम्। यत् ज्ञा-त्वा मुनयः सर्वे, पराम् सिध्-तिम् इतः ग (म्)-ताः॥

ਪਰਮ੍ ਭੂਯਹ ਪ੍ (ਬ੍ਰੂ) ਵਚ੍ ਸ੍ਯਾਮਿ, ਗ੍ਯ੍ਾਨਮ੍ ਗ੍ਯ੍ਾਨਮ੍ ਉੱਤਮਮ੍।

ਯਤ੍ ਗ੍ਯ੍ਾਤ੍ਵਾ ਮੁਨਯਹ ਸਰ੍ਵੇ, ਪਰਾਮ੍ ਸਿਧ੍ਤਿਮ੍ ਇਤਹ ਗ (ਮ੍) ਤਾਹ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਪਰਮ੍ : ਪਰਮ। ਭੂਯਹ : ਦੁਵਾਰਾ। ਪ੍ (ਬ੍ਰੂ) : ਦੁਵਾਰਾ। ਵਚ੍ਸ੍ਯਾਮਿ : ਸਾਰੇ ਗਿਆਨ ਦਾ। ਗ੍ਯ੍ਾਨਮ੍ : ਗਿਆਨ। ਗ੍ਯ੍ਾਨਮ੍ : ਗਿਆਨ। ਉੱਤਮਮ੍ : ਉੱਤਮ। ਯਤ੍ : ਕਿਹੜਾ। ਗ੍ਯ੍ਾਤ੍ਵਾ : ਜਾਣਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ। ਮੁਨਯਹ : ਮੁਨੀ। ਸਰ੍ਵੇ : ਸਾਰੇ। ਪਰਾਮ੍ : ਮਹਾਨ। ਸਿਧ੍ਤਿਮ੍ : ਸਿੱਧ, ਪੂਰਣ ਪੱਕੇ। ਇਤਹ : ਏਸੇ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ। ਗਮ੍ਤਾਹ : ਜਾ ਚੁੱਕੇ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਉਸ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਸ਼੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਬੋਲੇ 'ਗਿਆਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਮੈਂ ਫਿਰ ਆਖਾਂਗਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਜਾਣ ਕੇ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਬੰਧੂ ਪਰਮ - ਸਿੱਧੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਏ ਹਨ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਪਰਮਮ ਭੂਯਹ ਪ੍ (ਬ੍ਰੂ) ਵਚ੍ ਸ੍ਯਾਮਿ ਗ੍ਯ੍ਾਨਾਮ੍ ਗ੍ਯ੍ਾਨਮ੍ ਉੱਤਮਮ੍ : 13.18, 13.23-24 ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਕੁਸ਼ੇਤ੍ਰ ਕੁਸ਼ੇਤ੍ਰ ਗ੍ਯ੍ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ - ਪੁਰਸ਼ ਦਾ ਜੋ ਗਿਆਨ (ਵਿਵੇਕ) ਦੱਸਿਆ ਸੀ। ਉਸੇ ਸ੍ਯ੍ਾਨ ਨੂੰ ਫਿਰ ਦੱਸਣ ਲਈ ਭਗਵਾਨ, ਭੂਯਹ ਪ੍ (ਬ੍ਰੂ) ਵਚ ਸ੍ ਯਾਮਿ ਪਦਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤਿਗਿਆ ਕੀਤੀ ਹੈ। ੦ ਲੌਕਿਕ ਤੇ ਪਾਰ-ਲੌਕਿਕ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਗਿਆਨ ਹਨ, ਜਿੰਨੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ, ਵਿਦਿਆਵਾਂ, ਲਿਪੀਆਂ ਕਲਾਵਾਂ ਦਾ ਜੋ ਗਿਆਨ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਪੁਰਸ਼ ਦਾ ਭੇਦ ਦੱਸਣ ਵਾਲਾ, ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੋਂ ਅਤੀਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪਰਮ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਲਾ ਗਿਆਨ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਹੈ। ਉਤਕ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹੈ, ਇਸ ਵਰਗਾ ਹੋਰ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਨਾ ਹੀ ਹੋਣਾ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਹੋਰ ਦੂਜੇ ਸਾਰੇ ਗਿਆਨ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਫਸਾਉਣ ਵਾਲੇ ਹਨ, ਬੰਧਨ ਵਿੱਚ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। ੦ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਉੱਤਮ ਤੇ ਪਰ - ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਹੀ ਅਰਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਏਥੇ ਇੱਕ ਅਰਥ ਦੇ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਇੱਕੋ ਵੇਲੇ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੋ ਅਰਥ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ੦ ਏਥੇ ਉੱਤਮਮ੍ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕੰਮਾਂ, ਸੰਸਾਰ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਸੰਬੰਧ ਤੋੜ ਕੇ ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਹੈ। ਪਰ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਗਿਆਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਸਰਬ ਉਤਕ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹੈ। ੦ ਯਤ੍ ਗ੍ਯ੍ਾ ਤ੍ਵਾ ਮੁਨਯਹ ਸਰ੍ਵੇ ਪਰਾਮ੍ ਸਿਧ੍ਤਿਮ੍ ਇਤਹ ਗ (ਮ੍) ਤਾਹ॥ ਜਿਸ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਜਾਣ ਕੇ ਅਰਥਾਤ ਜਿਸ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਕੇ, ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਮੁਨੀ ਲੋਕ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਕਹਾਂਗਾ। ਉਸ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ 'ਤੇ ਕੋਈ ਮੁਕਤ ਹੋਵੇ, ਕੋਈ ਮੁਕਤ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਅਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਇਸ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੁਨੀ ਲੋਕ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਸੰਸਾਰ ਬੰਧਨ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ੦ ਮੁਨੀ - ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਤੱਤਵ ਮਨਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਿਸ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਆਪਣਾਪਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ੦ ਪਰਾਮ ਸਿਧਮ੍ = ਸੰਸਾਰਕ ਕੰਮਾਂ ਦੀਆਂਜਿੰਨੀਆਂ ਸਿੱਧੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਯੋਗ ਸਾਧਨ ਤੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ - ਅਣਿਮਾ ਮਹਿਮਾ ਆਦਿ ਜਿੰਨੀਆਂ ਸਿੱਧੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਅਸਿੱਧੀਆਂ ਹਨ। ਕਾਰਣ ਇਹ ਕਿ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਜਨਮ ਮਰਨ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਬੰਧਣ ਵਿੱਚ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਜੋ ਸਿੱਧੀ ਹੈ, ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਉਤਕ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਣ ਪਿੱਛੋਂ ਮਨੁੱਖ ਜਨਮ ਮਰਨ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਸਵੈ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਸੰਤ ਮੁਨੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਦੀ ਅਭਿਲਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਸ ਉੱਤਮ ਗਿਆਨ ਸੰਬੰਧੀ ਪਹਿਲਾਂ ਬਹੁਤ ਕੁੱਝ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਹੋਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਪਰਖਦੇ ਹਾਂ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਪਵਿੱਤਰ ਕਰ ਲਏ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਆਸਾਨ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨ ਦੁਨਿਆਵੀ ਉਲਝਣਾਂ ਵਿੱਚ ਫਸ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਲਈ ਇਸ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਔਖਾ ਹੈ। ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਭਵ ਵਿਧੀਆਂ ਹਨ। ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਨੂੰ ਮੁਨੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਐਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਵਿਕਾਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਹੜੇ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਬਹੁਤ ਅੱਗੇ ਵਧ ਜਾਂਦੇ ਹਨਤੇ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਰੀਰਕ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨੁਕਸ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਕੁਸ਼ੇਤਰ ਦੀ ਹੱਦ, ਕੁਸ਼ੇਤਰ ਅਗ੍ਯ੍ਿ ਅਥਵਾ ਸਵੈ ਸਿਰ ਨਹੀਂ ਮੜ੍ਹਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਪਰ ਅਕਸਰ ਇਹ ਗ਼ਲਤੀ ਆਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਵੈ ਗਿਆਨ ਵੇਰਵੇ ਸਹਿਤ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਵਾਰ ਵਾਰ ਤੇ ਕਈ ਵਿਧੀਆਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ੦ ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ੦ 'ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਲਾ ਗਿਆਨ ਹੀ ਅਸਲ ਗਿਆਨ ਹੈ। ਵਿਗਿਆਨ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿਸਮਾਂ, ਤਰਕ ਵਿਆਕਰਣ ਦੀਆਂ ਸਿਖਿਆਵਾਂ, ਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਥਾਂ, ਉਲਝਣਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਵਿੱਤਰ ਗ੍ਰੰਥ ਅਕਸਰ ਸੁਤੰਤਰ ਸੋਚਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਬਣਨ ਦੀ ਥਾਂ, ਹੱਥਕੜੀਆਂ ਬਣ ਜਾਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਖਿਆ ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਉਪਯੋਗੀ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਵੱਲ ਲਿਜਾਣ ਲਈ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੀ ਹੈ।'

✪ ✪ ✪

14.02 ਸ਼ਲੋਕ :

इदम् ज्ञानम् उप-आ-श्रित्य, मम साधर्म्यम् आ-ग(म्)-ताः। सर्गे अपि न उप-(जन्) जा-यन्ते, प्र-लये न व्यथ्-अन्ति च॥

ਇਦਮ੍ ਗ੍ਯ੍ਾਨਮ੍ ਓਪ ਆ ਸ਼੍ਰਿਤ੍ਯ, ਮਮ ਸਾਧਰ੍ਮ੍ਯਮ੍ ਆਗ (ਮ੍) ਤਾਹ।

ਸਰ੍ਗੇ ਅਪਿ ਨ ਓਪ (ਜਨ੍) ਜਾਯੰਤੇ, ਪ੍ਰਲਯੇ ਨ ਵ੍ਯਥ੍ ਅੰਤਿ ਚ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਇਦਮ੍ : ਇਹ। ਗ੍ਯ੍ਾਨਮ੍ : ਗਿਆਨ। ਉਪਾਸ਼੍ਰਿਤ੍ਯ : ਸ਼ਰਨ ਲੈ ਚੁੱਕਣਾ। ਮਮ : ਮੇਰਾ। ਸਾਧਰ੍ਰ੍ਯਮ੍ : ਏਕਤਾ। ਆਗ (ਮ੍) ਤਾਹ : ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਣਾ। ਸਰ੍ਗੇ : ਰਚਨਾ ਦੇ ਸਮੇਂ। ਅਪਿ : ਭੀ। ਨ : ਨਹੀਂ। ਉਪਜਾਯੰਤੇ : ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਲਯੇ : ਘਿਗਠਨ ਸਮੇਂ। ਨ : ਨਹੀਂ। ਵ੍ਯਥ੍ ਅੰਤਿ : ਬੇਚੈਨ ਹੋਏ। ਚ : ਅਤੇ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਇਸ ਗਿਆਨ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈ ਕੇ ਮੇਰੀ ਸਵਰੂਪਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ, ਸ਼੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕਾਲ ਵਿਚ ਵੀ ਅਤੇ ਮੁੜ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਲਯ ਕਾਲ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਹ ਵਿਗਠਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਇਦਮ੍ ਗ੍ਯ੍ਾਨਮ੍ ਉਪ ਆਸ਼ਰ੍ਰਿਤ੍ਯ : ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਉੱਤਮ ਅਤੇ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਨਾਲ ਜਿਸ ਗਿਆਨ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਸ ਗਿਆਨ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨਾ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈਣਾ ਹੈ। ਉਸ ਗਿਆਨ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸਾਰੇ ਫ਼ਿਕਰ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਗਿਆਨ ਸਰੂਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਮਮ ਸਾਧਰ੍ਮਯਮ ਆਗ (ਮ੍) ਤਾਹ = ਉਸ ਗਿਆਨ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈ ਕੇ ਮਨੁੱਖ। ਮੇਰੀ ਸਧਰ੍ਮਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਤਤਵ ਭੌਕਤਾ ਕ੍ਰੱਤਵ ਨਹੀਂ, ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਸਦਾ ਹੀ ਨਿਰਲਿਪਤ ਨਿਰਵਿਕਾਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ, ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਨਿਰਲੇਪਤਾ ਨਿਰਵਿਕਾਰਤਾ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਗਿਆਨੀ ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਵਾਂਗ ਨਿਰਲਿਪਤ ਨਿਰਵਿਕਾਰ ਤਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਹ ਭਗਵਾਨ ਵਾਂਗ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਪਾਲਣ ਤੇ ਸੰਘਾਰ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਯੋਗਿ ਅਭਿਆਸ ਕਾਰਨ ਕਿਸੇ ਯੋਗੀ ਵਿੱਚ ਸਮੱਰਥਾ ਸ਼ਕਤੀ ਜ਼ਰੂਰ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਸਮੱਰਥਾ ਸ਼ਕਤੀ ਭਗਵਾਨ ਵਰਗੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਨਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਅਭਿਆਸ ਕਰਕੇ ਸੱਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਯੋਗੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਭਗਵਾਨ ਤਾਂ ਸਭ ਕੁੱਝ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੈ। ਯੋਗੀ ਦੀ ਸਮਰੱਥ ਸ਼ਕਤੀ ਸੀਮਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ੦ ਸਰ੍ਗੇ ਅਪਿ ਨ ਓਪ (ਜਨ੍) ਜਾ ਯੰਤੇ – ਏਥੇ 'ਅਪਿ' ਪਦ ਤੋਂ ਇੰਜ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਗਿਆਨੀ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਮਹਾਂਸਰ੍ਗ ਦੇ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਵੀ ਉਤਪਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਮਹਾਸਰ੍ਸ ਦੇ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਚੌਧਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਉਤਪਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫਿਰ ਕਰਮ ਪਰਵਰੱਸ ਦੇ ਕੇ ਸਰੀਰ ਧਾਰਨ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ। ੦ ਪ੍ਰਲਯ ਨ ਵ੍ਯਥ੍ ਅੰਤਿ ਚ॥ ਮਹਾਂ ਪਰਲੋ ਸਮੇਂ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਭਸਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਦ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚ ਜਵਾਰ ਭਾਟਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਧਰਤੀ ਡੁੱਬ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਚੌਧਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਹਲਚਲ ਮੱਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਮਹਾ ਪਰਲੋ ਸਮੇਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਾਰੇ ਉਸ ਦੇ ਲੋਕ ਨਸ਼ਟ ਕੀਤੇ ਵੀ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ? ਪਰ ਗਿਆਨੀ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਮਹਾ ਪਰਲੋ ਵਿੱਚ ਫਿਕਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਨਾ ਹਲਚਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੁਖ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਮਿਲਦੇ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰ ਨਹੀਂ। ੦ ਮਹਾ ਸ੍ਰਗ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਤਪਨ ਨ ਹੋਣ ਅਤੇ ਮਹਾ ਪਰਲਯ ਵਿੱਚ ਵਯਥਿਤ ਨਾ ਹੋਣ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗਿਆਨੀ ਮਹਾ ਪੁਰਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਜਨ੍ਯ੍ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਬੰਧ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਜੋ ਜਨਮ ਮਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਦੁੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਹਲਚਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਜਨਮ ਮਰਨ ਦੁੱਖ ਆਦਿ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਜੇ ਇੱਕ ਚੁਟਕੀ ਭਰ ਲੂਣ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣਾ ਆਪ ਖ਼ਤਮ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਅਸਲ ਅਵੱਸਥਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਹਾਲਤ ਗਿਆਨੀ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਜਨਮ ਮਰਨ ਦੇ ਚੱਕਰ ਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਦੁੱਖ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕਲੰਕਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ੦ ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ੦ 'ਉਬਲੇ ਚਾਵਲ ਵਿੱਚੋਂ ਕਦੇ ਵੀ ਕਰੂੰਬਲ ਨਹੀਂ ਫੁੱਟਦੀ, ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿੱਚ ਬੀਜਿਆ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਅਣ ਉਬਾਲਿਆ ਦਾਣਾ ਵਧਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਨਹਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਜਨਮ ਮਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਦੁੱਖ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਪਰ ਜੋ ਅਗਿਆਨੀ ਹੈ ਉਹ ਇਸ ਅਗਨੀ – ਪਰੀਖਿਆ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਬਚ ਸਕਦਾ।'

✪ ✪ ✪

14.03 ਸ਼ਲੋਕ :

सम योनि: महत् ब्रह्म, तस्मिन् गर्भम् दधा–मि अहम्। सम्–भव: सर्व–भूतानाम्, तत: भवति भारत॥

ਮਮ ਯੋਨਿਹ ਮਹਤ੍ ਬ੍ਰਹਮ, ਤਸ੍ਮਿਨ੍ ਗਰ੍ਭਮ੍ ਦਧਾਮਿ ਅਹਮ੍।
ਸਮ੍ਭਵਹ ਸਰ੍ਵ ਭੂਤਾਨਾਮ੍, ਤਤਹ ਭਵਤਿ ਭਾਰਤ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਮਮ : ਮੇਰਾ। ਯੋਨਿਹ : ਗਰਭ। ਮਹਤ੍ ਬ੍ਰਹਮ : ਮਹਾਨ ਬ੍ਰਹਮਾ। ਤਸ੍ਮਿਨ੍ : ਉਸ ਵਿੱਚ। ਗਰ੍ਭਮ੍ : ਉਗਣਾ, ਫੁੱਟਣਾ, ਜਰਮ, ਕੀਟਾਣੂ। ਦਧਾਮਿ : ਅਸਥਾਨ। ਅਹਮ੍ : ਮੈਂ। ਸਮ੍ਭਵਹ : ਜਨਮ। ਸਰ੍ਵ ਭੂਤਾਨਾਮ੍ : ਸਾਰੇ ਜੀਵਾਂ ਦਾ। ਤਤਹ : ਉਸ ਵੇਲੇ। ਭਵਤਿ : ਹੈ। ਭਾਰਤ : ਹੇ ਭਾਰਤ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਹੇ ਭਾਰਤ! ਮਹਾਨ ਬ੍ਰਹਮ ਅਥਵਾ ਤ੍ਰੈਗੁਣਨਾਤਮਿਕ ਮੂਲ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਮੇਰੀ ਯੋਨੀ (ਗਰਭਮ੍ ਦੀ ਥਾਂ) ਹੈ। ਉਸ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਗਰਭ (ਅਰਥਾਤ ਸ਼੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਬੀਜ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਉਸ ਗਰਭ ਧਾਰਨ ਤੋਂ ਸਮੁੱਚੇ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।)

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਮਮ ਯੋਨਿਹ ਮਹਤ੍ ਬ੍ਰਹਮ ਤਸ੍ਮਿਨ੍ ਗਰ੍ਭਮ੍ ਦਧਾਮਿ ਅਹਮ੍ – ਏਥੇ ਮੂਲ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ "ਮਹਤ੍ ਬ੍ਰਹਮ" ਨਾਂ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ 1. ਪਰਮਾਤਮਾ ਛੋਟੇਪਨ ਤੇ ਵੱਡੇਪਨ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੈ। ਉਹ ਸੂਖ਼ਮ ਤੋਂ ਸੂਖ਼ਮ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਮਹਾਨ ਤੋਂ ਮਹਾਨ ਵੀ ਹੈ। (ਵੇਖੋ 3.20) ਪਰ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਚੀਜ਼ ਮੂਲ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਵਿਆਪਕ ਤੱਤਵ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮੂਲ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਏਥੇ 'ਮਹਤ੍ ਬ੍ਰਹਮ' ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। 2. ਪਿਛਲੇ ਸ਼ਲੋਕ ਦੀ ਦੂਜੀ ਸਤਰ ਵਿੱਚ 'ਸਰ੍ਗੇ ਅਪਿ ਨ ਓਪ (ਜਨ੍) ਜਾਯੰਤੇ' ਪ੍ਰਲਯ ਨ ਵ੍ਯਥ੍ ਅੰਤਿ ਚ = ਪਦਾਂ ਵਿੱਚ ਆਏ 'ਸਰ੍ਗ' ਤੇ ਪ੍ਰਲਯ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਕ੍ਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦਾ ਦਿਨ ਅਤੇ ਰਾਤ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਂਜ ਅਰਥ ਹੈ ਮਹਾਸਰ੍ਗ = ਬ੍ਰਹਮਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣਾ ਅਤੇ ਮਹਾ ਪਰ੍ਲਯ (ਬ੍ਰਹਮਾ ਦਾ ਲੀਨ ਹੋਣਾ) ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਏਥੇ 'ਮਹਤ੍ ਬ੍ਰਹਮ' ਸ਼ਬਦ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ ਮਹਾਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਇਸ ਮੂਲ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸੰਬੰਧ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਮਹਾ ਸਰ੍ਗ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪਰਲਯ ਵਿੱਚ ਵ੍ਯਥਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ੦ ਸਭ ਦਾ ਉਤਪਤੀ ਸਥਾਨ ਹੋਣ ਨਾਲ ਇਸ ਮੂਲ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ 'ਯੋਨਿ' ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਏਸੇ ਮੂਲ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੋਂ ਅਨੰਤ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਏਸੇ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਮੂਲ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸੰਸਾਰਿਕ ਅਨੰਤ-ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ

ਹਨ। ਇਸ ਮੂਲ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਲਈ 'ਮਮ੍' ਪਦ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਕੇ ਭਗਵਾਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਮੇਰੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਉੱਪਰ ਮੇਰਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਇੱਛਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਹ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ (9.10) ਮੈਂ ਮੂਲ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੋਂ ਸਰਵ ਸ੍ਰੇਸ਼ਠ ਸਾਖ੍ਸ਼ਾਤ ਪਾਰ ਬ੍ਰਹਮ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹਾਂ, ਇਹ ਦੱਸਣ ਲਈ ਹੀ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਮਮ੍ ਮਹਤ੍ ਬ੍ਰਹਮ੍ ਪਦਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜੀਵਾਤ੍ਮਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਬੇਮੁੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਤਿੰਨਾ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਨਾਤਾ ਜੋੜਦਾ ਹੈ ਤੇ ਤਿੰਨਾ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬੰਧਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਮਮ੍ ਮਹਤ੍ ਬ੍ਰਹਮ੍ ਪਦਾਂ ਤੋਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੀਵ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਮੂਲ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੋਂ ਸ੍ਰੇਸ਼ਠ ਮੈਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਲ ਹੈ। 'ਮਮ੍ ਏਵ ਅੰਸ਼ਹ' (15.07) ਇਸ ਲਈ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪਤਨ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ। ੦ ਤਸ੍ਮਿਨ੍ ਗਰ੍ਭਮ੍ ਦਧਾਮਿ – ਅਹਮ੍ – ਏਥੇ ਗਰ੍ਭਮ੍ ਪਦ ਕਰਮ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਸਹਿਤ ਜੀਵ ਸਮੁਦਾਯ ਦਾ ਵਾਚਕ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਗਰਭ ਸਥਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਅਨਾਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਜੋ ਜੀਵ ਜਨਮ ਮਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਵਿਚ ਪਏ ਹੋਏ ਹਨ, ਉਹ ਮਹਾ ਪ੍ਰਲਯ ਦੇ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਕਰਮ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। (ਗੀਤਾ 9.07) ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਹੋਏ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਕਰਮ ਜਦ ਫਲ ਦੇਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਮਹਾਂ-ਸਰਗ ਦੇ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਭਗਵਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਮੁੜ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੰਬੰਧ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਵਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹੋ ਭਗਵਾਨ ਰਾਹੀਂ ਜੀਵ ਸਮੁਦਾਇ ਰੂਪ ਗਰਭ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤਤਹ ਭਵਤਿ ਭਾਰਤ – ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿੱਚ ਗਰਭ ਸਥਾਪਨ ਕਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਸੰਪੂਰਣ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਇਹ ਪ੍ਰਾਣੀ ਸੂਖ਼ਮ ਤੇ ਸਥੂਲ ਸਰੀਰ ਧਾਰਣ ਕਰਕੇ ਪੁਨਰ ਜਨਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮਹਾਂ-ਸਰਗ ਦੇ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦਾ ਇਹ ਉਤਪਨ ਹੋਣਾ ਹੀ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਵਿਸੱਰਗ (ਤਿਆਗ) ਹੈ, ਆਦਿ-ਕਰਮ ਹੈ (ਗੀਤਾ 8.03)।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਮਹੱਤ੍ ਬ੍ਰਹਮ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਚਾਰ ਚਿਹਰਿਆਂ ਵਾਲਾ ਰੂਪ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਤ੍ਰੈ ਗੁਣ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਗਤੀਹੀਣ ਵਸਤਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਤੱਤ ਹੈ। ਜੋ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਵਿਆਪਕ ਲੋਕ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅਨੰਤ ਜੀਵ ਹਨ ਅਤੇ ਬਹੁਭਾਂਤੀ ਕਿਸਮਾਂ ਹਨ। ਏਸੇ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਹੱਤ੍ ਬ੍ਰਹਮ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ। ਜੋ ਮਹਾਨ ਮੂਰਤੀ ਹੈ, ਸਾਰੀਆ ਸਹੂਲਤਾਂ ਤੇ ਸੰਭਾਲ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਓਸ ਦੀਆਂ ਹਨ। ਇੱਕ ਬੀਜ ਧਰਤੀ ਵਿੱਚ ਬੀਜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ, ਗਰਭ ਸਥਾਨ ਕੀਟਾਨੂੰ ਤੇ ਬੀਜ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਬੱਚੇ ਦੀ ਰਚਨਾ ਤੇ ਜਨਮ ਲਈ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੇ ਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਾਰਜ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੂਖਮ-ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਗਰਭ ਵਿੱਚ, ਆਤਮਾ ਚੇਤਨਯਾ ਧਾਰਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੁਸ਼ੇਤਰ ਤੇ ਕੁਸ਼ੇਤਰ ਗਿਆਨ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਗੋਂ ਇਹ ਹਿਰਨ ਗਰਭ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਸਰੂਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਣਗਿਣਤ ਜੀਵ ਆਤਮਾ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਜੀਵ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਈ ਕਿਰਨਾਂ ਹਨ। ਜੀਵਾਤਮਾ ਨੂੰ ਕੁਸ਼ੇਤਰ ਗਿਆਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਵਿੱਚ ਸਮਝ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਸਰੂਪ ਉਸ ਦੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ, ਉਸ ਦੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਕਾਰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

✪ ✪ ✪

14.04 ਸ਼ਲੋਕ :

सर्व-योनिषु कौन्तेय, मूर्तय: सम्-भवन्ति या:। तासाम् ब्रह्म महत् योनि:, अहम् बीज-प्रद: पिता॥

ਸਰ੍ਵਯੋਨਿਸ਼ੁ ਕੌਂਤੇਯ ਮੂਰਤਯਹ, ਸਮ੍ ਭਵੰਤਿ ਯਾਹ।

ਤਾਸਾਮ੍ ਬ੍ਰਹਮ ਮਹਤ੍ ਯੋਨਿਹ, ਅਹਮ੍ ਬੀਜ ਪ੍ਰਦਹ ਪਿਤਾ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਸਰ੍ਵ ਯੋਨਿਸ਼ੁ : ਸਾਰੀਆਂ ਜੂਨਾਂ ਵਿੱਚ। ਕੌਂਤੇਯ : ਹੇ ਕੁੰਤੀ ਪੁੱਤਰ। ਮੂਰਤਯਹ : ਰੂਪ। ਸਮ੍ਭੰਵਿਤ : ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਯਾਹ : ਕਿਹੜੇ। ਤਾਸਾਮ੍ : ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ। ਬ੍ਰਹਮ : ਬ੍ਰਹਮ। ਮਹਤ੍ : ਮਹਾਨ। ਯੋਨਿਹ : ਗਰਭ। ਅਹਮ੍ : ਮੈਂ। ਬੀਜ ਪ੍ਰਦਹ : ਬੀਜ ਦੇਣ ਵਾਲਾ। ਪਿਤਾ : ਪਿਤਾ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਹੇ ਕੌਂਤੇਯ! ਸਾਰੀਆਂ ਜੂਨੀਆਂ ਵਿੱਚ, ਜੋ ਸਰੀਰ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਮਹਤੁ-ਬ੍ਰਹਮ ਅਰਥਾਤ ਤ੍ਰੈਗੁਣਨਾਤਮਿਕ ਮੂਲ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਦੀ ਜੂਨੀ (ਅਰਥਾਤ ਗਰਭ ਧਾਰਨੀ ਮਾਤਾ) ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਬੀਜ ਪਰਦਾਤਾ ਅਥਵਾ ਗਰਭ ਧਾਰਨ ਕਰਤਾ, ਪਿਤਾ ਹਾਂ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਸਰ੍ਵ ਯੋਨਿਸ਼ੁ ਕੌਂਤੇਯ ਮੂਰਤਯਹ ਯਮ੍ ਭਵੰਤਿ ਯਾਹ = ੦ ਜੇਰ ਦੇ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ, ਪਸ਼ੂ ਆਦਿ = ਜਰਾਯੇਜ ਜਾਂ ਜਰਾਯੁਜ। ੦ ਅੰਡੇ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ, ਪੰਛੀ, ਸੱਪ ਆਦਿ = ਅੰਡਜ। ੦ ਪਸੀਨੇ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ, ਜੂੰ, ਲੀਖ ਆਦਿ ਸ੍ਵੇਦਜ॥ ੦ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਉੱਗਣ ਵਾਲੇ ਬਿਰਖ ਲਤਾ ਆਦਿ ਉਧਿੱਜ। ੦ ਸੰਪੂਰਣ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਦੇ ਚਾਰ ਸਥਾਨ ਹਨ = ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਇੱਕ ਥਾਂ 'ਤੇ ਲੱਖਾਂ ਯੋਨੀਆਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੱਖਾਂ ਯੋਨੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਇੱਕ ਯੋਨੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਜੋ ਪ੍ਰਾਣੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵੱਖ-2 ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਯੋਨੀ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਜਾਤੀ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵੀ ਸਥੂਲ ਜਾਂ ਸੂਖਮ ਭੇਦ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਇੱਕ ਸਾਮਾਨ ਸ਼ਕਲ ਕਿਸੇ ਦੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਜਿਵੇਂ ਇੱਕ ਮਨੁੱਖ ਵਿੱਚ ਅਰਬਾਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਅਰਬਾਂ ਸਰੀਰ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਚਲੇ ਆਏ ਹਨ। ਪਰ ਅੱਜ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਏਸੇ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਪੱਗ, ਕਿਸਮਤ, ਵਾਣੀ (ਕੰਠ) ਸੁਭਾਓ ਤੇ ਸ਼ਕਲ, ਸ਼ਬਦ, ਵਿਚਾਰ-ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਲਿਖਤ ਦੇ ਅੱਖਰ ਇਹ ਸਭ ਕੁੱਝ ਦੋ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਸਾਮਾਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੌਰਾਸੀ ਲੱਖ ਯੋਨੀਆਂ, ਜਿੰਨੇ ਸਰੀਰ ਅਨਾਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵੱਖ ਵੱਖ ਹੈ। ਚੌਰਾਸੀ ਲੱਖ ਯੋਨੀਆਂ ਦੇ ਸਿਵਾਏ ਦੇਵਤਾ ਪਿਤਰ, ਗੰਧਰਵ ਭੂਤ ਪ੍ਰੇਤ ਆਦਿ ਨੂੰ ਵੀ ਏਥੇ 'ਸਰ੍ਵ ਯੋਨਿਸ਼ੁ' ਪਦ ਅਧੀਨ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ੦ ਤਾਸਾਮ੍ ਬ੍ਰਹਮ ਮਹਤ੍ ਯੋਨਿਹ, ਅਹਮ੍ ਬੀਜ ਪ੍ਰਦਹ ਪਿਤਾ = ਉਪਯੁਕਤ ਚਾਰਖਾਨੇ = ਚੌਰਾਸੀ ਲੱਖ ਯੋਨੀਆਂ ਤਾਂ ਸਰੀਰ ਦੇ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਂ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਯੋਨੀਆਂ ਦਾ – ਉਤਪਤੀ ਸਥਾਨ (ਮਾਤਾ ਦੇ ਸਥਾਨ ਵਿੱਚ) "ਮਹਤ੍ ਬ੍ਰਹਮ" ਅਰਥਾਤ ਮੂਲ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਹੈ। ਉਸ ਮੂਲ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿੱਚ ਜੀਵ ਰੂਪ ਬੀਜ ਸਥਾਪਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪਿਤਾ ਮੈਂ ਹਾਂ। ੦ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਵਰਣ ਅਤੇ ਸ਼ਕਲਾਂ ਵਾਲੇ ਅਨੇਕਾਂ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸਰੀਰਾਂ ਵਿੱਚ ਭਗਵਾਨ ਆਪਣੇ ਚੇਤਨ-ਅੰਸ਼ ਰੂਪ ਬੀਜ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ – ਇਸ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਗਵਾਨ ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸੰਪੂਰਣ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਰਾਜਮਾਨ ਹੈ (13.02) ਇੱਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਪੇਸ਼ ਹੈ : ਕੱਪੜੇ ਤੇ ਪ੍ਰਿਥਵੀ – ਦੋਵਾਂ ਵਿਚ ਇੱਕ ਹੀ ਤੱਤਵ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਹੈ। ਕੱਪੜੇ ਨੂੰ ਜੇਕਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਜਲ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੱਪੜਾ ਤਾਣਾ (ਲੰਬੇ ਧਾਗੇ) ਤੇ ਬਾਣਾ (ਆੜੇ ਧਾਗੇ) ਨਾਲ ਬੁਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਤਾਣੇ ਬਾਣੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੂਖਮ ਸੁਰਾਖ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਇੱਕ ਕੱਪੜੇ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕਾਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ

ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਭਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਕੱਪੜੇ ਨੂੰ ਪਾਣੀ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਲਈਏ ਤਾਂ ਪਾਣੀ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੱਪੜੇ ਵਾਂਗ ਅਣਗਿਣਤ ਸੁਰਾਖ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਪੂਰਣ ਜਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੀਆਂ ਗਰਭ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਥਾਵਾਂ, ਸਾਰੇ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਫੁੱਟ ਪੈਣ ਦੀ ਆਸ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਮੰਨ ਕੇ ਅਣਗਿਣਤ ਦਰਜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਜੀਵ, ਮਾਨਵ ਹੈ। ਫੇਰ ਜਾਨਵਰ, ਪੰਛੀ, ਕੀੜੇ ਮਕੌੜੇ, ਫੇਰ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅਨੰਤ ਕਿਸਮਾਂ, ਫੇਰ ਕੀਟਾਣੂੰ। ਹਰ ਜੀਵ ਦੀ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਗਰਭ ਥਾਂ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਜਨਮਦੇ ਹਨ। ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਮਾਂ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਈਸ਼ਵਰ ਇਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਹਨ।

✪ ✪ ✪

14.05 ਸ਼ਲੋਕ :

सद्-त्वम् रजः तमः इति, गुणाः प्र-कृति-सम्-भवाः। नि-ब(न्) ध्-नन्ति महा-बाहो, देहे देहिनम् अ-व्ययम्॥

ਸਦੁਤ੍ਵਮ੍ ਰਜਹ ਤਮਹਇਤਿ, ਗੁਣਾਹ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਸਮ੍ ਭਵਾਹ।
ਨਿਬ (ਨ੍) ਧ੍ਨਿੰਤ ਮਹਾ-ਬਾਹੋ, ਦੇਹੇ ਦੇਹਿਨਮ੍ ਅ ਵ੍ਯਯਮ੍॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਸਦੁਤ੍ਵਮ੍ : ਸਤੋ। ਰਜਹ : ਰਜੋ। ਤਮਹ : ਤਮੋ। ਇਤਿ : ਇਹ। ਗੁਣਾਹ : ਗੁਣ। ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਸਮ ਭਵਾਹ : ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਨਿਬ (ਨ੍) ਧ੍ਨਿੰਤ : ਪੱਕਾ ਕਰਨਾ, ਬੰਨਣਾ। ਮਹਾਬਾਹੋ : ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ। ਦੇਹੇ : ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ। ਦੇਹਨਮ੍ : ਸਰੀਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ। ਅਵਿਯਮ੍ : ਜੋ ਨਾਸ਼ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਹੇ ਮਹਾਬਾਹੋ! ਸਤੋ ਰਜੋ ਤੇ ਤਮੋ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੋਂ ਉਤਪਨ ਤਿੰਨ ਗੁਣ ਜੀਵਾਤਮਾ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬੰਨ੍ਹਦੇ ਹਨ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਸਦੁਤ੍ਵਮ੍ ਰਜਹ ਤਮਹ ਇਤਿ ਗੁਣਾਹ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਸਮ੍ ਭਵਾਹ = ਤੀਜੇ ਤੇ ਚੌਥੇ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿਸ ਮੂਲ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ 'ਮਹਤ੍ ਬ੍ਰਹਮ' ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਸੇ ਮੂਲ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੋਂ ਸੱਤਵ ਰਜ ਤੇ ਤਮ ਇਹ ਤਿੰਨ ਗੁਣ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ੦ ਏਥੇ ਇਤਿ ਪਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਅਨੰਨਤ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਤਿੰਨ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦੇ ਅਨੇਕ ਭੇਦ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਗੁਣ ਨਾ ਦੋ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਨਾ ਚਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਕੇਵਲ ਤਿੰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ੦ ਨਿਬ (ਨ੍) ਧ੍ ਨਤਿੰ ਮਹਾ ਬਾਹੋ, ਦੇਹੇ ਦੇਹਿ ਨਮ੍ ਅਵ੍ਯਯਮ੍ = ਤਿੰਨ ਗੁਣ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਦੇਹੀ ਨੂੰ ਦੇਹ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਗੁਣ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਬੰਨ੍ਹਦੇ। ਪਰ ਇਹ ਪੁਰਸ਼ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜ ਕੇ ਬੰਨ੍ਹ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜ ਪਦਾਰਥ, ਧਨ ਪਰਿਵਾਰ ਸਰੀਰ ਸੁਭਾਅ ਵਿਰਤੀਆਂ ਹਾਲਾਤ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਆਦਿ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮੰਨ ਲੈਣ ਤੋਂ, ਇਹ ਜੀਵ ਆਪ ਖੁਦ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਨਾਸ਼ੀ ਪਦਾਰਥ ਧਨ ਆਦਿ ਦੇ ਵੱਸ ਵਿੱਚ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਤੰਤਰ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਪਰਾਧੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਮਨੁੱਖ, ਜਿਸ ਧਨ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਧਨ ਮੰਨਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਧਨ ਦੇ ਘਟਣ ਵਧਣ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੇ ਜਨਮ ਮਰਨ 'ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਤੇ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮੰਨਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਵਧਣ ਘਟਣ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਤੇ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ, ਦੇਹੀ ਨੂੰ ਬੰਨਣਾ ਹੈ। ੦ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਦੇਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਰੂਪ ਤੋਂ ਜਿਵੇਂ ਦਾ ਤਿਵੇਂ ਰਹਿੰਦੀ ਹੋਈ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਵਿਰਤੀਆਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਸਤੋ ਰਜੋ ਤਮੋ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ੦ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਇਹ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਸਰੂਪ ਅਸਲ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਬੰਨਦਾ। ਪਰ ਇਹ ਵਿਨਾਸ਼ੀ ਸਰੀਰ ਨੂੰ 'ਮੈਂ ਮੇਰਾ ਤੇ ਮੇਰੇ ਲਈ' ਮੰਨ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਆਪਣੀ ਮਾਨਤਾ ਕਾਰਨ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਬੱਝ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੱਤਵ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਿੱਚ ਕਠਿਨਤਾ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। (12.05) ਦੇਹ ਅਭਿਮਾਨ ਦੇ ਕਾਰਣ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਦੇਹ ਨਾ ਬੱਝ ਜਾਣ ਤੋਂ ਉਹ ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਪਰੇ ਆਪਣੇ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਰੂਪ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਸਕਦਾ। ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਦੇਹ ਵਿੱਚ ਬੱਝ ਜਾਣ 'ਤੇ ਭੀ ਜੀਵ ਦਾ ਜੋ ਅਸਲ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਰੂਪ ਹੈ, ਉਹ ਜਿਵੇਂ ਤਾ ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਲਕਸ਼ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਏਥੇ ਅਵ੍ਯਯਮ੍ ਪਦ ਨਾਲ ਕਰਾਇਆ ਹੈ। ੦ ਏਥੇ ਦੇਹਿਨਮ੍ ਪਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਦੇਹੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਨ ਮਮਤਾ ਤੇ ਕਾਮਨਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਹੀ ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਪੁਰਸ਼ ਨੂੰ ਦੇਹ ਵਿੱਚ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਾਮਨਾ ਮਮਤਾ ਜੇ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਬਾਕੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਰੂਪ ਹੀ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤਿੰਨ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਬਣੀ ਹੈ। ਇਹ ਮੰਨ ਨਹੀਂ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਉੱਪਰ ਜਿਵੇਂ ਸੋਨਾ, ਚਾਂਦੀ ਆਦਿ ਉੱਪਰ ਮੜ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਤਿੰਨ ਗੁਣ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਉੱਪਰ ਚਾੜ੍ਹ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਠੀਕ ਅੱਗ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਤਪਸ਼ ਦੋਵੇਂ ਇੱਕ ਹਨ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੇ ਗੁਣ ਇੱਕੋ ਹਨ। ਜੇ ਤਿੰਨ ਰੰਗ ਨੂੰ ਛਾਪਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਰੰਗ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਰਛਾਈਂ ਰੰਗਦਾਰ ਤਸਵੀਰ ਲਈ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ੀਲ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਸਾਰੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਗੁਣ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਲਈ ਜਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਤਿੰਨ ਹਨ ਪਰ ਉਂਜ ਇੱਕ ਹੈ। ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੇ ਕੁਸ਼ੇਤਰ – ਦੋਵੇਂ ਕੁਸ਼ੇਤਰ ਗਿਆਨ ਉੱਪਰ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਮਾਲਕ ਹੈ – ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਣ ਕਿਵੇਂ ਬੰਨ੍ਹ ਸਕਦੇ ਹਨ ? ਅਵੰਡੀ ਅਟੁੱਟ ਆਤਮਾ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀ ਜੇ ਆਤਮਾ ਵੰਡੀ ਗਈ ਹੈ, ਟੁੱਟੀ ਫੁੱਟੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਅਸਾਡੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਜੋ ਲਹਿਰਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਸੂਰਜ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਹਲਚਲ ਕਰਦੀਆਂ ਲੱਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਈ ਆਤਮਾ ਗੁਣਾਂ ਲਈ ਬੰਧਨ, ਅਥਵਾ ਹੱਥ-ਕੜੀ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਨਾ ਆਤਮਾ ਜੋ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬਤ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਅਸਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ, ਹੈ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਬੰਧਨਮਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

✪ ✪ ✪

14.06 ਸ਼ਲੋਕ :

तत्र सद्-त्वम् निर्-मल-त्वात्, प्र-काशकम् अन्-आमयम्। सुख-सङ्गेन (बन्ध्) बध्-ना-ति, ज्ञान-सङ्गेन च अन्-अघ॥

ਤਤ੍ਰ ਸਦ੍ ਤ੍ਵਮ੍ ਨਿਰ੍ਮਲ ਤ੍ਵਾਤ੍, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਮ੍ ਅਨ੍ ਆਮ ਯਮ੍।
ਸੁੱਖ ਸੰਗੇਨ (ਬੰਧ੍) ਬਧ੍ ਨਾਤਿ, ਗ੍ਯਾਨ ਸੰਗੇਨ ਚ ਅਨ੍ ਅਘ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਤਤ੍ਰ : ਇਹਨਾਂ ਦਾ। ਸਦ੍ ਤ੍ਵਮ੍ : ਸਤੋ ਗੁਣ। ਨਿਰ੍ਮਲ ਤ੍ਵਾਤ੍ : ਪਰਪੱਕਤਾ ਤੋਂ। ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕ੍ਮ : ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਈ। ਅਨ੍ਆਮਯਮ੍ : ਤੰਦਰੁਸਤ। ਸੁੱਖ ਸੰਗੇਨ : ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਣ ਕਾਰਨ। ਬੰਧ੍ : ਰਿਸ਼ਤਾ। ਬਧ੍ ਨਾਤਿ : ਬੰਨੇ ਹੋਣਾ। ਗ੍ਯਾਨ ਸੰਗੇਨ

: ਗਿਆਨ ਦੇ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ। ਚ : ਅਤੇ। ਅਨੁਅਘ : ਹੇ ਪਾਪ-ਰਹਿਤ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਹੇ ਪਾਪ ਰਹਿਤ! ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਵਿੱਚ, ਸਤੋ ਗੁਣ ਨਿਰਮਲ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਦੋਸ਼ ਰਹਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਣ ਸੁੱਖ ਨਾਲ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਜੋੜਦਾ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਤਤ੍ਰ ਸਦ੍ ਤ੍ਵਮ੍ ਨਿਰ੍ਮਲ ਤ੍ਵਾਤ੍ = ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਸਤੋ ਰਜੋ ਤਮੋ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਤਵ ਗੁਣ ਨਿਰਮਲ (ਮਲ ਰਹਿਤ) ਹੈ। ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਰਜੋ ਗੁਣ ਤੇ ਤਮੋਗੁਣ ਵਾਂਗ ਸਤਵ ਗੁਣਾਂ ਵਿੱਚ ਮਲੀਨਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਹ ਬਾਕੀ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਨਿਰਮਲ ਸਾਫ਼ ਹੈ। ਜੋ ਪ੍ਰਭੂ-ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਹਾਇਕ ਹੈ। ੦ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕਮ੍ – ਸਤੋਗੁਣ ਨਿਰਮਲ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਸਾਫ਼ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਚੀਜ਼ਾਂ ਸਾਫ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਤੋਗੁਣਾਂ ਦੀ ਅਧਿਕਤਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਰਜੋਗੁਣ ਤੇ ਤਮੋਗੁਣ ਦੀਆਂ ਵਿਰਤੀਆਂ ਸਾਫ਼ ਸਾਫ਼ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂਹਨ। ਰਜੋ ਗੁਣ ਤੇ ਤਮੋਗੁਣ ਵਿਚ ਉਤਪਨ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ, ਹੰਗਾਰ ਆਦਿ ਸਾਫ਼ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਸਾਫ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਸਤਵਗੁਣ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਹੋਣ 'ਤੇ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਚੇਤਨਾ ਤੇ ਹਲਕਾਪਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼-ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਬੁੱਧੀ ਪਰਮਾਰਥ ਕਾਰਜ ਤੇ ਲੌਕਿਕ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ੦ ਸ਼ੁੱਧ, ਸਤੋਗੁਣ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਸਹਾਇਕ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਵਿਗਿਆਨੀ ਕਲਾਕਾਰ ਲੇਖਕ ਸਤੋਗੁਣ ਬੁੱਧੀ ਨਾਲ ਨਵੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ੦ ਅਨ੍ਆਮਯਮ੍ – ਸਤਵਗੁਣ, ਰਜੋ ਤੇ ਤਮੋ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਕਾਰ ਰਹਿਤ ਹੈ। ਪਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਕਾਰਜ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਰਵਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਰ ਵਿਕਾਰ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਸਰੂਪ ਅਥਵਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੱਤਵ ਹੈ। ਜੋ ਕਿ ਗੁਣਾਂ ਤੀਤ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਹੋਣ ਤੋਂ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਸਤਵਗੁਣ ਨੂੰ ਭੀ ਵਿਕਾਰ ਰਹਿਤ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ੦ ਸੁਖ ਸੰਗੇਨ (ਬਧ੍ਨਾਤਿ) ਗ੍ਯ੍ਾਨ ਸੰਗੇਨ ਚਅਨ੍ ਅਘ = ਜਦ ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿਚ ਸਾਤਵਿਕ ਬੁੱਧੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕੋਈ ਵਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਤਦ ਤੱਕ ਸੁੱਖ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਸ਼ਾਂਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਾਧਕ ਅਜਿਹੇ ਸੁਖ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਕਰਨ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਿਰਵਿਕਾਰਤ ਸਥਾਪਤ ਰਹੇ। ਪਰ ਜਦ ਸ਼ਾਂਤੀ ਸੁੱਖ ਨਿਰਵਿਕਾਰਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਤਦ ਤੱਕ ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਇਹ ਚੰਗਾ ਲੱਗਣਾ ਤੇ ਚੰਗਾ ਨਾ ਲੱਗਣਾ ਹੀ ਸਤੋਗੁਣਾਂ ਦੇ ਸੁੱਖ ਵਿੱਚ ਬੰਨਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ੦ ਜਦ ਤੱਕ ਸਤੋ ਰਜੋ ਤਮੋ ਗੁਣਾਂ ਦਾ – ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਰਤੀਆਂ ਦਾ, ਵਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਸਾਫ਼ ਸਾਫ਼ ਗਿਆਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹੈਰਾਨੀ ਭਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਧਕ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਇਹ ਗਿਆਨ ਸਦਾ ਬਣਿਆ ਰਹੇ। ਇੰਜ ਸਤੋਗੁਣ ਸੁੱਖ ਤੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਨਾਲ ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਸੰਗ ਹੀ ਰਜੋਗੁਣ ਹੈ। (13.21) ਜੇ ਸਾਧਕ ਸੁੱਖ ਤੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਸਾਥ ਨਾ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਸਤੋਗੁਣ ਉਸ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹਦਾ ਨਹੀਂ। ਸਤੋਗੁਣਾਂ ਕਾਰਨ ਸਾਧਕ ਉੱਚਾ ਉੱਠਦਾ ਹੈ। ੦ ਸਤਵਗੁਣ ਤੋਂ ਸੁੱਖ ਤੇ ਗਿਆਨ ਹੋਣ ਨਾਲ ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਇਹ ਸਾਵਧਾਨੀ ਰੱਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸੁੱਖ ਤੇ ਗਿਆਨ ਮੇਰਾ ਲਕਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਹ ਮੇਰੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਹ ਤਾਂ ਲਕਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਿੱਚ ਕਾਰਣ ਹੈ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਉਸ ਲਕਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਸੁੱਖ ਤੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ੦ ਸੁੱਖ ਗਿਆਨ ਆਦਿ ਸਾਰੇ ਸਤਵਗੁਣ ਦੀਆਂ ਵਿਰਤੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਕਦੇ ਘਟਦੀਆਂ ਹਨ, ਕਦੇ ਵਧਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਦੇ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਕਦੇ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਆਪਣਾ ਸਰੂਪ ਨਿਰੰਤਰ ਇਕ ਰਸ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਘਾਟਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਸਤੋਗੁਣ ਦੀਆਂ ਵਿਰਤੀਆਂ ਤੋਂ ਸਦਾ ਨਿਰਲੇਪ ਉਦਾਸੀਨ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਪਭੋਗ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਸਤੋਗੁਣ ਨੂੰ ਇਕ ਨਿਰਮਲ ਸਾਫ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਰਗਾ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਬਿਨਾ ਰੁਕਾਵਟ ਤੇ ਬਿਨਾਂ ਮੱਧਮ ਹੋਈ ਲੰਘਦੀ ਹੈ। ਨੰਗੀ ਅੱਖ ਨਾਲ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਸਤਾਂ ਸਾਫ਼ ਪਰਤੱਖ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਤੋ ਗੁਣ, ਆਤਮਾ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਈ ਕਾਰਜ ਲਈ ਗੁਣਕਾਰੀ ਹੈ। ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਸਤਾਂ ਨੂੰ ਅਸਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੇਖਣਾ ਹੀ ਅਸਲ ਤੇ ਸੱਚਾ ਗਿਆਨ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਅਸਲ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਵੇਖਣਾ ਹੀ ਪਵਿੱਤਰ ਗਿਆਨ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜੋ ਪ੍ਰਪੱਕ ਹੈ, ਉਸ ਅੰਦਰ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਆਨੰਦ ਸਾਧਾਰਣ ਵਿਅਕਤੀ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਜੋਸ਼ੀਲਾ ਤੇ ਮਹਿਕੀਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਪਰਪੱਕ ਤੇ ਪ੍ਰਫੁਲਤ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਸਤਗੁਣ ਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅੰਤਰ ਮਨ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਇਸ ਵਿੱਚ ਅਸਾਧਾਰਣ ਸੰਬੰਧ ਉਤਪਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਜਿਸ ਅੰਦਰ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਆਨੰਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਆਨੰਦ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਵਸਤੂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਲਈ ਉਤਸੁਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇੱਕ ਵਸਤੂ ਵਿੱਚੋਂ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲੱਭੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾਲੋ ਨਾਲ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਵਸਤੂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਵਿਚ ਵੀ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇੰਜ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਮੋਹ ਤੇ ਜੋੜ ਲਗਾਓ ਵਧਦਾ ਹੈ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਤੋ ਗੁਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤੇ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਰੁਚੀ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜਿੰਨੀ ਤੀਬਰਤਾ ਹੋਵੇਗੀ ਉੱਨਾ ਹੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੋਵੇਗਾ। ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਖੁਸ਼ੀ ਅਤੇ ਬੌਧਿਕ ਆਨੰਦ ਬਰਾਬਰ ਸਾਮਾਨ ਹਨ, ਜੋ ਅਨ੍ ਆਮਯਮ੍ ਹੈ। ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ, ਸਾਧਕ ਲਈ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਤੇ ਬੌਧਿਕ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੀਆਂ ਅਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

14.07 ਸ਼ਲੋਕ :

रज: राग-आत्मकम् विद्-(हि) धि, तृष्णा-सङ्ग-सम्-उद्-भवम्।
तत् नि-ब(न्ध्) ध्-ना-ति कौन्तेय, कर्म (न्)-सङ्गेन देहिनम्॥

ਰਜਹ ਰਾਗ ਆਤ੍ਮਕਮ੍ ਵਿਦ੍ ਹਿਧਿ, ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਸੰਗਸਮ੍ ਓਦ੍ ਭਵਮ੍।
ਤਤ੍ ਨਿ ਬ (ਧ੍ਹੰ) ਧਨਾਤਿ ਕੌਂਤੇਯ, ਕਰ੍ਮ (ਨ੍) ਸੰਗੇਨ ਦੇਹਿਨਮ੍॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਰਜਹ : ਰਜੋ ਗੁਣ। ਰਾਗ ਆਤ੍ਮਕਮ੍ : ਸੰਵੇਦਨਾ ਜੋਸ਼ ਭਾਵਨਾ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਾਲਾ। ਵਿਦ੍ਹਿਧਿ : ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਸੰਗਸਮ੍ ਉਦ੍ਭਵਮ੍ : ਹਵਸ ਮੋਹ ਦੀ ਪਿਆਸ। ਤਤ੍ਨਿ ਬ (ਧ੍ਹੰ) ਧਨਾਂਤਿ : ਬੰਨ੍ਹਦਾ ਹੈ। ਕੌਂਤੇਯ : ਹੇ ਕੌਂਤੇ। ਕਰ੍ਮ (ਨ੍) ਸੰਗੇਨ : ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ। ਦੇਹਿਨਮ੍ : ਸਰੀਰਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਹੇ ਕੁੰਤੇਯ! ਰਜੋ ਗੁਣ ਨੂੰ ਤੂੰ ਰਾਗ ਰੂਪ (ਜੋਸ਼ ਭਾਵਨਾ ਸੰਵੇਦਨਾ ਵਾਲਾ) ਤੇ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਅਤੇ ਬੰਧਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬੰਨ੍ਹਣ ਵਾਲੇ ਭਾਵੁਕ ਜੋਸ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸਮਝ। ਇਹ ਜੀਵਾਤਮਾ (ਸਰੀਰ) ਨੂੰ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਮੋਹ ਸੰਬੰਧ ਕਰਕੇ ਬੰਨ੍ਹਦਾ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਰਜਹ ਰਾਗ ਆਤ੍ਮਕਮ੍ ਵਿਦ੍ (ਹਿ) ਧਿ = ੦ ਇਹ ਰਜੋਗੁਣ ਰਾਗ ਸਰੂਪ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਵਿਅਕਤੀ ਹਾਲਾਤ ਘਟਨਾ ਕਿਰਿਆ ਆਦਿ ਨਾਲ ਪ੍ਰਿਯਤਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਪ੍ਰਿਯਤਾ ਰਜੋਗੁਣ ਦਾ ਸਰੂਪ ਹੈ। ੦ ਰਾਗਆਤ੍-ਮਕਮ੍ ਕਹਿਣ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਸੋਨੇ ਦੇ ਗਹਿਣੇ ਸੋਨੇ ਵਾਲੇ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਜੋਗੁਣ ਰਾਗ ਮਈ ਹੈ। ੦ ਪਾਤੰਜਲ ਯੋਗ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚ ਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਹੀ ਰਜੋਗੁਣ ਦਾ ਸਰੂਪ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰ ਸ੍ਰੀਮਦ ਭਗਵਦ ਗੀਤਾ ਵਿਚ ਭਗਵਾਨ ਕਿਰਿਆ ਮਾਤ੍ਰ ਨੂੰ ਗੌਣ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਰਜੋਗੁਣ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਰਾਗ ਨੂੰ ਵੀ ਰਜੋਗੁਣ ਦਾ ਸਰੂਪ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। (ਵੇਖੋ 2.48) (3.19)) (703) ਅਤੇ (4.13) ੦ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਸੰਗ ਸਮ੍ ਓਦ੍ਭਵਮ੍ – ੦ "ਤ੍ਰਸ਼ਨਾ ਸੰਗ ਸਮ੍ ਉਦ੍ਭਵਮ" ਦੇ ਦੋ ਅਰਥ ਹਨ। 1. ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਤੇ ਮੋਹ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। 2. ਜੋ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਤੇ ਮੋਹ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਤੇ ਮੋਹ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ। ਜਿਵੇਂ ਬੀਜ ਦੇ ਬਿਰਖ : ਬੀਜ ਤੋਂ ਬਿਰਖ, ਬਿਰਖ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬੀਜ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਗ ਸਰੂਪ ਰਜੋਗੁਣ ਤੋਂ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾਂ ਤੇ ਮੋਹ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਤਤ੍ ਨਿਬ (ਨ੍ਧ੍) ਧ੍ਨਾਤਿ ਕੌਂਤੇਯ, ਕਰ੍ਮ (ਨ੍) ਸੰਗੇਨ ਦੇਹਿਨਮ੍ – ਰਜੋਗੁਣ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਆਸਤਾ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਧਾਰੀ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਰਜੋਗੁਣ ਦੇ ਵਧਣ ਨਾਲ, ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਤੇ ਮੋਹ ਵਧਦੇ ਹਨ, ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਕਰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਵਧਦੀ ਹੈ। ਕਰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਵਧਣ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਨਵੇਂ ਨਵੇਂ ਕਰਮ ਕਰਨਾ ਆਰੰਭ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਰਾਤ ਦਿਨ ਏਸੇ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਵਿਚ ਫਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਰਾਤ ਦਿਨ ਨਵੇਂ ਨਵੇਂ ਕੰਮ ਆਰੰਭ ਕਰਨ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਵਿਚ ਲੱਗੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਜਿਹੀ ਅਵੱਸਥਾ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕਲਿਆਣ ਕਰਨ ਦਾ ਅਵਸਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਜੋਗੁਣ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਸੁੱਖ ਆਸਤਾ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਵੀ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਾਲਾਤ ਅਨੁਸਾਰ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਭਾਵ ਤੋਂ ਕਰਤੱਵ ਕਰਮ ਤਾਂ ਕਰਨਾ ਹੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਤੇ ਸੁੱਖ ਭੋਗ ਦੇ ਲਈ ਨਵੇਂ ਨਵੇਂ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਆਰੰਭ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ। ੦ ਦੇਹਿਨਮ੍ – ਦੇਹ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸੰਬੰਧ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਦੇਹੀ ਨੂੰ ਹੀ ਇਹ ਰਜੋਗੁਣ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਆਸਤਾ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹਦਾ ਹੈ। ੦ ਸੁਕਾਮ੍ ਭਾਵ ਤੋਂ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਕਰਨ ਨਾਲ ਭੀ ਇੱਕ ਸੁੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਅਮੁੱਕ ਫਲ ਭੋਗਾਂਗੇ – ਇਸ ਫਲ ਆਸ ਨਾਲ ਭੀ ਇੱਕ ਸੁੱਖ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਮ ਤੇ ਫਲ ਦੀ ਸੁੱਖ ਆਸਤਾ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੀ ਜੇ ਛੋਟੀ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਅਪ੍ਰਾਪਤ ਵਸਤੂਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦੀ ਅਭਿਲਾਸ਼ਾ ਕਰਨੀ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਹੈ। ਆਸੰਗ ਜੋ ਵਸਤੂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ, ਉਸ ਨਾਲ ਮੋਹ ਵਧਾਉਣਾ ਆਸੰਗ ਹੈ। ਰਜੋਗੁਣ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇੱਛਾਵਾਂ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾਵਾਂ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਚਿੱਟੇ ਕੱਪੜੇ ਨੂੰ ਰੰਗ ਸਾਜ ਰੰਗ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਜੋਗੁਣ ਜੀਵਾਤਮਾ ਨੂੰ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ, ਅਪ੍ਰਾਪਤ ਵਸਤਾਂ ਲਈ ਮਨ ਦੀ ਭਟਕਣਾ ਹੈ। ਜੋ ਕਦੇ ਖ਼ਤਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਆਸੰਗ ਮੋਹ – ਪ੍ਰਾਪਤ ਵਸਤਾਂ ਨਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਜੋ ਗੁਣ ਲਾਲਚ ਹਵਸ ਸੁਆਦ, ਚਮ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਆਨੰਦ ਚਸਕਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਦਿੱਖ ਵੀ ਹੈ, ਦਿਖ ਵੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਬਾਲਣ ਪਾਉਣ ਨਾਲ ਅੱਗ ਹੋਰ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਰਜੋਗੁਣ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਨਾਲ ਮੋਹ ਨੂੰ ਪੱਕਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜੀਵਾਤਮਾ ਰਜੋਗੁਣਾਂ ਵਿਚ ਫਸ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਨੰਦ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਲਈ ਕੋਈ ਉਪਰਾਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਜਿਵੇਂ ਖਾਜ਼ ਦਾ ਆਨੰਦ ਹੈ, ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਜੋਗੁਣ ਵਸਤਾਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਕੇ ਤਨ ਮਨ ਦੀ ਬਰਬਾਦੀ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ।

✪ ✪ ✪

14.08 ਸ਼ਲੋਕ :

तमः तु अ-ज्ञान-जम् विद्-(हि)धि, मोहनम् सर्व-देहिनाम्।
प्र-माद आलस्य-निद्राभिः, तत् नि-(बन्ध्) बध्-ना-ति भारत॥

ਤਮਹ ਤੁ ਅਗ੍ਯਾਨ ਜਮ੍ ਵਿਦ੍ (ਹਿ) ਧਿ, ਮੋਹਨਮ੍ ਸਰ੍ਵ ਦੇਹਿਨਾਮ੍।
ਪ੍ਰਮਾਦ ਆਲਸ੍ਯ ਨਿਦ੍ਰਾਭਿਹ, ਤਤ੍ ਨਿ (ਬੰਧ੍) ਬਧ੍ ਨਾਤਿ ਭਾਰਤ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਤਮਹ : ਜੜ੍ਹਤਾ, ਸਥਿਰਤਾ, ਗਤੀਹੀਣਤਾ। ਤੁ : ਪਰੰਤੂ। ਅਗ੍ਯਾਨਜਮ੍ : ਅਗਿਆਨਤਾ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਵਿਦ੍ : ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ। ਮੋਹਨਮ੍ : ਛਲਣਾ, ਧੋਖਾ ਦੇਣਾ। ਸਰ੍ਵ ਦੇਹਿਨਾਮ੍ : ਉਹ ਸਾਰੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਰੀਰ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪ੍ਰਮਾਦ ਆਲਸ੍ਯ ਨਿਦ੍ਰਾਭਿਹ : ਸੁਸਤੀ ਬੇਧਿਆਨਾਪਣ ਤੇ ਨਿਦ੍ਰਾ ਅਵੱਸਥਾ। ਤਤ੍ਨਿ : ਉਹ। ਨਿਬੰਧ੍ ਬਧ੍ਨਾਤਿ : ਜੋ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਹੋਵੇ। ਭਾਰਤ : ਹੇ ਭਾਰਤ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਹੇ ਭਾਰਤ! ਤਮੋਗੁਣ ਨੂੰ ਅਗਿਆਨ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਸਾਰੇ ਦੇਹਧਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮੋਹਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਮਝ। ਇਹ ਭਰਮ ਅਸਾਵਧਾਨੀ ਆਲਸ ਤੇ ਨੀਂਦ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਬੰਨ੍ਹਦਾ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ਤਮਹ ਤੁ ਅਗ੍ਯਾਨ ਜਮ੍ ਵਿਦ੍ (ਹਿ) ਧਿ, ਮੋਹਨਮ੍ ਸਰ੍ਵ ਦੇਹਿਨਾਮ੍ – ੦ ਸਤੋਗੁਣ ਤੇ ਰਜੋਗੁਣ – ਦੋਵਾਂ ਤੋਂ ਤਮੋਗੁਣ ਅਤਿਅੰਤ ਨਿਕ੍ਰਿਸ਼ਟ ਦੱਸਣ ਲਈ ਏਥੇ 'ਤੁ' ਪਦ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਹੈ। ੦ ਇਹ ਤਮੋ ਗੁਣ ਅਗਿਆਨ ਤੋਂ ਅਰਥਾਤ ਬੇਸਮਝੀ ਤੋਂ, ਮੂਰਖਤਾ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਸਤ੍ ਅਸਤ੍ ਕਰਤੱਵ ਅਕਰਤੱਵ ਦਾ ਗਿਆਨ (ਵਿਵੇਕ) ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਸੰਸਾਰਿਕ ਸੁੱਖ ਭੋਗ ਤੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਵੀ ਲੱਗਣ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਰਜੋਗੁਣੀਂ ਸੁੱਖ ਵੀ ਨਹੀਂ ਭੋਗ ਸਕਦਾ। ਸਾਤਵਿਕ ਸੁੱਖ ਤਾਂ ਭੋਗਣ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੀ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ੦ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਤਮੋਗੁਣ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਮੋਹਿਤ ਹੋਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕੇਵਲ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਦੂਜੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਤਾਂ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਤਮੋਗੁਣ ਨਾਲ ਮੋਹਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਵੀ ਏਥੇ 'ਸਰ੍ਵ ਦੇਹਿਨਾਮ੍' ਪਦ ਦੇਣ ਦਾ ਮੂਲ ਉਦੇਸ਼ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਸਤ੍ ਅਸਤ੍ ਕਰਤੱਵ ਅਕਰਤੱਵ ਦਾ ਗਿਆਨ ਵਿਵੇਕ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਚੌਰਾਸੀ ਲੱਖ ਯੋਨੀਆਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਵਰਗੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਪਸ਼ੂ ਪੰਛੀ ਆਦਿ ਖਾ ਪੀ ਕੇ ਸੌਂ ਕੇ ਸਮਾਂ ਲੰਘਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਮਨੁੱਖ ਵੀ ਹਨ। ੦ ਪ੍ਰਮਾਦ ਆਲਸ੍ਯ ਨਿਦ੍ਰਾ ਭਿਹ, ਤਤ੍ ਨਿ (ਬੰਧ੍) ਬਧ੍ ਨਾਤਿ ਭਾਰਤ! ਇਹ ਤਮੋਗੁਣ ਪ੍ਰਮਾਦ ਆਲਸ, ਤੇ ਨੀਂਦ ਰਾਹੀਂ ਸੰਪੂਰਣ ਦੇਹਧਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹਦਾ ਹੈ। ੦ ਪ੍ਰਮਾਦ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ 1. ਕਰਨ ਯੋਗ ਕੰਮ ਨੂੰ ਨਾ ਕਰਨਾ, ਅਰਥਾਤ ਜਿਸ ਕੰਮ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ, ਹੁਣੇ ਤੇ ਪਰਿਣਾਮ ਮਿਲਣ 'ਤੇ ਹਿੱਤ ਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇ, ਅਜਿਹੇ ਕਰਤੱਵ ਕਰਮ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਦ ਦੇ ਕਾਰਨ ਨਾ ਕਰਨਾ। 2. ਨਾ ਕਰਨ ਯੋਗ ਕੰਮ ਨੂੰ ਕਰਨਾ, ਅਰਥਾਤ ਜਿਸ ਕੰਮ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ, ਹੁਣੇ ਤੇ ਪਰਿਣਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਿੱਚ ਅਹਿੱਤ ਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇ – ਉਸ ਨੂੰ ਕਰਨਾ। ੦ ਨਾ ਕਰਨ ਯੋਗ ਕੰਮ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ 1. ਬੇਅਰਥ ਖਰਚ ਕਰਨਾ, ਜਿਵੇਂ ਬੀੜੀ, ਸਿਗਰਟ, ਭੰਗ, ਸ਼ਰਾਬ, ਨਾਟਕ ਸਿਨੇਮਾ ਆਦਿ 'ਤੇ ਖਰਚ ਕਰਨਾ। 2. ਬੇਅਰਥ

ਕਿਰਿਆ ਕਰਨਾ – ਜਿਵੇਂ ਤਾਸ਼ ਚੋਪੜ, ਜੂਆ, ਖੇਡਣਾ, ਪਸ਼ੂਆਂ ਪੰਛੀਆਂ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਦੇਣਾ, ਖੇਡ ਖੇਡ ਵਿਚ ਤੰਗ ਕਰਨਾ, ਪੇੜ ਪੌਦਿਆਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰਨਾ ਆਦਿ। ੦ ਆਲਸ੍ਯ = ਆਲਸ ਵੀ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ = 1. ਸੁੱਤੇ ਰਹਿਣਾ, ਨਿਕੰਮੇ ਬਣ ਕੇ ਬੈਠੇ ਰਹਿਣਾ, ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੰਮ ਨਾ ਕਰਨਾ, ਅਜਿਹਾ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨਾ ਕਿ ਚੱਲੋ ਫਿਰ ਕਰ ਲਵਾਂਗੇ। 2. ਨੀਂਦ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਰੀਰ ਭਾਰੀ ਹੋ ਜਾਣਾ, ਸਮਝਣ ਸੋਚਣ ਤੇ ਵਿਚਾਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਘਟ ਜਾਣੀ। ਆਲਸ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਮਨੁੱਖ ਕਰਦਾ ਨਹੀਂ। ੦ ਨੀਂਦ ਵੀ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜ਼ਰੂਰੀ ਲੋੜੀਂਦੀ ਜੋ ਸਰੀਰ ਸਿਹਤ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਹਲਕਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਿਰਤੀਆਂ ਚੰਗੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਆਰਾਮ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਸ਼ਕਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। 2. ਗ਼ੈਰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨੀਂਦ, ਥਕਾਵਟ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਆਲਸ ਨਾਲ ਬੁੱਧੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ (6.16)।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਤਮੋ ਗੁਣ ਸਥਿਤ ਗਤੀਹੀਣ ਹੈ ਜੋ ਅਗਿਆਨਤਾ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਆਦਮੀ ਵਿਚਲੇ ਵਿਵੇਕ ਉੱਪਰ ਪਰਦਾ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਰਜੋ ਗੁਣ, ਸਤੋ ਗੁਣ ਉੱਪਰ ਡਾਕਾ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਤਮੋ ਗੁਣ ਰਜੋ ਤੇ ਸਤੋ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਲਾਪ੍ਰਵਾਹ, ਆਲਸੀ ਅਤੇ ਸੁੱਤ ਅਨੀਂਦਾ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗਤੀਹੀਣ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੋਂ ਉਹ ਤਬਾਹ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

14.09 ਸ਼ਲੋਕ :

सद्-त्वम् सुखे संजयति, रज: कर्मणि भारत। ज्ञानम् आ-वृत्-य तु तम:, प्र-मादे संजयति उत॥

ਸਦ੍ ਤ੍ਵਮ੍ ਸੁਖੇ ਸੰਜਯਤਿ, ਰਜਹ ਕਰ੍ਮਣਿ ਭਾਰਤ।
ਗ੍ਯ੍ਾਨਮ੍ ਆਵ੍ਰਤ੍ ਯਤ੍ ਤੁਮਹ, ਪ੍ਰਮਾਦੇ ਸੰਜਯਤਿ ਓਤ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਸਦ੍ਤਵਮ੍ : ਸਤੋਗੁਣ। ਸੁਖੇ : ਖੁਸ਼ੀ ਲਈ। ਸੰਜਯਤਿ : ਸੰਬੰਧਿਤ। ਰਜਹ : ਰਜੋਗੁਣ। ਕਰ੍ਮਣਿ : ਕਿਰਿਆ ਲਈ। ਭਾਰਤ : ਹੇ ਭਾਰਤ। ਗ੍ਯ੍ਾਨਮ੍ : ਗਿਆਨ ਬੁੱਧੀ। ਆਵ੍ਰਤ੍ਯ : ਪਰਦਾ ਪਾਉਣਾ। ਤੁ : ਸੱਚਮੁੱਚ। ਤਮਹ : ਤਮਸ। ਪ੍ਰਮਾਦੇ : ਬੇਪ੍ਰਵਾਹੀ। ਸੰਜਯਤਿ : ਸੰਬੰਧਿਤ। ਓਤ : ਪਰੰਤੂ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਹੇ ਭਾਰਤ! ਸਤੋਗੁਣ ਸੁੱਖ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਰਜੋਗੁਣ ਕਿਰਿਆ ਅਥਵਾ ਕਰਮ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤਮੋ ਗੁਣ ਤਾਂ ਗਿਆਨ ਉੱਪਰ ਪਰਦਾ ਪਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਲਾ-ਪ੍ਰਵਾਹੀ ਆਲਸ ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ਸਦ੍ ਤ੍ਵਮ੍ ਸੁਖੇ ਸੰਜਯਤਿ = ਸਤਵ ਗੁਣ, ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਸੁੱਖ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਵਿਜੇ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਸ ਵਿੱਚ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸਾਤਵਿਕ ਸੁੱਖ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਧਕ ਦੀ ਉਸ ਸੁੱਖ ਵਿੱਚ ਆਸਤਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸਾਧਕ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਵਧਦਾ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਸਤੋਗੁਣਾਂ ਵਿਚ ਉੱਪਰ ਨਹੀਂ ਉੱਠ ਸਕਦਾ। ੦ ਭਗਵਾਨ ਸਤਵਗੁਣ ਦੀ ਵਿਜੇ ਕੇਵਲ ਸੁੱਖ ਵਿੱਚ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ – ਗਿਆਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਗਿਆਨ ਹੋਣ 'ਤੇ ਸਾਧਕ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਤਵਗੁਣ ਦੀ ਕੇਵਲ ਸੁੱਖ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵਿਜੇ ਦੱਸੀ ਹੈ। ੦ ਰਜਹ ਕਰਮਣਿ ਭਾਰਤ। ਰਜੋਗੁਣੀਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ, ਕਰਮ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਆਪਣੀ ਵਿਜੇ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਿਰਿਆ ਕਰਨਾ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਪਿਆਰਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਛੋਟਾ ਬੱਚਾ ਪਿਆ ਪਿਆ ਹੱਥ ਪੈਰ ਹਿਲਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇੰਜ ਕਰਨਾ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਲੱਗੇਗਾ। ਇਹੋ ਉਸ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਪ੍ਰਤਿ ਆਸਤਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਿਯਤਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਰਜੋਗੁਣ ਮਨੁੱਖ 'ਤੇ ਵਿਜੇ ਕਰਦਾ ਹੈ 2.87 ਸ਼ਲੋਕ ਅਨੁਸਾਰ 'ਕਰਮ ਫਲ ਵਿਚ ਤੇਰਾ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ' ਆਦਿ ਵਚਨਾਂ ਤੋਂ ਫਲ ਵਿਚ ਆਸਤਾ ਨਾ ਰੱਖਣ ਦੇ ਵੱਲ ਤਾਂ ਸਾਧਕ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਇਹ ਤੇਰਾ ਕਰਮ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ, ਕਰਮ ਨਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਤੇਰੀ ਆਸਤਾ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਜੋ ਯੋਗ ਰੂੜ, ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਲਈ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਭਾਵ ਤੋਂ ਕਰਮ ਕਰਨਾ ਕਾਰਣ ਹੈ। (6.03) ਆਦਿ ਵਚਨਾਂ ਤੋਂ ਇਹੋ ਸਮਝ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰਮ ਤਾਂ ਕਰਨੇ ਹੀ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ, ਉਸ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਆਸਤਾ ਤੇ ਪ੍ਰਿਯਤਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵੱਲ ਖਿਆਲ ਕਰਵਾਉਣ ਦੇ ਲਈ ਏਥੇ ਭਗਵਾਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, 'ਕਿ ਰਜੋ ਗੁਣ ਕਰਮ ਵਿਚ ਲਗਾਤਾਰ ਵਿਜਯ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਆਸਤਾ ਕਾਰਣ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਧਕ ਦੀ ਕਰਤੱਵ ਕਰਮ ਵਿਚ ਤੱਤਪਰਤਾ ਤਾਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਪਰ ਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਆਸਤਾ ਪ੍ਰਿਯਤਾ ਆਗ੍ਰਹ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ (6.04) ੦ ਗ੍ਯ੍ਾਨਮ੍ ਆਵ੍ਰਤ ਯਤੁ ਤਮਹ, ਪ੍ਰਮਾਦ ਸੰਜਯਾਤਿ ਓਤ – ਜਦੋਂ ਤਮੋਗੁਣ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਤਦ ਇਹ ਸਤ੍ ਅਸਤ੍, ਕਰਤੱਵ ਤੇ ਅਕਰਤੱਵ, ਹਿੱਤ-ਅਹਿੱਤ ਦੇ ਗਿਆਨ (ਵਿਵੇਕ) ਨੂੰ ਢੁੱਕ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਦ ਵਿਚ ਲਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਤੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਦੀ ਨਿਰਮਲਤਾ ਨੂੰ ਢਕ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਲਸ ਤੇ ਨੀਂਦ ਵਿਚ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਗਿਆਨ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਹਿਣ ਸੁਣਨ ਪੜ੍ਹਨ 'ਤੇ ਵੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀਆਂ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਮਜਾਜ਼ ਅਥਵਾ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੋਂ ਉਸ ਵਿਚਲੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗ੍ਰਸਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਅੰਦਰ ਸਤੋ ਗੁਣ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਹੋਵੇਗੀ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਸਰੀਰ ਮਾਨਸਿਕ ਬੌਧਿਕ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਹੋਵੇਗੀ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿੱਚ ਰਜੋ ਗੁਣ ਵਧੇਰੇ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਧੰਦਿਆਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਾਈ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਦੀ ਕੁਤਾਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਆਪਣਾ ਸਮਾਂ ਵਰਤਣ ਵਿੱਚ ਕੁਤਾਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਦੌਲਤ ਪਾਗਲਪਣ ਢੰਗ ਨਾਲ ਖਰਚ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਵਿਅਕਤੀ ਤਮੋਗੁਣਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

14.10 ਸ਼ਲੋਕ :

रज: तम: च अभि-भू-य, सत्त्वम् भवति भारत। रज: सद्-त्वम् तम: च एव, तम: सत्त्वम् रज: तथा॥

ਰਜਹ ਤਮਹ ਚ ਅਮਿ ਭੂਯ, ਸਤੱਵਮ੍ ਭਵਤਿ ਭਾਰਤ।
ਰਜਹ ਸਦੁਤ੍ਵਮੁ ਤਮਹ ਚ ਏਵ, ਤਮਹ ਸਤੱਵਮੁ ਰਜਹ ਤਥਾ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਰਜਹ : ਰਜੋ ਗੁਣ। ਤਮਹ : ਤਮਸ। ਚ : ਅਤੇ। ਅਮਿ ਭੂਯ : ਕਾਬੂ ਪਾ ਚੁੱਕੇ। ਸਦ੍ਤਵਮ੍ : ਸਤੋ ਗੁਣ। ਭਵਤਿ : ਚੜ੍ਹਨਾ, ਉੱਠਣਾ, ਉਭਰਣਾ। ਭਾਰਤ : ਹੇ ਭਾਰਤ। ਰਜਹ : ਰਜੋ। ਸਦੁਤ੍ਵਮ੍ : ਸਤੋਗੁਣ। ਤਮਹ : ਤਮੋਗੁਣ। ਚ : ਅਤੇ। ਏਵ :

ਭੀ। ਤਮਹ : ਤਮੋ। ਸਤੱਵਮ੍ : ਸਤੋਗੁਣ। ਰਜਹ : ਰਜੋ। ਤਥਾ : ਭੀ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਹੇ ਭਾਰਤ! ਸਤੋਗੁਣ, ਰਜੋਗੁਣ ਨੂੰ ਅਤੇ ਤਮੋਗੁਣ ਨੂੰ ਦਬਾ ਕੇ ਪ੍ਰਬਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਰਜੋ ਗੁਣ ਸਤੋਗੁਣ ਨੂੰ ਅਤੇ ਤਮੋਗੁਣ ਨੂੰ ਦਬਾਅ ਕੇ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਮੋਗੁਣ ਸਤੋ ਗੁਣ ਨੂੰ ਅਤੇ ਰਜੋਗੁਣ ਨੂੰ ਦਬਾ ਕੇ ਪ੍ਰਬਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਰਜਹ ਤਮਹ ਚ ਅਭਿ ਭੂਯ ਸੱਤਵਮ੍ ਭਵਤਿ ਭਾਰਤ – ਰਜੋ ਤੇ ਤਮੋ ਗੁਣਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦਬਾ ਕੇ ਸਤੋ ਗੁਣ ਵਧਦਾ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਰਜੋ ਗੁਣ ਆਦਿ ਵਿਰਤੀਆਂ ਤੇ ਤਮੋ ਗੁਣ ਦੀਆਂ ਵਿਰਤੀਆਂ (ਪ੍ਰਮਾਦ ਆਲਸ ਨੀਂਦ ਮੂੜ੍ਹਤਾ) ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਸਤਵ ਗੁਣ ਦਬਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿਚ ਸਵੱਛਤਾ ਨਿਰਮਲਤਾ ਵੈਰਾਗ ਉਦਾਰਤਾ ਆਦਿ ਵਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਉਤਪਨ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਰਜਹ ਸਦ੍ ਤ੍ਵਮ੍ ਤਮਹ ਚ ਏਵ – ਸਤ੍ਵ ਗੁਣ ਦੀ ਅਤੇ ਤਮੋਗੁਣ ਦੀਆਂ ਵਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦਬਾ ਕੇ ਰਜੋਗੁਣ ਵਧਦਾ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਸਤ੍ਵਗੁਣ ਦੀ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵੈਰਾਗ ਉਦਾਰਤਾ ਆਦਿ ਵਿਰਤੀਆਂ ਤੇ ਤਮੋਗੁਣ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਦ ਆਲਸ, ਬੇਲੋੜੀ ਨੀਂਦ, ਮੂੜਤਾ ਆਦਿ ਵਿਰਤੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਰਜੋਗੁਣ ਦਬਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿਚ ਲੋਭ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਅਸ਼ਾਂਤੀ ਤੇ ਮੋਹ ਆਦਿ ਵਿਰਤੀਆਂ ਉਤਪਨ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਤਮਹ ਸਤੱਵਮ੍ ਰਜਹ ਤਥਾ – ਉਂਜ ਹੀ ਸਤੱਵਗੁਣ ਤੇ ਰਜੋਗੁਣ ਨੂੰ ਦਬਾ ਕੇ ਤਮੋਗੁਣ ਵਧਦਾਹੈ ਅਰਥਾਤ ਸੱਤ੍ਵਗੁਣ ਦੀ ਸਵੱਛਤਾ ਨਿਰਮਲਤਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਉਦਾਰਤਾ ਆਦਿ ਵਿਰਤੀਆਂ ਅਤੇ ਰਜੋਗੁਣ ਦੀ ਚੰਚਲਤਾ ਅਸ਼ਾਂਤੀ ਲੋਭ ਆਦਿ ਵਿਰਤੀਆਂ – ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਤਮੋਗੁਣ ਦੀ ਚੰਚਲਤਾ ਅਸ਼ਾਂਤੀ ਲੋਭ ਆਦਿ ਵਿਰਤੀਆਂ – ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਤਮੋਗੁਣ ਦਬਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮਾਦ ਆਲਸ, ਵਧੇਰੇ ਨੀਂਦ ਆਦਿ ਵਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਉਤਪਨ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਦੋ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਦਬਾ ਕੇ ਬਾਕੀ ਦਾ ਇਕ ਗੁਣ ਵਧਦਾ ਹੈ। ਵਧਿਆ ਹੋਇਆ ਗੁਣ ਮਨੁੱਖ ਉੱਪਰ ਵਿਜੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਪਰ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਏਥੇ 14.06 ਤੋਂ 14.10 ਸ਼ਲੋਕ ਤੱਕ ਉਲਟ ਕ੍ਰਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਪਹਿਲਾਂ ਬੰਨ੍ਹਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਫਿਰ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਕਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਦੋ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਦਬਾ ਕੇ ਇੱਕ ਦਾ ਵਧਣਾ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਦੂਜੇ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਟੁੱਟ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਮਹਾ ਸਰਗ (ਆਦਿ-ਆਰੰਭ) ਵਿਚ ਵੀ ਉਤਪਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਤੇ ਮਹਾ ਪ੍ਰਲਯ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਕਾਰਨ ਕਿ ਮਹਾਸਰਗ ਅਤੇ ਮਹਾਪ੍ਰਲਯ ਦੋਵੇਂ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਜਨਯ ਗੁਣ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੰਦੇ ਹਨ (14.05) ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਸਰੂਪ ਕੀ ਹੈ ? ਇਹ ਗੁਣ ਕਿਵੇਂ ਬੰਨ੍ਹ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ? – ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਉੱਤਰ ਇਹ ਹੈ (ਵੇਖੋ 6ਵੇਂ ਤੋਂ 8ਵੇਂ ਸ਼ਲੋਕ ਨੂੰ) ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਸੱਤ੍ਵ ਰਜ ਤੇ ਤਮ ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਸਰੂਪ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਜੀਵ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹਣ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੰਨ੍ਹਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਿੰਨ ਗੁਣ ਕੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ? ਇਸ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬੰਨ੍ਹਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਧਿਆ ਹੋਇਆ ਗੁਣ ਮਨੁੱਖ ਉੱਪਰ ਵਿਜੇ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ? ਇਸ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਭਗਵਾਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦੋ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਦਬਾ ਕੇ ਇਕ ਗੁਣ ਮਨੁੱਖ 'ਤੇ ਵਿਜੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ (14.10) ਇਸ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਛੇਵੇਂ ਤੋਂ ਦਸਵੇਂ ਸ਼ਲੋਕ ਤੱਕ ਜੋ ਕ੍ਰਮ ਰੱਖਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਠੀਕ ਹੀ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਜੀਵਾਤਮਾ ਨੂੰ ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਗੁਣ ਵਿਰਸੇ ਵਿੱਚ ਮਿਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਤ੍ਰੈ ਕੋਨ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪਾਸੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਮਿਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨ ਗੁਣ ਵੀ ਆਪਸ ਵਿਚ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਤ੍ਰੈ ਕੋਣ ਦਾ ਇਕ ਪਾਸਾ ਅੱਗੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਬਾਕੀ ਦੋ ਪਾਸੇ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਏਹੋ ਤਿੰਨ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਅਵੱਸਥਾ ਸ਼ਾਂਤ ਜਾਗ੍ਰਤ ਨਿਰਮਾਣਮਈ ਤੇ ਦਿਆਲੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਸਤੋਗੁਣ ਅਵੱਸਥਾ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਸਿਆਣਪ ਨੂੰ ਮਾਣਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਰਜੋ ਗੁਣ ਦੀ ਪ੍ਰਬਲਤਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿਚ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਤੇ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਵਧੇਰੇ ਜ਼ੋਰ ਫੜ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੇ ਤਮੋ ਗੁਣ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅਜਿਹਾ ਵਿਅਕਤੀ ਨਾ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਨਾ ਹੀ ਸਿੱਖ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਤਾਂ ਆਲਸੀ ਸੁਸਤ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਜੀਵਾਂ ਉੱਪਰ ਦਿਨ ਭਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਿੰਨੇ ਗੁਣ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਬਲ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਰਜੋ ਗੁਣ ਤੇ ਤਮੋਗੁਣ ਨੂੰ ਦਬਾ ਕੇ ਸਤੋ ਗੁਣ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਜੋਗੁਣ ਤੇ ਸਤੋਗੁਣ ਨੂੰ ਦਬਾ ਕੇ ਤਮੋਗੁਣ ਵਧਦਾ ਹੈ। ਉਂਜ ਵੀ ਤਮੋਗੁਣ ਅਤੇ ਸਤੋਗੁਣ ਨੂੰ ਦਬਾ ਕੇ ਰਜੋਗੁਣ ਵਧਦਾ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

14.11 ਸ਼ਲੋਕ :

सर्व-द्वारेषु देहे अस्मिन्, प्रकाश: उप-(जन्)जा-य-ते। ज्ञानम् यदा तदा विद्-यात्, वि-वृध्-तम् सद्-त्वम् इति उत॥

ਸਰ੍ਵ ਦਵਾਰੇਸ਼ੁ ਦੇਹੇ ਅਸ੍ਮਿਨ੍, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਹ ਓਪ (ਜਨ੍) ਜਾਯਤੇ।

ਗ੍ਯਾਨਮ੍ ਯਦਾ ਤਦਾ ਵਿਦ੍ਯਾਤ੍, ਵਿਵ੍ਰਧ੍ਤਮ੍ ਸਦ੍ਤ੍ਵਮ੍ ਇਤਿ ਓਤ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਸਰ੍ਵ ਦਵਾਰੇਸ਼ੁ : ਹਰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਰਾਹੀਂ ਅਤੇ ਇੰਦਰੀਆਂ ਰਾਹੀਂ। ਦੇਹੇ : ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ। ਅਸ੍ਮਿਨ੍ : ਇਸ ਵਿੱਚ। ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਹ : ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ। ਓਪ (ਜਨ੍) ਜਾਯਤੇ : ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਚਮਕਦਾ ਹੈ। ਗ੍ਯਾਨਮ੍ : ਗਿਆਨ ਬੁੱਧੀ। ਯਦਾ : ਜਦੋਂ। ਤਦਾ : ਤਦ। ਵਿਦ੍ਯਾਤ੍ : ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਵ੍ਰਧ੍ਤਮ੍ : ਪ੍ਰਬੱਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਦ੍ਤ੍ਵਮ੍ : ਸਤੋਗੁਣ। ਇਤਿ : ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ। ਓਤ : ਸੱਚਮੁੱਚ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਇਸ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਸਾਰੀਆਂ ਇੰਦਰੀਆਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਗਿਆਨ ਰੂਪ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਉਤਪਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਅਜਿਹਾ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਤੋ ਗੁਣ ਨੇ ਵਿਕਾਸ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਸਰ੍ਵ ਦਵ੍ਾਰੇਸ਼ੁ ਦੇਹੇ ਅਸ੍ਮਿਨ੍...... ਗ੍ਯਾਨਮ੍ ਯਦਾ ਤਦਾ ਵਿਦ੍ਯਾਤ੍ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਰਜੋ ਗੁਣੀਂ ਅਤੇ ਤਮੋਗੁਣੀਂ ਵਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦਬਾ ਕੇ ਸਤਵ ਗੁਣ ਵਧਦਾ ਹੈ – ਉਸ ਸਮੇਂ ਸੰਪੂਰਣ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਤੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿੱਚ ਸਵੱਛਤਾ ਨਿਰਮਲਤਾ ਪਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਸੂਰਜ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਸਾਰੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਸਾਫ ਸਾਫ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਵੱਛ ਬਹਿ-ਕਰਣ ਅਤੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਤੋਂ ਸ਼ਬਦ ਆਦਿ ਪੰਜਾਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਯਥਾਰਥ ਰੂਪ ਤੋਂ ਗਿਆਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਠੀਕ ਠੀਕ ਮਨਨ, ਚਿੰਤਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਤੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿਚ ਸਵੱਛਤਾ ਨਿਰਮਲਤਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਸਤ੍ ਕੀ ਹੈ ? ਤੇ ਅਸਤ੍ ਕੀ ਹੈ ? ਕਰਤੱਵ ਕੀ ਹੈ ? ਅਕਰਤੱਵ ਕੀ ਹੈ ? ਲਾਭ ਕਿਸ ਵਿਚ ਹੈ ? ਹਾਨੀ ਕਿਸ ਵਿਚ ਹੈ ? ਹਿਤ ਤੇ ਅਹਿਤ ਕਿਸ ਕਿਸ ਵਿਚ ਹੈ ? ਆਦਿ ਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗਿਆਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ੦ ਏਥੇ "ਦੇਹੇ ਅਸ੍ਮਿਨ੍" ਕਹਿਣ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਸਤੋ ਗੁਣ ਦੇ ਵਧਣ ਦਾ ਅਰਥਾਤ ਬਹਿਕਰਣ ਤੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿਚ ਸਵੱਛਤਾ ਨਿਰਮਲਤਾ ਤੇ ਵਿਵੇਕ ਸ਼ਕਤੀ, ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਦਾ ਅਵਸਰ ਇਸ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਹੀ ਹੈ। ਹੋਰ ਸਰੀਰਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਤਮੋਗੁਣ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਸਰ੍ਵ ਦੇਹਿਨਾਮ੍ (14.08) ਕਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਰਜੋ ਗੁਣ ਤੇ ਤਮੋਗੁਣ

ਤਾਂ ਹੋਰ ਸਰੀਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਵਧਦੇ ਹਨ ਪਰ ਸਤ੍ਵਗੁਣ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਹੀ ਵਧ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਰਜੋਗੁਣ ਤੇ ਤਮੋਗੁਣ 'ਤੇ ਵਿਜੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਸਤ੍ਵ ਗੁਣ ਨਾਲ ਉੱਚਾ ਉੱਠੇ। ਇਸ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਕਿਰਪਾ ਪੂਰਵਕ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਦੇ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ 'ਤੇ ਵਿਜੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਪੂਰਾ ਅਵਸਰ, ਅਧਿਕਾਰ ਯੋਗਤਾ, ਸਾਮਰੱਥਾ ਤੇ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ੦ ਤਦਾ ਵਿਦ੍ਯਾਤ੍ ਵਿਵ੍ਧ੍ਮ੍ - ਤਮ੍ ਸਦ੍ ਤ੍ਵਮ੍ ਇਤਿ ਓਤ = ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਤੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿੱਚ ਸਵੱਛਤਾ ਅਤੇ ਵਿਵੇਕ ਸ਼ਕਤੀ ਆਉਣ 'ਤੇ ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਇਹ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜੇ ਸਤ੍ਵ ਗੁਣ ਦੀਆਂ ਵਿਰਤੀਆਂ ਵਧੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਤੇ ਰਜੋਗੁਣ ਤੇ ਤਮੋਗੁਣ ਦੀਆਂ ਵਿਰਤੀਆਂ ਦੱਬੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਧਕ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਇਹ ਅਭਿਮਾਨ ਨਾ ਕਰੇ ਕਿ 'ਮੈਂ ਜਾਣਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹਾਂ, ਗਿਆਨੀ ਬਣ ਗਿਆ ਹਾਂ।' ਉਹ ਸਤ੍ਵ ਗੁਣ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਗੁਣ ਨਾ ਮੰਨੇ। ਸਤ੍ਵ ਗੁਣ ਦਾ ਹੀ ਕਾਰਜ ਤੇ ਲੱਛਣ ਮੰਨੇ। ੦ ਏਥੇ ਇਤਿ ਵਿਦ੍ਯਾਤਮ੍ ਪਦ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ ਕਿ ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਰਤੀਆਂ ਦਾ ਪੈਦਾ ਹੋਣਾ, ਵਧਣਾ ਤੇ ਇਕ ਗੁਣ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਹੋਣ 'ਤੇ ਦੂਜੇ ਦੋ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਦੱਬ ਜਾਣਾ ਆਦਿ ਪਰਿਵਰਤਨ ਗੁਣਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮਨੁੱਖ, ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਨਾ ਦੇ ਕੇ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਾਤਵਿਕ ਰਾਜਸ ਜਾਂ ਤਾਮਸ ਮੰਨਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਨਾ ਮੰਨ ਕੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਰ-ਵਿਕਾਰ ਅਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਮੰਨ ਲਵੇ। ੦ ਤਿੰਨ ਗੁਣਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਰਤੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਬਣਦੀਆਂ ਤੇ ਵਿਗੜਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਹੈ। ਆਪਣਾ ਆਪ ਖੁਦ ਪਰਿਵਰਤਨ-ਰਹਿਤ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਵਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਜੇ ਆਪਣਾ ਆਪ ਖੁਦ ਬਦਲਣ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰਤੀਆਂ ਦੇ ਬਣਦੇ ਵਿਗੜਦੇ ਰੂਪ ਨੂੰ ਕੌਣ ਦੇਖਦਾ ? ਪਰਿਵਰਤਨ ਨੂੰ ਪਰਿਵਰਤਨ-ਰਹਿਤ ਹੀ ਜਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ। ੦ਸਾਤਵਿਕ ਵਿਰਤੀਆਂ ਤੇ ਵਧਣ 'ਤੇ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਤੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿਚ ਸਵੱਛਤਾ ਨਿਰਮਲਤਾ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਵਿਵੇਕ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਰਾਗ ਹਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਵਿਵੇਕ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਦਾਰਤਾ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। (18.09) ਭੋਗ ਤੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਲਈ ਨਵੇਂ ਨਵੇਂ ਕਰਮ ਦਾ ਆਰੰਭ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਮਨ ਵਿਚ ਪਦਾਰਥ ਭੋਗਾਂ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਕੇਵਲ ਨਿਰਵਾਹ ਮਾਤ੍ਰ ਹੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਕੰਮ ਸਾਵਧਾਨੀ ਨਾਲ ਤੇ ਸੁਚਾਰੂ ਰੂਪ ਤੋਂ ਸੰਪੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਭੁੱਲ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਕਦੇ ਭੁੱਲ ਹੋ ਵੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲਾਪ੍ਰਵਾਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਸਤ੍ ਅਸਤ੍ ਕਰਤੱਵ ਅਕਰਤੱਵ, ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਸਾਤਵਿਕ ਵਿਰਤੀਆਂ ਵਧੀਆਂ ਹੋਣ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿਚ ਭਜਨ ਧਿਆਨ ਆਦਿ ਵਿਚ ਲੱਗ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਲਾਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਜੇਕਰ ਲੈਂਪ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰੰਗ ਦੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਚਾਨਣ ਉਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਾਹਰ ਵੱਲ ਫੈਲੇਗਾ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੰਗ ਦਾ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਆਦਮੀ ਦਾ ਸਰੀਰ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੱਖ-2 ਰੰਗਾਂ ਵਾਲੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦੇ ਡੱਬੇ ਵਾਂਗ ਹੈ। ਇੰਦਰੀਆਂ ਵੱਖ-2 ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਹਨ, ਜਿੱਥੋਂ ਅੰਤਹਕਰਣ ਦਾ ਚਾਨਣ ਅੰਦਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨੂੰ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸਤੋ ਗੁਣ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਬਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਇੰਦਰੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਜ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੇਖਣ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ੀ ਸੁਣਨ ਵਿਚ ਚੁਸਤੀ, ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਯੋਗਤਾ ਪੁਖਤਗੀ ਅਤੇ ਪੂਰਣਤਾ ਆਵੇਗੀ। ਸਾਰੀਆਂ ਇੰਦਰੀਆਂ ਦੀ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲਤਾ ਉੱਤਮ ਵਧੀਆ ਅਤੇ ਲਾਭਕਾਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਸਤੋਗੁਣ ਦੇ ਲੱਛਣ ਹਨ। ਸਤੋਗੁਣ ਪ੍ਰਧਾਨ ਗੁਣ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਤੇ ਵਿਕਾਸ ਨਾਲ ਸਦਾਚਾਰ ਬੌਧਿਕਤਾ, ਮਿਲਵਰਤਨ, ਨੈਤਿਕਤਾ, ਨਿਰਮਲਤਾ, ਨਿਰਮਾਣਤਾ, ਦਿਆਲਤਾ, ਪ੍ਰਭੁਤਾ, ਸਹਿਚਾਰਤਾ ਅਤੇ ਕਲਾਤਮਕਤਾ ਦੇ ਗੁਣ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ।

✪ ✪ ✪

14.12 ਸ਼ਲੋਕ :

लोभ: प्र-वृत-ति: आरम्भ:, कर्मणाम् अ-शम: स्पृहा। रजसि एतानि (जन्) जा-यन्ते, वि-वृद्धे भरत-ऋषभ॥

ਲੋਭਹ ਪ੍ਰਵ੍ਰਤ੍ਤਿਹ ਆਰੰਭਹ, ਕਰ੍ਮਾਣਮ੍ ਅਸ਼ਮਹਸ੍ਪ੍ਰਹਾ।
ਰਜਿਸ ਏਤਾਨਿ (ਜਨ੍) ਜਾਯੰਤੇ, ਵਿਵ੍ਰਧੇ ਭਰਤ ਅਰ੍ਸ਼ਭ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਲੋਭਹ : ਲਾਲਚ। ਪ੍ਰਵ੍ਰਤ੍ਤਿਹ : ਗਤੀਵਿਧੀ। ਆਰੰਭਹ : ਆਰੰਭ ਕਰਨਾ। ਕਰ੍ਮਾਣਮ੍ : ਕਿਰਿਆ ਦਾ। ਅਸ਼ਮਹਸ੍ ਪ੍ਰਹਾ : ਬੇਆਰਾਮੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਤਾਂਘ। ਰਜ੍ਸਿ : ਰਜੋ ਗੁਣ। ਏਤਾਨਿ : ਇਹ। ਜਨ੍ ਜਾਯੰਤੇ : ਉਤਪਨ ਹੋਣਾ, ਉੱਠਣਾ। ਵਿਵ੍ਰਧੇ : ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਬਲ ਹੋ ਚੁੱਕੇ। ਭਰਤ ਅਰ੍ਸ਼ਭ : ਹੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸ਼ਾਨ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਹੇ ਭਾਰਤ ਸ੍ਰੇਸ਼ਠ। ਰਜੋਗੁਣ ਦੇ ਪ੍ਰਬਲ ਹੋਣ ਨਾਲ, ਲੋਭ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ, ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ, ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਆਰੰਭ, ਅਸ਼ਾਂਤੀ ਵਿਸ਼ੇ ਕਾਮਨਾ ਉਪਤਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਲੋਭ - ਨਿਰਵਾਹ ਵਾਸਤੇ ਚੀਜ਼ ਕੋਲ ਹੋਣ 'ਤੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਧ ਕੇ ਵਧਾਉਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਦਾ ਨਾਂ ਲੋਭ ਹੈ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਵਧਣ ਦਾ ਨਾਂ ਲੋਭ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਖੇਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅਨਾਜ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਵਧੇਰੇ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਾਂ ਵਿਉਪਾਰ ਵਧਣ ਨਾਲ ਧਨ ਪਦਾਰਥ ਸੁਭਾਵਿਕ ਵਧ ਗਏ। ਇਹ ਤਰੱਕੀ ਹੈ ਦੋਸ਼ ਨਹੀਂ। ੦ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ - ਕਾਰਜਮਾਤ੍ਰ ਵਿਚ ਲੱਗ ਜਾਣ ਦਾ ਨਾਂ "ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ" ਹੈ ਪਰ ਰਾਗ ਦੋਸ਼ ਰਹਿਤ ਹੋ ਕੇ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਲੱਗ ਜਾਣਾ ਦੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਤਾਂ ਗੁਣ ਅਤੀਤ ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ (14.22) ਰਾਗ ਪੂਰਵਕ ਭਾਵ ਸੁਖ ਆਰਾਮ ਧਨ ਆਦਿ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਰੁਝ ਜਾਣਾ ਹੀ ਦੋਸ਼ ਹੈ। ੦ ਆਰੰਭ ਕਰ੍ਮਾਣਾਮ੍ = ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਧਨੀ ਤੇ ਵੱਡਾ ਅਖਵਾਉਣ ਲਈ, ਮਾਨ ਆਦਰ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਆਦਿ ਪਾਉਣ ਦੇ ਲਈ ਨਵੇਂ ਨਵੇਂ ਕਰਮ ਕਰਨਾ, ਨਵੇਂ ਨਵੇਂ ਵਿਉਪਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨਾ, ਨਵੀਆਂ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਜਾਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਖੋਲ੍ਹਣੀਆਂ 'ਕਰਮ ਦਾ ਆਰੰਭ' ਹੈ। ੦ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੇ ਆਰੰਭ - ਦੋਵਾਂ ਵਿਚ ਅੰਤਰ ਹੈ - ਹਾਲਾਤ ਆਉਣ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿਸੇ ਵਿਚ ਨਿਵਿਰਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਭੋਗ ਤੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਨਵੇਂ ਨਵੇਂ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨਾ 'ਆਰੰਭ' ਹੈ। ੦ ਮਨੁੱਖੀ ਜਨਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ 'ਤੇ ਕੇਵਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੱਤਵ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਰਹੇ, ਭੋਗ ਤੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਬਿਲਕੁਲ ਨਾ ਰਹੇ। ਏਸੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਭਗਤੀ ਯੋਗ ਤੇ ਗਿਆਨ ਯੋਗ ਵਿੱਚ ਪੂਰਣ ਆਰੰਭ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਦੇਖੋ ਸ਼ਲੋਕ 12.16 ਤੇ 14.25, ੦ ਕਰਮ ਯੋਗ ਵਿਚ ਕਰਮ ਦੇ ਆਰੰਭ ਤਾਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਹ ਸਾਰੇ ਆਰੰਭ ਕਾਮਨਾ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ (4.19) ਕਰਮਯੋਗ ਵਿਚ ਆਰੰਭ ਦੋਸ਼ ਵੀ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ੦ ਕਰਮ ਯੋਗ ਕਰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਵਿਧਾਨ ਹੈ, ਬਿਨਾ ਕਰਮ ਕੀਤਿਆਂ ਕਰਮ ਯੋਗੀ ਸਮਤਾ ਉੱਪਰ ਆਰੂੜ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਅਥਵਾ

ਸਮਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ੦ ਅਸ਼ਮ - ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿਚ ਅਸ਼ਾਂਤੀ ਹਲਚਲ ਰਹਿਣ ਦਾ ਨਾਂ "ਅਸ਼ਮ" ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਇੱਛਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ (ਧਨ ਸੰਪਤੀ, ਯਸ਼, ਮਾਨ ਇੱਜ਼ਤ) ਜਦ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਤਾਂ ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿਚ ਅਸ਼ਾਂਤੀ ਹਲਚਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਾਮਨਾ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ 'ਤੇ ਇਹ ਅਸ਼ਾਂਤੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਸਪ੍ਰਹੀ - ਸਪ੍ਰਹਾ ਨਾਂ ਪਰਵਾਹ ਦਾ ਹੈ। ਭੁੱਖ ਲੱਗਣ 'ਤੇ ਅੰਨ ਦੀ, ਪਿਆਸ ਲੱਗਣ 'ਤੇ ਪਾਣੀ ਦੀ, ਠੰਡ ਲੱਗਣ ਨਾਲ ਕੱਪੜਿਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਭੁੱਖ ਪਿਆਸ ਤੇ ਠੰਡ ਦਾ ਗਿਆਨ ਦੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਅੰਨ ਜਲ ਮਿਲ ਜਾਵੇ, ਇਸ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਇੱਛਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਹੀ ਦੋਸ਼। ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਇੱਛਾ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ੦ ਰਜਸਿ ਏਤਾਨਿ (ਜਨ੍) ਜਾਯੰਤੇ, ਵਿਵ੍ਰਧੇ ਭਰਤ ਰਿਸ਼ੀਭ - ਜਦ ਅੰਦਰ ਰਜੋ ਗੁਣ ਵਧਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਪ ਯੁਕਤ ਸ਼ੋਭ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਆਦਿ ਵਧਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਸੋਚੇ ਕਿ ਨਿਰਵਾਹ ਤਾਂ ਹੋ ਹੀ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਲਈ ਹੋਰ ਕੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ? ਅਜਿਹਾ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਰਜੋਗੁਣ ਦੀ ਵਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿਟਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਰਜੋਗੁਣ, ਲੋਭ, ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਕਾਮਨਾ, ਫੋਕੀ ਸ਼ੁਹਰਤ ਦਾ ਨਸ਼ਾ, ਬੇਅਰਥ ਚੇਸ਼ਟਾ ਸੰਸਾਰਕ ਵਸਤੂਆਂ ਨੂੰ ਭੋਗਣ ਦਾ ਮੋਹ, ਸਵਾਰਥ ਪੂਰਤੀ, ਹਵਸ ਲਾਲਸਾ ਦਾ ਪੈਦਾ ਹੋਣਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ। ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਹੜਪਣ ਦਾ ਲਾਲਚ ਵਧਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਦਖਲ ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਤੇ ਕੰਮ ਖ਼ਰਾਬ ਕਰਨੇ, ਬੁੱਧੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਦਿਲ ਜੁੜਨ ਉਤਸ਼ਾਹ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਂ ਦਿਲ ਟੁੱਟਦੇ ਹਨ, ਨਿਰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਹੋ ਕੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਸਥਿਰਤਾ ਡਾਵਾਂਡੋਲ ਹੋਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਮਨ ਨੂੰ ਬੇਚੈਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਿਅਕਤੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਬਣਨ ਦੀ ਹੋੜ ਵਿਚ ਲਾਲਚੀ ਬੇਸਬਰਾ ਅਤੇ ਭੁੱਖਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਸਬਰ ਕਦੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਰਜੋ ਗੁਣ ਦੇ ਲੱਛਣ ਹਨ।

✪ ✪ ✪

14.13 ਸ਼ਲੋਕ :

अ-प्र-काश: अ-प्र-वृत्-ति: च, प्र-माद: मोह: एव च। तमसि एतानि (जन्) जा-यन्ते, वि-वृद्धे कुरू-नन्दन॥

ਅਪ੍ਰਕਾਸ਼ਹ ਅਪ੍ਰਵ੍ਰਤ੍ ਤਿਹ ਚ, ਪ੍ਰਮਾਦਹ ਮੋਹਹ ਏਵ ਚ।
ਤਮਸਿ ਏਤਾਨਿ (ਜਨ੍) ਜਾਯੰਤੇ, ਵਿਵ੍ਰਧੇ ਕੁਰੂ ਨੰਦਨ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਅਪ੍ਰਕਾਸ਼ਹ : ਹਨੇਰਾ। ਅਪ੍ਰਵ੍ਰਤ੍ਤਿਹ : ਗਤੀਹੀਣਤਾ। ਚ : ਅਤੇ। ਪ੍ਰਮਾਦਹ : ਬੇਧਿਆਨਾਪਣ। ਮੋਹਹ : ਮਾਇਆ। ਏਵ : ਭੀ। ਚ : ਅਤੇ। ਤਮਸਿ : ਗਤੀਹੀਣਤਾ ਵਿੱਚ। ਏਤਾਨਿ : ਇਹ। (ਜਨ੍) ਜਾਯੰਤੇ : ਉੱਠਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੋਣਾ। ਵਿਵ੍ਰਧੇ : ਪ੍ਰਬਲ ਹੋ ਚੁੱਕਣਾ। ਕੁਰੂ ਨੰਦਨ : ਹੇ ਕੌਰਵਾਂ ਦੇ ਵਾਰਸ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਹੇ ਕੌਰਵ ਵਾਰਸ! ਤਮੋਗੁਣ ਦੇ ਪ੍ਰਬਲ ਹੋਣ 'ਤੇ ਅਪ੍ਰਕਾਸ਼ (ਹਨੇਰਾ) ਅਪ੍ਰਵਿਰਤੀ (ਕੰਮ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਆਲਸ) ਪ੍ਰਮਾਦ੍ (ਅਸਾਵਧਾਨੀ) ਤੇ ਮੋਹ (ਮੂਢਤਾ) ਸਭ ਅਵਗੁਣ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਅਪ੍ਰਕਾਸ਼ਹ - ਸਤੋਗੁਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਵੱਛ ਵਿਰਤੀ ਨੂੰ ਦਬਾ ਕੇ ਜਦ ਤਮੋਗੁਣ ਵਧ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਦ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਤੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿਚ ਸਵੱਛਤਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਤੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿਚ ਜੋ ਸਮਝਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਤਮੋਗੁਣ ਦੇ ਵਧਣ ਨਾਲ ਲੁਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਯਾਦ ਰਹਿੰਦੀ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਵਾਂ ਵਿਵੇਕ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਨਹੀਂ। ਅਜਿਹੀ ਵਿਰਤੀ ਨੂੰ ਏਥੇ 'ਅਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਕਹਿ ਕੇ ਇਸ ਦਾ ਸਤਵ ਗੁਣ ਦੀ ਵਿਰਤੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਨਾਲ ਵਿਰੋਧ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ੦ ਅਪ੍ਰਵਤ੍ਤਿਹ - ਰਜੋਗੁਣ ਦੀ ਵਿਰਤੀ 'ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ' ਨੂੰ ਦਬਾਕੇ ਜਦ ਤਮੋਗੁਣ ਵਧ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕੋਈ ਕੰਮ ਕਰਨ ਨੂੰ ਮਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਨਿਰਾਰਥਕ ਬੈਠੇ ਰਹਿਣਾ, ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੰਮ ਕਰਨ ਨੂੰ ਜੀਅ ਨਾ ਕਰਨਾ - ਇਹ ਸਭ ਅਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਵਿਰਤੀ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ। ੦ ਪ੍ਰਮਾਦਹ - ਨਾ ਕਰਨ ਯੋਗ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਲੱਗ ਜਾਣਾ ਤੇ ਕਰਨ ਯੋਗ ਕੰਮ ਨੂੰ ਨਾ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਕੰਮਾਂ ਦੇ ਕਰਨ ਨਾਲ ਨਾ ਪਰਮਾਰਥ, ਨਾ ਸੰਸਾਰਕ, ਨਾ ਸਮਾਜਿਕ, ਨਾ ਸਰੀਰਕ ਲਾਭ ਹੋਵੇ ਜਿਵੇਂ ਬੀੜੀ ਸਿਗਰਟ ਪੀਣਾ, ਤਾਸ਼ ਖੇਡਣਾ, ਜੂਆ ਖੇਡਣਾ ਆਦਿ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਲੱਗ ਜਾਣਾ 'ਪ੍ਰਮਾਦਹ' ਵਿਰਤੀ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ। ੦ ਮੋਹ = ਤਮੋਗੁਣਾਂ ਦੇ ਵਧਣ 'ਤੇ ਮੋਹ ਵਿਰਤੀ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਤਦ ਅੰਦਰ ਵਿਚ ਵਿਵੇਕ ਵਿਰੋਧੀ ਭਾਵ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਕਰਨ ਤੇ ਨਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵਿਵੇਕ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਮੂੜ੍ਹਤਾ ਛਾਈ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਰਮਾਰਥ ਤੇ ਵਿਵਹਾਰਕ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮੱਰਥਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ੦ ਏਵ ਚ = ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਦਾਂ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਨੀਂਦ ਲੈਣਾ, ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਿਰਾਰਥਕ ਕੰਮ ਹਨ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਇਵ "ਏਵ ਚ" ਪਦ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ੦ ਤਮਸਿ ਏਤਾਨਿ (ਜਨ੍) ਜਾਯੰਤੇ, ਵਿਵ੍ਰਧੇ ਕੁਰੂ ਨੰਦਨ = ਇਹ ਸਾਰੇ ਵਧੇ ਹੋਏ ਤਮੋਗੁਣ ਤੇ ਲੱਛਣ ਹਨ, ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਜਦ ਇਹ ਅਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਆਦਿ ਦਿਖਾਈ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਤਵ ਗੁਣ ਤੇ ਰਜੋਗੁਣ ਦੱਬਾ ਕੇ ਤਮੋਗੁਣ ਵਧਿਆ ਹੈ। ੦ ਸਤਵ ਰਜ ਤੇਤਸ - ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਗੁਣ ਸੂਖਮ ਹੋਣ ਨਾਲ ਅਤਿ-ਇੰਦ੍ਰਯ ਹਨ ਅਰਥਾਤ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਤੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਗੁਣ ਸਾਫ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ। ਨਾ ਸਾਫ਼ ਗਿਆਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਤਾਂ ਵਿਰਤੀਆਂ ਤੋਂ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਰਤੀਆਂ ਸਥੂਲ ਹੋਣ ਨਾਲ ਇਹ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਤੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਗਿਆਰਵੇਂ ਬਾਹਰਵੇਂ ਤੇ ਤੇਰਵੇਂ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿਚ ਕ੍ਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤੇ ਸਾਧਕ ਸਾਵਧਾਨੀ ਪੂਰਵਕ ਰਜੋ ਗੁਣ ਤਮੋਗੁਣ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਸਤਵਗੁਣ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰ ਸਕੇ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਅਪ੍ਰਕਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਹਨੇਰਾ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਹਨੇਰਾ ਮਨ ਵਿਚਲਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿਵੇਕ ਰਹਿਤ ਬੁੱਧੀ ਹੀਣ ਤੇ ਜਾਨਵਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਅੰਦਰ ਵਿਵੇਕ-ਬੁੱਧੀ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿੱਚ ਨਾ ਹੌਂਸਲਾ ਹੈ ਨਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਹੈ। ਸੁਸਤੀ ਆਲਸ ਦੀ ਪ੍ਰਬਲਤਾ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਨਿਕੰਮਾ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਬੇਪ੍ਰਵਾਹ, ਵੱਖਰਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਨਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਵਧੇਰੇ ਉਲਝਣ ਵਿਚ ਫਸ ਕੇ ਗ਼ਲਤੀਆਂ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਵਿੱਚ ਸਵੈ ਨਿਰਭਰਤਾ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੀਣ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਵਿਅਕਤੀ ਭ੍ਰਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨੈਤਿਕਤਾ ਤੋਂ ਗਿਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਮੋਗੁਣਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਬਲਤਾ ਕਾਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

14.14 ਸ਼ਲੋਕ :

यदा सद्-त्वे प्र-वृध्-ते तु, प्र-लयम् या-ति देह-भृत्। तदा उत्तम-विदाम् लोकान्, अमलान् प्रति-पद्-य-ते॥

ਯਦਾ ਸਦ੍ਤ੍ਵੇ ਪ੍ਰਵ੍ਰਧ ਤੇਤੁ, ਪ੍ਰਲਯਮ੍ ਯਾਤਿ ਦੇਹ ਭ੍ਰਤ੍।

ਤਦਾ ਉੱਤਮ ਵਿਦਾਮ੍ ਲੋਕਾਨ੍, ਅਮਲਾਨ੍ ਪ੍ਰਤਿ ਪਦ੍ਯਤੇ॥

o ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਯਦਾ : ਜਦੋਂ। ਸਦ੍ਤ੍ਵੇ : ਸਤੋ ਗੁਣ ਵਿਚ। ਪ੍ਰਵ੍ਰਧ : ਪ੍ਰਬਲ ਹੋ ਜਾਣਾ। ਤੇਤੁ : ਸੱਚ ਮੁੱਚ। ਪ੍ਰਲਯਮ੍ : ਮੌਤ। ਯਾਤਿ : ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਦੇਹ ਭ੍ਰਤ੍ : ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ। ਤਦਾ : ਤਦ। ਉੱਤਮ ਵਿਦਾਮ੍ : ਉੱਚਤਮ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਵਾਲਾ। ਲੋਕਾਨ੍ : ਲੋਕਾਂ ਦਾ। ਅਮਲਾਨ੍ : ਦਾਗ਼ ਰਹਿਤ। ਪ੍ਰਤਿ ਪਦ੍ਯਤੇ : ਉਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

o ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਜਦੋਂ ਦੇਹ ਧਾਰੀ ਜੀਵ ਸਤੋ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨ ਉੱਪਰ ਮੌਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉੱਤਮ ਤੱਤਵਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਵਾਲਿਆਂ, ਅਥਵਾ ਨਿਰਮਲ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- o ਯਦਾ ਸਦ੍ ਤ੍ਵੇ ਪ੍ਰਵ੍ਰਧ੍ਤੇ-ਤੁ... ਅਮਲਾਨ੍ ਪ੍ਰਤਿ ਪਦ੍ਯਤੇ = ਜਿਸ ਕਾਲ ਵਿਚ ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਭੀ ਦੇਹਧਾਰੀ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ ਚਾਹੇ ਉਹ ਸਤਵਗੁਣੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਰਜੋਗੁਣੀਂ ਜਾਂ ਤਮੋਗੁਣੀਂ - ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ - ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਕਾਰਣ ਤੋਂ ਸਤਵ ਗੁਣ ਤਤਕਾਲਿਕ ਵਧ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਸਤਵ ਗੁਣ ਦੇ ਕੰਮ ਸਵੱਛਤਾ ਨਿਰਮਲਤਾ ਆਦਿ ਵਿਰਤੀਆਂ ਤਤਕਾਲਿਕ ਵਧ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ - ਉਸ ਸਮੇਂ ਜੇ ਉਸ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਪ੍ਰਾਣ ਛੁੱਟ ਜਾਣ ਤਾਂ ਉਹ ਉੱਤਮ ਸ਼ੁੱਭ ਕਰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਨਿਰਮਲ ਲੋਕ ਵਿਚ ਚਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। o ਉੱਤਮ ਵਿਦਾਮ੍ : ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਉੱਤਮ ਸ਼ੁਭ ਕੰਮ ਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਭੈੜੇ ਕੰਮ ਕਦੇ ਕਰਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਾਵ ਵੀ ਉੱਤਮ ਹਨ, ਉੱਤਮ ਕਰਮ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਵੀ ਉੱਤਮ ਹੈ, ਅਜਿਹੇ ਪੁੰਨ ਕਰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ - ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਿਰਮਲ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਚਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਸਰੀਰ ਸਤਵ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਵਧਣ 'ਤੇ ਛੁਟਿਆ ਹੈ, ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਉਮਰ ਭਰ ਸ਼ੁਭ-ਕਰਮ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਚੇ ਉੱਚੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਤਤਕਾਲਿਕ ਵਧੇ ਹੋਏ ਸਤਵ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਵਿਰਤੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਣ ਛੱਡਣ ਵਾਲਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। o ਸਤਵਗੁਣ ਦੀ ਵਿਰਤੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਣ ਛੱਡਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ - ਉੱਚੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਸਿੱਧ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਉਤਪਨ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਵਿਰਤੀਆਂ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਤਵਿਕ ਵਿਰਤੀਆਂ ਵੀ ਪੁੰਨ ਕਰਮਾਂ ਵਾਂਗ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਹਨ। ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਸ਼ਾਸ਼ਤ-ਵਹਿਤ ਪੁੰਨ ਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਭਾਵ ਦਾ ਹੀ ਮਹੱਤਵ ਹੈ। ਪੁੰਨਕਰਮ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਤਵਿਕ ਭਾਵ ਦਾ ਸਥਾਨ ਬਹੁਤ ਉੱਚਾ ਹੈ। ਸਾਤਵਿਕ ਵਿਰਤੀ-ਸੂਖਮ ਤੇ ਰਜੋ ਤੇ ਤਮੋ ਗੁਣੀ ਵਿਰਤੀ ਸਥੂਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਦੇਵਤਾ ਲੋਕ, ਸਤਵ ਗੁਣਾਂ ਕਾਰਨ ਸੁਗੰਧ ਨਾਲ ਹੀ ਤ੍ਰਿਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਤੋਗੁਣੀਂ ਵਿਰਤੀ ਸਥੂਲ ਦੀ ਥਾਂ ਸੂਖਮ ਵਧੇਰੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਮੌਤ ਪਿੱਛੋਂ ਮਨੁੱਖ ਉੱਚੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। o ਅਮਲਾਨ੍ o ਸਤਵ ਗੁਣ ਦਾ ਸਰੂਪ ਨਿਰਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਗੁਣ ਦੇ ਵਧਣ ਕਾਰਨ ਜੋ ਮਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਨਿਰਮਲ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜਿਹੋ ਜਿਹੀ ਮੱਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਸ ਦੀ ਗਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ (7.06)।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਮੌਤ ਦੇ ਅੰਤਮ ਪਲਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਵਿਚਾਰ ਜੀਵਾਤਮਾ ਅਥਵਾ ਮਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹੋ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਅਗਲੇ ਜਨਮ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸਤੋਗੁਣੀਂ ਵਿਚਾਰ ਹੋਣਗੇ ਤਾਂ ਪ੍ਰਭੂਤੱਵ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੀ ਪ੍ਰਬਲਤਾ ਹੋਵੇਗੀ, ਤਾਂ ਮਰਨ ਵਾਲਾ ਜੀਵ ਬ੍ਰਹਮ ਲੋਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੇਗਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮਾ ਨੇ ਸਿਰਜਿਆ ਹੈ। ਜੋ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਤਮ ਦੇਵ ਹੈ। ਹਿਰਨਾ ਗਰਭ ਹੈ। ਇਹ ਗਿਆਨ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨ ਦੇ ਲਈ ਬਰਾਬਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਅੰਤਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

14.15 ਸ਼ਲੋਕ :

रजसि प्र-लयम् ग(म्)-त्वा, कर्म(न्)-सङ्गिषु जायते। तथा प्र-लीन: तमसि, मूढ-योनिषु (जन्)जा-यते॥

ਰਜਸਿ ਪ੍ਰਲਯਮ੍ ਗ (ਮ੍) ਤ੍ਵਾ, ਕਰ੍ਮ (ਨ੍) ਸੰਗਿਸ਼ੁ ਜਾਯਤੇ।
ਤਥਾ ਪ੍ਰਲੀਨਹ ਤਮਸਿ, ਮੂੜ ਯੋਨਿਸ਼ੁ (ਜਨ੍) ਜਾਯਤੇ॥

o ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਰਜਸਿ : ਰਜੋ ਗੁਣ। ਪ੍ਰਲਯਮ੍ : ਮੌਤ। ਗ (ਮ੍) ਤ੍ਵਾ : ਮਿਲਣਾ। ਕਰ੍ਮ (ਨ੍) ਸੰਗਿਸ਼ੁ : ਉਹ ਜੋ ਕਰਮ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਜਾਯਤੇ : ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਤਥਾ : ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ। ਪ੍ਰਲੀਨਹ : ਮਰ ਰਿਹਾ। ਤਮਸਿ : ਗਤੀਹੀਣ। ਮੂਡ ਯੋਨਿਸ਼ੁ : ਮੂਡ ਪਣ ਦੇ ਗਰਭ ਵਿਚ। ਜਾਯਤੇ : ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ।

o ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਜਿਸ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿਚ ਰਜੋ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਬਹੁਲਤਾ ਹੋਵੇਗੀ। ਉਹ ਮੌਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਕਰਮ-ਕਰਨ-ਲਈ ਪ੍ਰਤਿਬੱਧਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਮਨ ਵਿਚ ਤਮੋ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਮਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਮਾਇਆ ਦੇ ਗਰਭ ਵਿੱਚੋਂ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- o ਰਜਸਿ ਪ੍ਰਲਯਮ੍ ਗ (ਮ੍) ਤ੍ਵਾ, ਕਰ੍ਮ (ਨ੍) ਸੰਗਿਸ਼ੁ ਜਾਯਤੇ - ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿਚ, ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਤੋਂ ਰਜੋ ਗੁਣ ਦੀ ਲੋਭ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਅਸ਼ਾਂਤ ਪ੍ਰਵਾਹ ਆਦਿ ਵਿਰਤੀ ਵਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸੇ ਵਿਰਤੀ ਦੇ ਚਿੰਤਨ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਸਰੀਰ ਛੱਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਮ੍ਰਿਤਾਤਮਾ ਪ੍ਰਾਣੀ ਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਆਸਤਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। o ਜਿਸ ਨੇ ਉਮਰ ਭਰ ਚੰਗੇ ਕੰਮ ਕੀਤੇ ਹੋਣ, ਜਿਸ ਦੇ ਚੰਗੇ ਭਾਗ ਰਹੇ ਹੋਣ, ਜੇ ਉਹ ਅੰਤਕਾਲ ਸਮੇਂ ਰਜੋ ਗੁਣ ਦੇ ਵਧਣ ਨਾਲ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਮਨੁੱਖ ਯੋਨੀ ਵਿਚ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਆਚਰਣ ਭਾਵ ਅੱਛੇ ਹੀ ਹੋਣਗੇ, ਉਹ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ। o ਜਿਸ ਦਾ ਸਾਧਾਰਣ ਜੀਵਨ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਹ ਜੇ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਰਜੋ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਲੋਭ ਆਦਿ ਵਿਰਤੀਆਂ ਦੇ ਵਧ ਜਾਣ 'ਤੇ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਯੋਨੀ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਪਦਾਰਥ ਵਿਅਕਤੀ ਕਿਰਿਆ ਆਦਿ ਵਿਚ ਆਸਤਾ ਵਾਲਾ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ। o ਜਿਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਆਦਿ ਦੀ ਬਹੁਲਤਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਜੇ ਰਜੋ ਗੁਣ ਦੇ ਵਧਣ 'ਤੇ ਮਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਯੋਨੀ ਵਿਚ ਜਨਮ ਲੈਣ 'ਤੇ ਭੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਤੋਂ ਆਸੁਰੀ ਸੰਪਤੀ ਵਾਲਾ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਲੋਕ ਵਿਚ ਜਨਮ ਲੈਣ 'ਤੇ ਭੀ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਤਿੰਨ ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਅਰਥਾਤ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਕਿ ਰਜੋਗੁਣ ਦੀ ਬੁੱਧੀ 'ਤੇ ਮਰਕੇ ਮਨੁੱਖ ਬਣਨ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਆਚਰਣ ਵਾਲੇ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਣ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਵਿਚ ਭਗਵਤ ਦਾ ਵਿਵੇਕ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਵਿਵੇਕ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦੇ ਕੇ ਸਤਸੰਗ ਆਦਿ ਤੋਂ ਇਸ ਵਿਵੇਕ ਨੂੰ ਸਵੱਛ ਕਰਕੇ, ਉੱਚਾ ਉੱਠ ਸਕਦੇ ਹਨ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। o ਤਥਾ ਪ੍ਰਲੀਨਹ ਤਮਸਿ, ਮੂੜ - ਯੋਨਿਸ਼ੁ (ਜਨ੍) ਜਾਯਤੇ = ਅੰਤ ਕਾਲ ਵਿੱਚ - ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ, ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਕਾਰਣ ਤੋਂ ਤਤਕਾਲਿਕ ਤਮੋਗੁਣ ਵਧ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਤਮੋਗੁਣ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਦ ਮੋਹ ਅਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਆਦਿ ਵਿਰਤੀਆਂ ਵਧ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰਤੀਆਂ ਦਾ ਚਿੰਤਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਹੀ ਉਹ ਮਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ

ਮਨੁੱਖ ਪਸ਼ੂ ਪੰਛੀ ਕੀੜਾ ਪਤੰਗਾ, ਬਿਰਖ, ਲਤਾ ਆਦਿ ਮੂੜ, ਯੋਨੀਆਂ ਵਿਚ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੂੜ ਯੋਨੀਆਂ ਵਿਚ ਮੂੜ੍ਹਤਾ ਤਾਂ ਸਭ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਘੱਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਬਿਰਖ ਲਤਾ ਆਦਿ ਯੋਨੀਆਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ੦ ਚੰਗੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਜੇ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਤਮੋਗੁਣ ਦੀ ਤਤਕਾਲਿਕ ਵਿਰਤੀ ਦੇ ਵਧਣ 'ਤੇ ਮਰ ਕੇ ਮੂੜ੍ਹ ਯੋਨੀਆਂ ਵਿਚ ਚਲਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਥੇ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਗੁਣ ਆਚਰਣ ਚੰਗੇ ਹੀ ਹੋਣਗੇ। ਉਸ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਚੰਗੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਿਵੇਂ ਭਰਤ-ਮਨੀ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਤਮੋ ਗੁਣ ਦੀ ਵਿਰਤੀ ਵਿਚ ਅਰਥਾਤ ਹਿਰਨ ਦੇ ਚਿੰਤਨ ਵਿਚ ਸਰੀਰ ਛੱਡ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਮੂੜ ਯੋਨੀ ਵਾਲੇ ਹਿਰਨ ਬਣ ਗਏ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਜਨਮ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਤਿਆਗ ਤਪ ਹਿਰਣ ਦੇ ਜਨਮ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਹਿਰਨ ਯੋਨੀ ਵਿਚ ਵੀ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹੇ, ਹਰੇ ਪੱਤੇ ਨਾ ਖਾ ਕੇ ਸੁੱਕੇ ਪੱਤੇ ਹੀ ਖਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਅਜਿਹੀ ਸਾਵਧਾਨੀ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ ਘੱਟ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਹੜੀ ਭਰਤੀ ਮੁਨੀ ਦੇ ਹਿਰਣ ਜਨਮ ਵਿੱਚ ਸੀ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਸਤੋਗੁਣਾਂ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਮੌਤ ਸਮੇਂ ਸ਼ਾਂਤ ਚੇਤਨਸ਼ੀਲ ਤੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਰਜੋ ਗੁਣ ਪ੍ਰਧਾਨ ਵਿਅਕਤੀ ਮੌਤ ਸਮੇਂ ਅਵੇਸਲੇ ਜੋਸ਼ੀਲੇ, ਇੱਛਾਵਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਬਲਤਾ ਵਿਚ ਬੇਚੈਨ, ਤੇ ਉਦਾਸ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਮੁੜ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਦੁਵਾਰਾ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਬਲਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਤਮੋਗੁਣ ਪ੍ਰਧਾਨ ਵਿਅਕਤੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਅਚੇਤ ਬੇਹੋਸ਼ ਅਵੱਸਥਾ ਵਿਚ ਮਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਮੁੜ ਜਾਨਵਰ ਪਸ਼ੂ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ।

✪ ✪ ✪

14.16 ਸ਼ਲੋਕ :

कर्मण: सु-कृ-तस्य आहु:, सात्त्विकम् निर्-मलम् फलम्। रजस: तु फलम् दु:खम्, अ-ज्ञानम् तमस: फलम्॥

ਕਰ੍ਮਣਹ ਸੁਕ੍ਰਤਸ੍ਯ ਆਹੁਹ ਸਾਤਿਵਕ-ਮੁਨਿਰੁ ਮਲਮ੍ ਫਲਮ੍।

ਰਜਸਹ ਤੁ ਫਲਮ੍ ਦੁਹਖਮ੍, ਅਗਿਆਨਮ੍ ਤਮਸਹ ਫਲਮ੍॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਕਰ੍ਮਣਹ : ਕਰਮਾਂਦਾ। ਸੁਕ੍ਰਤਸ੍ਯ : ਚੰਗੇਪਣ ਦਾ। ਆਹੁਹ : ਉਹ। ਸਤਿਵਕਮ੍ : ਸਤੋਗੁਣ। ਨਿਰ੍ ਮਲਮ੍ : ਪਵਿੱਤਰ। ਫਲਮ੍ : ਫਲ। ਰਜਸਹ : ਰਜੋਗੁਣ। ਤੁ : ਸੱਚਮੁੱਚ। ਫਲਮ੍ : ਫਲ। ਦੁਹਖਮ੍ : ਦੁੱਖ। ਅਗਿਆਨਮ੍ : ਅਗਿਆਨਤਾ। ਤਮਸਹ : ਗਤੀਹੀਣਤਾ। ਫਲਮ੍ : ਫਲ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਪੁੰਨ ਕਰਮ ਦਾ ਫਲ ਸਤੋਗੁਣਾਂ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਨਿਰਮਲ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਜੋ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਫਲ ਦੁੱਖ ਮਈ ਤਾਮਸ ਹਨੇਰੇ ਵਾਲਾ ਅਗਿਆਨਮਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ਕਰ੍ਮਣਹ ਸੁਕ੍ਰਤਸ੍ਯ ਆਹੁਹ – ਸਾਤਿੱਵਕਮ੍ ਨਿਰ੍ ਮਲਮ੍ ਫਲਮਮ = ਸਤਵਗੁਣ ਦਾ ਸਰੂਪ ਨਿਰਮਲ ਸਵੱਛ ਨਿਰਵਿਕਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਤਵਗੁਣ ਵਾਲਾ ਕਰਤਾ ਜੋ ਕਰਮ ਕਰੇਗਾ, ਉਹ ਕਰਮ ਸਾਤਵਿਕ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਕਰਮ ਕਰਤਾ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਤਵਿਕ ਕਰਮ ਦੇ ਫਲ ਸਰੂਪ, ਜੋ ਹਾਲਾਤ ਪੈਦਾ ਹੋਣਗੇ, ਉਹ ਵੀ ਉਸ ਵਰਗੇ ਸ਼ੁੱਧ ਨਿਰਮਲ ਸੁੱਖਦਾਈ ਹੋਣਗੇ। ਫਲ ਇੱਛਾ ਰਹਿਤ ਹੋਕੇ ਕਰਮ ਕਰਨ 'ਤੇ ਭੀ ਜਦ ਤੱਕ ਸਤਵਗੁਣ ਦੇ ਨਾਲ ਕਰਤਾ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਤਦ ਤੱਕ ਉਸ ਦੀ 'ਸਾਤਵਿਕ ਕਰਤਾ' ਨਾਲ ਸੰਗਿਆ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤਦ ਤੱਕ ਉਸ ਦੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਦ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਬੰਧ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤਦ ਉਸ ਦੀ 'ਸਾਤਵਿਕ ਕਰਤਾ' ਸੰਗਿਆ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਉਸ ਰਾਹੀਂ ਕੀਤੇ ਕਰਮਾ ਦਾ ਫਲ ਭੀ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ, ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਕਰਮ, ਅਕਰਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ੦ ਰਜਸਹ ਤੁ ਫਲਮ੍ ਦੁਖਮ੍ – ਰਜੋ ਗੁਣ ਦਾ ਸਰੂਪ ਰਾਗਾਤਮਕ ਹੈ। ਰਾਗ ਵਾਲੇ ਕਰਤਾ ਰਾਹੀਂ ਜੋ ਕਰਮ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਹ ਕਰਮ ਵੀ ਰਾਜਸ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਸ ਰਾਜਸ ਕਰਮ ਦਾ ਫਲ ਭੋਗ ਹੋਵੇਗਾ। ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਰਾਜਸ ਕਰਮ ਵਿਚ ਪਦਾਰਥ ਭੋਗ ਹੋਵੇਗਾ। ਮਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਸਵੱਰਗ ਆਦਿ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਭੋਗਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਸਾਰੇ ਭੋਗ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਹਨ, ਦੁੱਖਾਂ ਦੇ ਕਾਰਣ ਹਨ। (5.22) ੦ ਰਜੋ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਦੋ ਚੀਜ਼ਾਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ – ਪਾਪ ਅਤੇ ਦੁੱਖ। ਰਜੋਗੁਣਾਂ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਪਾਪਾਂ ਦਾ ਫਲ ਭੋਗਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਪਾਪ ਤਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਰਜੋ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਬਹੁਲਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ੦ ਅਗ੍ਯਾਨਮ੍ ਤਮਸਹ ਫਲਮ੍ – ਤਮੋ ਗੁਣ ਦਾ ਸਰੂਪ ਮੋਹਨਾਤਮਕ ਹੈ। ਮੋਹ ਵਾਲਾ ਤਾਮਸ ਕਰਤਾ ਪਰਿਨਾਮ ਹਿੰਸਾ ਹਾਨੀ ਮੂੜਤਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਤਾਮਸ ਦਾ ਫਲ ਅਗਿਆਨਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਵਿਅਕਤੀ ਪਸ਼ੂ ਪੰਛੀ ਕੀੜਾ ਪਤੰਗਾ ਬਿਰਖ ਲਤਾ ਪਹਾੜ ਆਦਿ ਯੋਨੀਆਂ ਵਿਚ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਚੰਗੇ ਨੇਕ ਕਾਰਜ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਨੇਕ ਤੇ ਚੰਗਾ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਮਾਇਆ ਰਹਿਤ-ਸੰਤ ਖੁਸ਼ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਛਾਵਾਂ ਵਾਲੇ ਭੈੜੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਗਵਾ ਲਈ ਹੈ, ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਹੋ ਲੋਕ ਹੀ ਦੁਖੀ ਹਨ। ਭੌਤਿਕਵਾਦੀ ਸਰਗਰਮੀ ਅਸਲ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਦੁਸ਼ਮਨ ਹੈ। ਉਤੇਜਨਾ ਵਾਲਾ ਕੀਤਾ ਕਾਰਜ ਦੁੱਖ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ। ਤਮੋਗੁਣਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਬਲਤਾ ਜਾਂ ਤਾਂ ਸਥਿਰਤਾ ਗਤੀਹੀਣਤਾ ਵਿਚ ਜਾਂ ਕਮੀਨੇ ਭੈੜੇ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਨਾਲ ਵਿਕਾਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਰਜੋਗੁਣ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਯੰਤਰ ਹੈ ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਖੜੋਤ ਦੀ ਥਾਂ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਵੱਲ ਲਿਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਰੰਤਰ ਅਮਲ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਚਲਦੀ ਗੱਡੀ ਦੇ, ਜੋ ਕਾਰਜ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਲਈ ਮੁਸੀਬਤ ਸਿਰਜਦੇ ਹਨ। ਇਹੋ ਮੁਸੀਬਤ ਉਸ ਦੀ ਭੈੜੀ ਕਿਸਮਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਸ ਦਾ ਮੰਤਵ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਿਰੰਤਰ ਦੁੱਖ ਮੁਸੀਬਤ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪਣੇ ਚਰਿੱਤਰ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਰਮ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਈ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਗੁਣ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਕਿਵੇਂ ? ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਅਗਲੇ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

14.17 ਸ਼ਲੋਕ :

सत्त्वात् सम्-(जन्) जायते ज्ञानम्, रजस: लोभ: एव च। प्र-माद-मोहौ तमस:, भव्-अ-त: अ-ज्ञानम् एव च॥

ਸੱਤਵਾਤ੍ ਸਮ੍ (ਜਨ੍) ਜਾਯਤੇ ਗ੍ਯਾਨਮ੍, ਰਜਸਹ ਲੋਭਹ ਏਵ ਚ।

ਪ੍ਰਮਾਦ ਮੋਹੌ ਤਮਸਹ, ਭਵ੍ ਅਤਹ ਅਗ੍ਯਾਨਮ੍ ਏਵ ਚ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਸੱਤਵਾਤ੍ : ਸਤੋ ਗੁਣ ਤੋਂ। ਸਮ੍ਜਨ੍ਜਾਯਤੇ : ਉੱਠਣਾ, ਪੈਦਾ ਹੋਣਾ, ਚੜ੍ਹਨਾ। ਗ੍ਯਾਨਮ੍ : ਗਿਆਨ। ਰਜਸਹ

: ਰਜੋਗੁਣ ਤੋਂ। ਲੋਭਹ : ਲਾਲਚ। ਏਵ : ਭੀ। ਚ : ਅਤੇ। ਪ੍ਰਮਾਦ ਮੋਹੌ : ਬੇਪ੍ਰਵਾਹਾ ਬੇਧਿਆਨਾ। ਤਮਸਹ : ਤਮਸ (ਹਨੇਰੇ ਤਮੋਗੁਣ ਤੋਂ)। ਭਵ੍ਅਤਹ : ਉੱਠਣਾ, ਚੜ੍ਹਨਾ। ਅਗ੍ਯ੍ਾਨਮ੍ : ਅਗਿਆਨਤਾ। ਏਵ : ਭੀ। ਚ : ਅਤੇ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਸਤੋਗੁਣ ਤੋਂ ਗਿਆਨ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਰਜੋਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਲਾਲਚ ਦੀ। ਤਮੋਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਲਾਪ੍ਰਵਾਹੀ, ਪ੍ਰਮਾਦ ਤੇ ਮੋਹ ਉਤਪਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਨਾਲੋ ਨਾਲ ਅਗਿਆਨ ਉਤਪਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ਸੱਤਵਾਤ੍ ਸਮ੍ (ਜਨ੍) ਜਾਯਤੇ ਗ੍ਯ੍ਾਨਮ੍ – ਸਤਵ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਸਾਤਵਿਕ ਨਿਰਮਲ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ੦ ਰਜਸਹ ਲੋਭਹ ਏਵ ਚ = ਰਜੋਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਲੋਭ ਆਦਿ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਲੋਭ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਜੋ ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਦੁੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਲੋਭ = ਜਿੰਨਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਚਾਹੁਣ ਦਾ ਨਾਂ ਲੋਭ ਹੈ। ੦ ਲੋਭ ਦੇ ਰੂਪ 1. ਉਚਿੱਤ ਖਰਚ ਨਾ ਕਰਨਾ 2. ਅਨਉਚਿਤ ਗੀਤ ਨਾਲ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕਰਨਾ। ਉਚਿਤ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਧਨ ਨਾ ਖਰਚ ਕਰਨਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਅਸ਼ਾਂਤੀ ਹਲਚਲ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਅਣਉਚਿਤ ਗੀਤੀ ਤੋਂ ਅਰਥਾਤ ਝੂਠ ਕਪਟ ਆਦਿ ਤੋਂ ਧਨ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕਰਨਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪਾਪ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਰਾਜਸ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਦੁਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਪ੍ਰਮਾਦ ਮੋਹੌ ਤਮਸਹ ਭਵ੍ਅਤਹ ਅਗ੍ਯ੍ਾਨਮ੍ ਏਵ ਚ = ਤਮੋਗੁਣ ਤੋਂ ਪ੍ਰਮਾਦ ਮੋਹ ਤੇ ਅਗਿਆਨ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦੇ ਬੁੱਧੀ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਨਾਲ ਵਿਵੇਕ ਵਿਰੁੱਧ ਕੰਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ (18.32) ਤੇ ਅਗਿਆਨ ਵਧਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਜੀਵਾਤਮਾ ਵਿਚ ਗੁਣ ਪਰਿਵਰਤਨ ਸਮੇਂ ਅਟੁੱਟ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਉੱਚੇ ਜਾਂ ਨੀਵੇਂ ਹਨ। ਜੇ ਕੋਈ ਸਤੋਗੁਣਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਦੇਵ–ਲੌਕਿਕ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਨ ਵੱਲ ਰੁਚਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਉਸ ਦੀ ਰੁਚੀ ਬੁੱਧੀ–ਗਿਆਨ ਵੱਲ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਢੁੱਕਵਾਂ ਯੋਗ ਮਾਨਵ ਜਨਮ ਲੈ ਕੇ ਅਗੋਂ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਹੋਰ ਉੱਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਰਜੋਗੁਣਾਂ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੇ ਹਰ ਜਨਮ ਵਿਚ ਸਰਗਰਮ ਵਿਅਕਤੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਵੇਕ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਉਹ ਉਚੇਰਾ ਜਨਮ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਧਿਆਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਨਾ ਉਹ ਆਪਣੇ ਇਸ ਜਨਮ ਨੂੰ ਨੀਵਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਜੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ, ਉਸ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਪੱਧਰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ, ਵਿਵੇਕ ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਅਗਾਂਹ ਲਿਜਾ ਸਕੇ। ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਤਮੋਗੁਣਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਬਲਤਾ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਉਹ ਹੇਠਲੀ ਪੱਧਰ ਦੇ ਚਿੱਕੜ ਵਿਚ ਫਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ, ਜਿਹੜੇ ਗੁੱਸੇ ਭਰੇ ਆਵੇਗਾਂ, ਕਾਮ ਉਨਮਾਦ, ਤੀਬਰ ਅਭਿਲਾਸ਼ਾ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਨਰਕ ਬਣਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਰੋਪੀਸ਼ੀਲ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

14.18 ਸ਼ਲੋਕ :

ऊर्ध्वम् गच्छन्ति सत्त्व-स्था:, मध्ये निष्ठन्ति राजसा:। जघन्य-गुण-वृत्ति-स्था:, अध: गच्छन्ति तामसा:॥

ਉਰ੍ਧਵਮ੍ ਗਛੰਤਿ ਸੱਤਵ ਸ੍ਥਾਹ, ਮਧ੍ਯੇ ਤ੍ਰਿਸ਼੍ਟੰਤਿਰਾਜਸਹ।

ਜਯਨ੍ਯਗੁਣ ਵ੍ਰਿਤਿ ਸ੍ਥਾਹ, ਅਧਹ ਗਛੰਤਿ ਤਾਮਸਾਹ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਉਰਧਵਮ੍ : ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਨੂੰ। ਗਛੰਤਿ : ਜਾਣਾ। ਸੱਤਵਸ੍ਥਾਹ : ਸਤੋਗੁਣਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋਣਾ। ਮਧ੍ਯੇ : ਦਰਮਿਆਨਾ। ਤ੍ਰਿਸ਼੍ਟੰਤਿ : ਰਹਿਣਾ। ਰਾਜਸਹ : ਰਜੋਗੁਣਾਂ ਵਾਲਾ। ਜਯਨ੍ਯ ਗੁਣ ਵ੍ਰਿਤਿ ਸ੍ਥਾਹ : ਨੀਵੇਂ ਤੋਂ ਨੀਵੇਂ ਗੁਣ ਧਾਰਣ ਕਰਨ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਕਰਨਾ। ਅਧਹ : ਨੀਵੇਂ ਖਾਸੇ ਵੱਲ। ਗਛੰਤਿ : ਜਾਣਾ। ਤਾਮਸਾਹ : ਤਮੋਗੁਣ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਸਤੋਗੁਣਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਲੋਕ ਉਪਰ (ਉੱਚੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਲੋਕ) ਵੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਰਜੋ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲੇ ਵਿਚਕਾਰ (ਮਾਨਵ ਲੋਕ) ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਦ ਕਿ ਨਿਕ੍ਰਸ਼ਟ ਗੁਣ ਦੇ ਆਚਰਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਹੇਠਾਂ (ਪਸ਼ੂ ਯੂਨੀਆਂ) ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਉਰ੍ਧਵਮ੍ ਗਛਤਿੰ ਸਤਵ – ਸਥਾਹ = ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਸਤਵ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭੋਗ ’ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਇਆ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ੁਭ ਕਾਰਜ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਲੋਕ ਕਲਿਆਣ ਸੇਵਾ ਦੇ ਕੰਮ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਪਸ਼ੂਆਂ ਪੰਛੀਆਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਪੇੜ ਪੌਦੇ ਲਗਵਾਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਲਈ ਏਥੇ ‘ਸੱਤਵ ਸ੍ਥਾਹ” ਪਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸਵੱਰਗ ਲੋਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ੦ ਮਧ੍ਯੇ ਤ੍ਰਿਸ਼ਟ੍ਤਿੰ ਰਾਜਸਾਹ = ਰਜੋ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਬਹੁਲਤਾ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਏਥੇ ‘ਰਾਜ–ਸਾਹ’ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਮਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਅਸ਼ੁੱਧ ਆਚਰਣ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਸ਼ਾਸਤਰ ਮਰਯਾਦਾ ਭੰਗ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਪਰ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰਾਗ ਆਸਤਾ ਮਮਤਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਏਸੇ ਲਈ ਮੁੜ ਜਨਮਦੇ ਮਰਦੇ ਹਨ। ੦ ਅਧਹ ਗਛਤਿੰ ਤਾਮਸਾਹ = ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿਚ ਤਮੋਗੁਣਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਹੈ ਤੇ ਜਿਹੜੇ ਪ੍ਰਮਾਦ ਵਿਚ ਫਸ ਕੇ ਫਜ਼ੂਲ ਤੇ ਨਿਰਾਰਥ ਪੈਸਾ ਤੇ ਸਮਾਂ ਬਰਬਾਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਆਲਸੀ ਦੇ ਸੁਸਤ ਹਨ। ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਨਾ ਦੂਜਿਆਂ ਦਾ ਹਿੱਤ ਸੋਚਦੇ ਹਨ। ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਝੂਠੇ ਕਪਟੀ ਹਨ। ਚੋਰੀ ਡਕਾਇਤੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਏਥੇ ਅਧ੍ਨ੍ਯ ਗੁਣਵ੍ਰਿਤਿੱ ਸਥਾਹ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਤਮੋਗੁਣਾਂ ਵਾਲੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਮਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਮਰਨ ਸਮੇਂ ਅੰਤਿਮ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਅਗਲੇ ਜਨਮ ਵਿਚ ਭਿਅੰਕਰ ਅਵੱਸਥਾ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਲੰਘਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਰਾਗ ਹੀ ਰਾਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਨਿਰਵਾਹ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਸਾਤਵਿਕ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾਲ ਸਾਧਕ ਸਤ੍ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਵਿਚ ਲੱਗਾ ਰਹੇ। ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ ਬਚਨ ਵਿਲਾਸ ਵੀ ਸਾਤਵਿਕ ਹੋਵੇ। ਸ਼ੁੱਧ ਆਚਰਣ ਹੋਵੇ। ਰਾਜਸ ਤਾਮਸ ਖਾਣ ਪਾਣ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਸਤਸੰਗ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਸ਼ੁੱਧ–ਵਿਚਾਰ ਧਾਰਨ ਕਰੇ। ਨਿਖਿਦ–ਕਾਰਜ ਨਾ ਕਰੇ। ਸਦਾ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਧਿਆਨ ਕਰੇ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਕਿਰਿਆ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇ ਸਿੱਟਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਉਚੇਰੇ ਲੋਕ ਕੋਈ ਕਲਪਨਕ ਨਹੀਂ, ਏਸ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਹੀ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਤੋਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਅਪਨਾ ਕੇ ਸਦਾਚਾਰ, ਨੇਕੀ ਕਿਰਪਾ, ਭਲਾਈ ਮਿਲਵਰਤਨ, ਅਮਨ ਸਥਾਪਤੀ, ਬਰਾਬਰੀ ਨਿਆ ਦਾ ਸਾਥ ਨਿਭਾਇਆ ਹੈ, ਸਤੋਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਅਪਨਾਕੇ ਬਿਮਾਰੀ ਅਗਿਆਨਤਾ, ਨਾ ਬਰਾਬਰੀ, ਦੁੱਖ ਕਸ਼ਟ, ਭੁਖ ਘਟਾਉਣ ਦੇ ਉਪਰਾਲੇ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਉਹ ਉੱਪਰਲੇ ਲੋਕ ਹਨ। ਉਹ ਦੈਵੀ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਪੁਰਸ਼ ਹਨ। ਇਸ ਲੋਕ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ–ਲੋਕ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿੱਥੇ ਸਤੋ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲੇ ਪੁਰਸ਼ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਕਾਮ ਉਨਮਾਦ ਮੋਹ ਲਾਲਚ, ਚੰਮਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਇੱਛਾ, ਭੱਜ ਨੱਠ, ਸਰਗਰਮੀ, ਤੇ ਹੰਕਾਰ ਬਿਰਤੀ ਰਜੋਗੁਣਾਂ ਦੀ ਲਖਾਇਕ ਹੈ। ਜੋ ਚੰਗਿਆਈ ਤੇ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੇ ਮੱਧ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਸਦਾ–ਪਵਿੱਤਰ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਜੇ ਉਹ ਜੋਸ਼ ਵੇਗ, ਕਾਮ ਵਿਚ ਵੀ ਪਵਿੱਤਰ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਸਹੀ ਮਾਨਵ ਹੈ। ਸਾਧਾਰਣ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਵੀ, ਇਹ ਵੱਧ ਘੱਟ ਗੁਣਾਂ ਉੱਪਰ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਭ

ਤੋਂ ਘਟੀਆ ਤਮੋਗੁਣਾਂ ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਹੈ, ਜੋ ਜੀਵ ਨੂੰ ਪਸ਼ੂ ਪੰਛੀ, ਕੀੜੇ ਮਕੌੜੇ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਅੱਠ ਲੱਖ ਕਿਸਮ ਦੇ ਨੀਵੇਂ ਜੀਵ ਹਨ, ਜੋ ਸਦਾ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

✪ ✪ ✪

14.19 ਸ਼ਲੋਕ :

न अन्यम् गुणेभ्य: कर्तारम्, यदा द्रष्टा अनु-पश्य-अति। गुणेभ्य: च परम् वेद्-ति, मद्-भावम् स: अधि-गच्छति॥

ਨ ਅਨ੍ਯਮ੍ ਗੁਣੇ ਭ੍ਯਹ ਕਰ੍ਤਾਰਮ੍, ਯਦਾ ਦ੍ਰਸ਼੍ਟਾ ਅਨੁਪਸ਼੍ਯਅਤਿ।
ਗੁਣੇ ਭ੍ਯ ਚ ਪਰਮ੍ ਵੇਦ੍ਤਿ, ਮਦ੍ਭਾਵਮ੍ ਸਹ ਅਧਿ-ਗਛੱਤਿ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਨ : ਨਹੀਂ। ਅਨ੍ਯਮ੍ : ਦੂਸਰੇ। ਗੁਣੇਭ੍ਯਹ : ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ। ਕਰ੍ਤਾਰਮ੍ : ਕਾਰਜ ਕਰਤਾ। ਯਦਾ : ਜਦੋਂ। ਦ੍ਰਸ਼੍ਟਾ : ਦੂਰ ਦਰਸ਼ੀ। ਅਨੁਪਸ਼੍ਯਅਤਿ : ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ। ਗੁਣੇਭ੍ਯ : ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ। ਚ : ਅਤੇ। ਪਰਮ੍ਵੇਦ੍ਤਿ : ਮਹਾਨ, ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਮਦ੍ਭਾਵਮ੍ : ਮੇਰੇ ਜੀਵਾਂ। ਸਹ : ਉਹ। ਅਧਿ-ਗੱਛਿਤਿ : ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਜਦੋਂ ਦੂਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਾਲਾ ਪੁਰਸ਼, ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਕਾਰਜ ਕਰਤਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਹੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਮੇਰੇ ਭਾਵ ਅਥਵਾ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ਨ ਅਨ੍ਯਮ੍ ਗੁਣੇ ਭ੍ਯਹ ਕਰ੍ਤਾਰਮ੍...... ਮਦ੍ ਭਾਵਮ੍ ਸਹ ਅਧਿ ਗਛੌਤਿ = ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਕਰਤਾ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਵੀ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਹੋਰ ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਗੁਣ ਜਿਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਤੱਤਵ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ। ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੋਣ ਨਾਲ ਉਹ ਕਦੇ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਲਿਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਅਰਥਾਤ ਗੁਣਾਂ ਤੇ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਉਸ 'ਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਇੰਜ ਉਸ ਤੱਤਵ ਨੂੰ ਜੋ ਵਿਚਾਰ ਕੁਸ਼ਲ ਸਾਧਕ ਜਾਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਵਿਵੇਕ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਪਰੇ ਅਸੰਬੰਧ ਨਿਰਲੇਪ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸੰਬੰਧ ਨਾ ਕਦੇ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਨਾ ਹੈ, ਨਾ ਹੋਵੇਗਾ ਨਾ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਾਰਨ ਕਿ ਗੁਣ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਖੁਦ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੁੰਦਾ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਫਿਰ ਮੇਰੇ ਭਾਵ ਨੂੰ, ਮੇਰੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਉਹ ਜੋ ਭੁੱਲ ਨਾਲ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸੰਬੰਧ ਮੰਨਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਮਾਨਤਾ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਜੋ ਸੰਬੰਧ ਹੈ, ਉਹ ਜਿਉਂ ਦਾ ਤਿਉਂ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਸਾਰੇ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਕਾਰਜ-ਕਰਤਾ ਹੈ। ਗੁਣ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਬਰਾਬਰ ਬਰਾਬਰ ਹਨ। ਸਾਰੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ, ਜਿੱਥੇ ਕਿਧਰੇ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜ ਕਰਤਾ ਵੀ ਗੁਣ ਹਨ। ਇੰਦਰੀਆਂ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਦਲੇ ਹੋਏ ਰੂਪ, ਜਾਂ ਇੰਦ੍ਰਿਆਵੀ ਵਸਤਾਂ, ਉਹ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਸਰੂਪ ਹਨ। ਤਪੱਸਵੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਵ ਘਟੀਆ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਵਧੀਆ ਗੁਣਾਂ ਵਿਚ ਬਦਲਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਸਤੋ ਗੁਣ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਦਾ ਲਕਸ਼ ਪੂਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਸਤੋ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਇਸ ਸੰਸਾਰਕ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅੰਤਲਾ ਪੜਾਅ ਹੈ ? ਪਰ ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਵੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਨਿਰਗੁਣ ਬ੍ਰਹਮ, ਤਿੰਨ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਹੈ। ਇਸ ਨਿਰਪੇਖ ਅਸੀਮ ਅਵੱਸਥਾ ਉੱਪਰ ਪੁੱਜਣਾ ਹੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮੰਤਵ ਹੈ। ਏਥੇ ਨਾ ਕਰਮ ਨਾ ਕਾਰਜ ਕਰਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਤਮ ਅਵੱਸਥਾ ਹੈ ਜੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਤਾਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਵਰਨਣ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ੦ ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ੦ "ਸਾਧਕ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ ਈਸ਼ਵਰ ਦੇ ਕੀ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹਨ ? ਸਰਘੀ ਵੇਲਾ, ਸੂਰਜ ਦੇ ਚੜ੍ਹਨ ਦੀ ਅਗਾਊਂ ਸੂਚਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੁਦਗ਼ਰਜ਼ੀ ਦਾ ਤਿਆਗ, ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਕਾਰਜ ਕਰਤਾ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ, ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਅਜਿਹੇ ਗੁਣ ਹੀ ਦੈਵੀ ਹਨ, ਜੋ ਈਸ਼ਵਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ।"

✪ ✪ ✪

14.20. ਸ਼ਲੋਕ :

गुणान् एतान् अति-इ-त्-य त्रीन्, देही देह-सम्-उद्-भवान्। जन्म-मृत्यु-जरा-दु:खै:, वि-मुक्त: अ-मृतम् अश्-नुते॥

ਗੁਣਾਨ੍ ਏਤਾਨ੍ ਅਤਿਈਤ੍ਯ ਤ੍ਰੀਨ੍, ਦੇਹੀ ਦੇਹ ਸਮੁਦ੍ ਭਵਾਨ੍।
ਜਨ੍ਮ ਮ੍ਰਤ੍ਯੁ ਜਰਾ ਦੁਹਖੈਹ, ਵਿਮੁਕ੍ਤਹ ਅਮ੍ਰਤਮ੍ ਅਸ਼੍ਨੁਤੇ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਗੁਣਾਨ੍ : ਗੁਣਾਂ। ਏਤਾਨ੍ : ਇਹ। ਅਤਿ ਈਤ੍ਯ : ਪਾਰ ਚੁੱਕੇ। ਤ੍ਰੀਨ੍ : ਤਿੰਨ। ਦੇਹੀ : ਸਰੀਰ ਰੂਪ। ਦੇਹ : ਸਰੀਰ। ਸਮੁਦ੍ : ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ। ਭਵਾਨ੍ : ਜੋ ਹੈ। ਜਨ੍ਮ ਮ੍ਰਤ੍ਯੁ ਜਰਾ ਦੁਹਖੈਹ : ਜਨਮ ਮਰਨ ਨਾਸ਼ ਤੇ ਦੁੱਖ। ਵਿਮੁਕ੍ਤਹ : ਮੁਕਤ ਹਨ। ਅਮ੍ਰਤਮ੍ : ਅਮਰ ਹੋ ਗਏ। ਅਸ਼੍ਨੁਤੇ : ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਸਰੀਰ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਰੂਪ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਅਤਿਕ੍ਰਮਣ ਕਰਕੇ ਸਰੀਰ (ਅਰਥਾਤ ਜੀਵ) ਜਨਮ ਮੌਤ, ਨਾਸ਼ ਹੋਣ ਤੇ ਦੁੱਖ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਕਤ ਹੋਇਆ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਗੁਣਾਨ੍ ਏਤਾਨ੍ ਅਤਿ ਈ-ਤੁ-ਯ ਤ੍ਰੀਨ੍, ਦੇਹੀ ਦੇਹ ਸਮ੍ ਉਦ੍ ਭਵਾਨ੍ = ੦ ਭਾਵੇਂ ਵਿਚਾਰ ਕੁਸ਼ਲ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਦੇਹ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਫਿਰ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਦੇਹ ਵਾਲਾ ਹੋਣ ਤੋਂ, ਉਸ ਨੂੰ ਏਥੇ ਦੇਹੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ੦ ਦੇਹ ਨੂੰ ਉਤਪਨ ਵਾਲੇ ਗੁਣ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣਾ ਸੰਬੰਧ ਮੰਨ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਉਚ ਨੀਚ ਯੋਨੀਆਂ ਵਿਚ ਜਨਮ ਲੈਣਾ ਹੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ (ਗੀਤਾ 13.21) ੦ 14.05 ਸ਼ਲੋਕ ਵਿਚ ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਲਈ ਏਥੇ 'ਏਤਾਨ੍, ਤ੍ਰੀਨ, ਗੁਣਾਨ' ਪਦ ਆਏ ਹਨ। ਵਿਚਾਰਸ਼ੀਲ ਵਿਅਕਤੀ ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਜੋੜਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜੋ ਨਸ਼ਟ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਹਨ ਤੇ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਵੀ ਹਨ। ਜੋ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਨਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੋਂ ਇਹ ਗੁਣ ਉਤਪਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਵੀ ਸਵਯੰ ਦਾ ਭੋਰਾ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਫਿਰ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਤਾਂ ਸੰਬੰਧ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ੦ ਜਨਮ ਮ੍ਰਤ੍ਯੁ ਜਰਾ ਦੁਖੈਹ, ਵਿਮੁਕ੍ਤ੍ਹ ਅਮ੍ਰਤਮ੍ ਅਸ਼੍ਨੁਤੇ = ਜਦ ਸਾਧਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਤੋੜ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਹ ਜਨਮ ਮਰਨ ਤੇ ਬਿਰਧ ਅਵੱਸਥਾ ਦਾ ਦੁੱਖ ਨਹੀਂ ਝੱਲਦਾ। ਜਨਮ ਮਰਨ ਹੀ ਗੁਣ ਦੇ ਸੰਗ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੈ। ਗੁਣ ਤਾਂ ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਣਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਰਤੀਆਂ ਕਦੇ ਸਾਤਵਿਕ ਕਦੇ ਰਾਜਸ ਕਦੇ ਤਾਮਸ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ

ਹਨ ਪਰ ਜੋ ਸ੍ਵਯੰ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਨਾ ਸਾਤਵਿਕ ਨਾ ਰਾਜਸ ਨਾ ਤਾਮਸ, ਕਦੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਵਯੰ ਤਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਅਸੰਗ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਸੰਗ ਸਰੂਪ ਦਾ ਕਦੇ ਜਨਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਮਿਰਤੂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਨਾ ਬਿਰਧ ਅਵੱਸਥਾ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਸੰਗ ਕਾਰਨ ਹੀ ਇਹ ਜਨਮ ਮਰਨ ਬਿਰਧ ਅਵੱਸਥਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਹੈ, ਉਹ ਤਾ ਅਮਰ ਪਦਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਜੇ ਦੇਹ ਨਾਲ ਏਕਤਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਸਰੀਰ ਦੇ ਮਰਨ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਮਰਨ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਤੇ ਦੁਖਾਂ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੈ ਤਾਂ ਅਮਰ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਏਥੇ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਦੀ ਸਮਗ੍ਰਤਾ ਦਾ ਵਰਨਣ ਹੈ। ਜੀਵਾਤਮਾ - ਉਸ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਉਸ ਦੇ ਇਸ ਨਿਵਾਸ ਅਸਥਾਨ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਪਹਿਚਾਣ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾ ਸਕਦੇ। ਜੀਵਾਤਮਾ - ਸਰੀਰ ਦੇ ਨਾਲ, ਜਨਮ ਦੇ ਕਾਰਨ ਨਾਸ਼ਮਾਨਤਾ, ਮੌਤ, ਵਜੋਂ ਹੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜੀਵਾਤਮਾ - ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹੋਈ ਵੀ ਸਰੀਰਕ ਚੇਤਨਤਾ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਅਪਾਰ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ, ਉਹ ਹਕੀਕੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤਿੰਨ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਤੋਂ ਪਰਾਂ ਦਾ ਬਣਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ, ਜੋ ਭੌਤਿਕ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਾਲੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕ ਅਨੁਭਵ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਜਿਹੜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਸੁਵਰਤੋਂ ਕਰਨੀ ਸਿੱਖ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਸਤੋ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਬਲਤਾ ਲਈ ਲਗਨ ਨਿੱਸ਼ਚਾ ਧਿਆਨ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਆਤਮ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਮਿਹਨਤ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ੦ ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ੦ "ਸਰੀਰ ਦਾ ਜਨਮ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮੌਤ ਵੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਆਤਮਾ 'ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਆਤਮਾ ਸਪਾਰੀ ਵਾਂਗ ਹੈ, ਜਿਸ ਉੱਪਰ ਖੋਲ੍ਹ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਅਜੇ ਗਿਰੀ ਨਰਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਤੇ ਖੋਲ੍ਹ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਚਿਮੜੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਗਿਰੀ ਪੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਖੋਲ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨੀ (ਪੱਕੀ ਗਿਰੀ ਵਾਂਗ ਹੈ) ਸਰੀਰਕ ਚੇਤਨਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਪਰ੍ਹੇ ਵਗਾਹ ਮਾਰਦਾ ਹੈ।"

✪ ✪ ✪

14.21 ਸ਼ਲੋਕ :

ਅਰਜੁਨ ਉਵਾਚ *अर्जुन उवाच*

कैः लिङ्गैः त्रीन् गुणान् एतान्, अति-इतः भवति प्रभो। किम्-आचारः कथम् च एतान्, त्रीन् गुणान् अति-वर्त्-अते॥

ਕੈਹਲਿੰਗੇ ਤ੍ਰੀਨ੍ ਗੁਣਾਨ੍ ਏਤਾਨ੍, ਅਤਿ ਇਤਹ ਭਵਤਿ ਪ੍ਰਭੋ।

ਕਿਮ੍ ਆਚਾਰਹ ਕਥਮ੍ ਚ ਏਤਾਨ੍, ਤ੍ਰੀਨ੍ ਗੁਣਾਨ੍ ਅਤਿ ਵਰ੍ਤ੍ ਅਤੇ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਕੈਹ : ਕਿਸ ਰਾਹੀਂ। ਲਿੰਗੇ : ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ਰਾਹੀਂ। ਤ੍ਰੀਨ੍ : ਤਿੰਨਾਂ। ਗੁਣਾਨ੍ : ਗੁਣਾਂ। ਏਤਾਨ੍ : ਇਹ। ਅਤਿਇਤਹ : ਪਾਰ ਕੀਤਾ। ਭਵਤਿ : ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੋ : ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ। ਕਿਮ੍ : ਉਸ ਦਾ ਕੀ ਹੈ ? ਆਚਾਰਹ : ਆਚਰਣ। ਕਥਮ੍ : ਕਿਵੇਂ। ਚ : ਅਤੇ। ਏਤਾਨ੍ : ਇਹ। ਤ੍ਰੀਨ੍ : ਤਿੰਨਾਂ। ਗੁਣਾਨ੍ : ਗੁਣ। ਅਤਿ ਵਰ੍ਤ ਅਤੇ : ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਣਾ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਅਰਜਨ ਨੇ ਕਿਹਾ : 'ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ! ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਅਤੀਤ ਹੋਇਆ ਵਿਅਕਤੀ ਕਿੰਨਾਂ ਕਿੰਨਾਂ ਲੱਛਣਾਂ ਵਿਚ ਯੁਕਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਵੇਂ ਆਚਰਣਾਂ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠਦਾ ਹੈ।'

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ਕੈਹ ਲਿੰਗੈਹ ਤ੍ਰੀਨ੍ ਗੁਣਾਨ੍ ਏਤਾਨ੍ ਅਤਿ ਇਤਹ ਭਵਤਿ ਪ੍ਰਭੋ! 'ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ! ਮੈਂ ਇਹ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਜਿਸ ਨੇ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸੰਬੰਧ ਤੋੜ ਲਿਆ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਕੀ ਲੱਛਣ ਹਨ ? ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਥਾਂ ਗੁਣ ਅਤੀਤ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਕਿਹੜੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਾਧਾਰਣ ਵਿਅਕਤੀ ਸਮਝ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਗੁਣ-ਅਤੀਤ-ਵਿਅਕਤੀ ਹੈ ? ੦ ਕਿਮ੍ਾਚਾਰ : ਉਸ ਗੁਣ ਅਤੀਤ ਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਆਚਰਣ ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਾਧਾਰਣ ਵਿਅਕਤੀ ਵਰਗੀ ਉਸ ਦੀ ਦਿਨ ਰਾਤ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਣ ਅਤੀਤ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਦਿਨ ਰਾਤ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ? ਜਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ? ਸਾਧਾਰਣ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਜਿਹੋ ਜਿਹੇ ਆਚਰਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੋ ਜਿਹਾ ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ ਰਹਿਣ ਸਹਿਣ ਵੀ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਵੱਖਰੇ ? ੦ ਕਥਮ੍ ਚ ਏਤਾਨ੍ ਤ੍ਰੀਨ ਗੁਣਾਨ੍ ਅਤਿ ਵਰ੍ਤ੍ ਅਤੇ - ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲੋਂ ਸੰਬੰਧ ਤੋੜਨ ਦਾ ਕੀ ਉਪਾਅ ਹੈ ? ਕਿਹੜੇ ਕਿਹੜੇ ਸਾਧਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਗੁਣ ਅਤੀਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ੦ ਜਿਸ ਨਾਲ ਅਗਿਆਤ ਵਿਸ਼ੇ ਗਿਆਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਸ ਨੂੰ ਲਿੰਗ ਜਾ ਲਕਸ਼ਣ ਜਾਂ ਚਿੰਨ੍ਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਅਰਜਨ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਹੈ। ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਵਿਚ ਗ੍ਰਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਅੰਦਰ ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਲੱਛਣ ਵਿਦਮਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ? ਦੂਜਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ, ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਆਚਰਣ ਦੇ ਮੁੱਖ ਤੱਤ ਕਿਹੜੇ ਕਿਹੜੇ ਹਨ ? ਤੀਜਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ, ਅਜਿਹਾ ਵਿਅਕਤੀ ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਭੌਤਿਕ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਤਿੰਨ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ, ਕਿਵੇਂ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ? ਕਿਵੇਂ ਉਹ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਕਾਰਜ ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ? ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਹੱਦਾਂ ਪਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹੜੇ ਉਪਰਾਲੇ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ? ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਜਾਣ ਲੈਣੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਨ।

✪ ✪ ✪

14.22 ਸ਼ਲੋਕ :

ਭਗਵਾਨ੍ ਉਵਾਚ *श्री भगवानुवाच*

प्रकाशम् च प्र-वृत्-तिम् च, मोहम् एव च पाण्डव। न द्वेष्टि सम्-प्र-वृत्तानि, न नि-वृत्-तानि काङ्क्षति॥

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮ੍ ਚ ਪ੍ਰਵ੍ਰਤ੍ਤਿਮ੍ ਚ, ਮੋਹਮ੍ ਏਵ ਚ ਪਾਂਡਵ।

ਨ ਦੁਵੇਸ਼੍ਟਿ ਸਮ੍ ਪ੍ਰਵ੍ਰਤਾਨਿ, ਨ ਨਿਵ੍ਰਤ੍ ਤਾਨਿ ਕਾਂਕ-ਸ਼ਤਿ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਸ਼੍ਰੀ ਭਗਵਾਨੁ ਵਾਚ : ਸ਼੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਬੋਲੇ। ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮ੍ : ਰੌਸ਼ਨੀ। ਚ : ਅਤੇ। ਪ੍ਰਵ੍ਰਤ੍ ਤਿਮ੍ਚ : ਗਤੀਵਿਧੀ। ਚ : ਅਤੇ। ਮੋਹਮ੍ : ਮਾਇਆ। ਏਵ : ਭੀ। ਚ : ਅਤੇ। ਪਾਂਡਵ : ਹੇ ਪਾਂਡਵ। ਨ : ਨਹੀਂ। ਦੁਵੇਸ਼੍ਟਿ : ਨਫਰਤ ਕਰਨੀ। ਸਮ੍ਪ੍ਰਵ੍ਰਤਾਨਿ :

ਜਦੋਂ ਅੱਗੇ ਜਾਣਾ। ਨ : ਨਹੀਂ। ਨਿਵ੍ਰਤ੍ : ਜਦੋਂ ਗ਼ੈਰ ਹਾਜ਼ਰ। ਕਾਂਕਸ਼ਤਿ : ਲਾਲਸਾ ਹੋਣੀ, ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ, ਤਾਂਘਣਾ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਸ਼੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਬੋਲੇ, 'ਹੇ ਪਾਂਡਵ! ਜੋ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਅਤੇ ਮੋਹ ਦੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣ 'ਤੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਨਫ਼ਰਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗ਼ੈਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣ ਸਮੇਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਾਹਨਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ 'ਚ – ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਤੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਦੀ ਸਵੱਛਤਾ ਨਿਰਮਲਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਸ਼ਬਦ ਆਦਿ ਪੰਜਾਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗਿਆਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਤੋਂ ਮਨਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਬੁੱਧੀ ਨਾਲ ਨਿਰਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ – ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ 'ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਹੈ। ਭਗਵਾਨ (14.11) ਸ਼ਲੋਕ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਸਤਵਗੁਣ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਏਥੇ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਰਤੀ ਲੈਣ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਸਤੋਗੁਣ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਮੁੱਖ ਵਿਰਤੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਜਦ ਤੱਕ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਤੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ, ਸਵੱਛਤਾ ਨਿਰਮਲਤਾ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ, ਤਦ ਤੱਕ ਗਿਆਨ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ, ਸਵੱਛਤਾ ਨਿਰਮਲਤਾ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ, ਤਦ ਤੱਕ ਗਿਆਨ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਲ ਹੀ ਗਿਆਨ ਸੰਭਵ ਹੈ। ੦ ਪ੍ਰਵ੍ਰਤ੍ਤਿਮ ਚ, ਜਦ ਤੱਕ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਤਦ ਤੱਕ ਰਜੋਗੁਣ ਦੀ ਲੋਭ ਪ੍ਰਵਿਤੀ, ਰਾਗ ਪੂਰਵਕ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਆਰੰਭ, ਅਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਸ੍ਪ੍ਰਹਾ – ਇਹ ਵਿਰਤੀਆਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਜਦ ਵਿਅਕਤੀ ਗੁਣ ਅਤੀਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਦ ਰਜੋਗੁਣ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀਆਂ ਵਿਰਤੀਆਂ ਤਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀਆਂ, ਪਰ ਮੋਹ ਕਾਮਨਾ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਪ੍ਰਵਿਤੀਆਂ (ਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲਤਾ) ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਪ੍ਰਵਿਤੀਆਂ, ਦੋਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਗੁਣ ਅਤੀਤ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਭੀ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਏਸੇ ਲਈ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਏਥੇ ਕੇਵਲ "ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ" ਨੂੰ ਹੀ ਲਿਆ ਹੈ। ੦ ਰਾਗ ਤੇ ਕਿਰਿਆ ਰਜੋਗੁਣ ਦੇ ਦੋ ਰੂਪ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਦੁਖ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੈ। ਇਹ ਰਾਗ, ਗੁਣ ਅਤੀਤ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਪਰ ਜਦ ਤੱਕ ਗੁਣ ਅਤੀਤ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਸਰੀਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਤਦ ਤੱਕ ਉਸ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਭਾਵ ਪੂਰਵਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਏਸੇ ਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲਤਾ ਨੂੰ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਏਥੇ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਕਿਹਾ ਹੈ। ੦ ਮੋਹਮ੍ ਏਵ ਚ ਪਾਂਡਵ! ਮੋਹ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੈ 1. ਨਿੱਤ ਅਨਿੱਤ ਸਤ੍ਅਸਤਮ੍ ਕਰਤੱਵ ਅਕਰ੍ਤੱਵ ਦਾ ਵਿਵੇਕ ਨਾ ਹੋਣਾ 2. ਵਿਵਹਾਰ ਵਿਚ ਭੁੱਲ ਹੋਣੀ। ਗੁਣ ਅਤੀਤ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਮੋਹ ਤਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ (4.35) ਪਰ ਵਿਵਹਾਰ ਵਿਚ ਭੁੱਲ ਹੋਣੀ, ਅਰਥਾਤ ਕਿਸੇ ਦੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਮੰਨ ਲੈਣਾ ਤੇ ਦੋਸ਼ੀ ਨੂੰ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਮੰਨ ਲੈਣਾ ਆਦਿ। ਜਿਵੇਂ ਰੱਸੀ ਦਾ ਸੱਪ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣਾ, ਮ੍ਰਿਗ-ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣਾ। ੦ ਨ ਦ੍ਵੇਸ਼ਟਿ ਸਮ੍ ਪ੍ਰਵਿਰਤਾਨਿ, ਨ ਨਿਵ੍ਰਿਤ ਤਾਨਿ ਕਾਂਕਸ਼ਤੀ – ਸਤਵ ਗੁਣ ਦਾ ਕੰਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਰਜੋਗੁਣ ਦਾ ਕੰਮ 'ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ' ਤੇ ਤਮੋਗੁਣ ਦਾ ਕੰਮ 'ਮੋਹ' ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਵ੍ਰਿਤ ਹੋਣ 'ਤੇ ਭੀ ਗੁਣ ਅਤੀਤ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਦਵੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿਵ੍ਰਿਤ ਹੋਣ 'ਤੇ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਅਰਥ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਹਨ। ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਅਥਵਾ ਕਾਰਜ ਪ੍ਰਵੀਣਤਾ ਰਜੋਗੁਣ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਮੋਹ ਦਾ ਭਾਵ ਅਗਿਆਨ ਹੈ, ਜੋ ਤਮੋਗੁਣ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਸਤੋਗੁਣ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਗਿਆਨ-ਬੁੱਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ, ਪਵਿੱਤਰ ਬਾਣੀ ਸੁਣਦਾ ਹੈ, ਭਜਨ ਗਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਅੰਤ੍ਰੀਵ ਸੋਚ ਵਿਚ ਗ਼ਲਤਾਨ ਹੋ ਕੇ ਸਾਧਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਦਿਨ ਲਈ ਵੀ ਜੇਕਰ ਸਤੋਗੁਣੀਂ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੇ ਨਿੱਤ ਦੇ ਨੇਕ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਕੁੱਝ ਗਵਾ ਲਿਆ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਭਾਵਨਾ ਸਤੋਗੁਣੀਂ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਬਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਅਜਿਹੀ ਕਮਾਲ ਦੀ ਉੱਚਤਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਨਾ ਕੁੱਝ ਪਾ ਕੇ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ ਨਾ ਕੁੱਝ ਗਵਾ ਕੇ ਖੋਂਹਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾਂ ਅਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਚ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਰਜੋਗੁਣਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਬਲਤਾ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕੁੱਝ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਕੁਝ ਉਸ ਨੂੰ ਠੀਕ ਜਾਪਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਜੋ ਭੈੜੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਉਹ ਬਚਦਾ ਹੈ। ਮੰਦਰ ਜਾਣਾ, ਪੂਜਾ ਰੀਤੀਆਂ ਸੰਪੰਨ ਕਰਨੀਆਂ ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਪੱਖ ਹਨ। ਉਹ ਪਾਕ ਪਵਿੱਤਰ ਬਣਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜੋ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਇਹ ਸਾਰੇ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਪਰੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਥਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਿਆ ਗ੍ਰਹਿਣ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਪ੍ਰਪੱਕ ਰਹਿੰਦਿਆਂ, ਉਹ ਕੁੱਝ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਹਰ ਚੰਗਾ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾ ਵਾਨ ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਕੁੱਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਫਿਰ ਵੀ ਵਧੀਆ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਭੈੜਾ ਕਾਰਨਾਮਾ ਉਪਜਾਉਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਪਰ ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਤਮੋਗੁਣਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਬਲਤਾ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਉਹ ਆਲਸੀ ਸੁਸਤ ਅਤੇ ਨੀਂਦ ਵਿਚ ਗ੍ਰਸਿਆ ਹੋਇਆ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨੀਂਦ ਵਿਚੋਂ ਜਗਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਿਸ ਨੇ ਗੁਣਾਂ ਉੱਪਰ ਕਾਬੂ ਪਾ ਲਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਨੀਂਦ ਤੇ ਜਾਗਣ ਦੀ ਅਵੱਸਥਾ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅੰਤਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਦੀ ਲੋੜ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਜਿਹੜਾ ਵਿਅਕਤੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਈ ਹੈ, ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕਿਸੇ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨੀ ਜਿਹੜਾ ਤਿੰਨ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਉੱਠ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਇਕ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਅੱਗੇ ਜੋ ਵਸਤੂ ਰੱਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਉਸ ਦੀ ਪਰਛਾਈਂ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਉਸ ਅੱਗੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਅਸਲ ਅੱਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਉੱਪਰ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਜਾਂ ਦਿਖਾਈ ਨਾ ਦੇਣ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਨੀ ਦਾ ਮਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੇ ਤਿੰਨ ਗੁਣਾਂ ਉੱਪਰ ਕਾਬੂ ਪਾ ਲਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਮਲ ਦੀ ਉੱਚਤਾ ਵਾਂਗ ਉੱਪਰ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਣ ਆਉਂਦੇ ਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਸ ਉੱਪਰ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਇਹ ਪਹਿਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ੦ ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ੦ 'ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ ਆਤਮਾ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ? ਜਿਵੇਂ ਗੋਤਾ ਖੋਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਮੱਛੀਆਂ ਫੜਨ ਵਾਲੇ, ਉਹ ਡੂੰਘੇ ਪਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਮੱਛੀ ਫੜ੍ਹਨ ਲਈ ਗੋਤਾ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਗਿੱਲੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਜੇ ਬਾਹਰਲੇ ਖੰਭ ਨੁਮਾ ਬਸਤਰ ਉੱਪਰ ਕੁੱਝ ਬੂੰਦਾਂ ਰਹਿ ਵੀ ਜਾਂਦੀਆਂ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਝਟਕਾ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੁਕਤ ਆਤਮਾਵਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵਾਪਰਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਹੀਨ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।'

✪ ✪ ✪

14.23 ਸ਼ਲੋਕ :

उद्-आस्-ईन-वद् आसीनः, गुणै: य: न वि-चाल्यते। गुणा: वर्तन्ते इति एव, य: अव-तिष्ठति न इङ्गते॥

ਓਦ੍ ਆਸ੍ਇਨ ਵਦ੍ ਆਸੀਨਹ, ਗੁਣੈਹ ਯਹ ਨ ਵਿਚਾਲ੍ਯਤੇ।

ਗੁਣਾਹ ਵਰ੍ਤੰਤੇ ਇਤਿ ਏਵ, ਯਹ ਅਵ ਤਿਸ਼੍ਟ੍ਤਿ ਨ ਇੰਗਤੇ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਉਦ੍ਆਸ੍ਇਨ ਵਦ੍ : ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਚਿੰਤਾ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਵਰਗਾ। ਆਸੀਨਹ : ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ। ਗੁਣੈਹ : ਗੁਣਾ। ਨ : ਨਹੀਂ। ਵਿਚਾਲ੍ਯਤੇ : ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਹੈ। ਗੁਣਾਹ : ਗੁਣ। ਵਰ੍ਤੰਤੇ : ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਤਿ : ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ। ਏਵ : ਭੀ। ਯਹ : ਕੌਣ। ਅਵਤਿਸ਼੍ਟ੍ਤਿ : ਸਵੈ ਕੇਂਦਰਿਤ। ਨ : ਨਹੀਂ। ਇੰਗਤੇ : ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਹੈ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਜਿਹੜਾ ਉਦਾਸ ਵਿਅਕਤੀ ਵਾਂਗ ਬੈਠਾ ਗੁਣਾਂ ਰਾਹੀਂ ਚਿੰਤਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਅਰਥਾਤ ਗੁਣ ਹੀ ਗੁਣਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤ ਰਹੇ ਹਨ, ਅਜਿਹਾ ਜਾਣ ਕੇ ਵੀ ਸਥਿਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਚੰਚਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਉਦ੍ ਆਸ੍-ਇਨ ਵਦ੍ ਆਸੀਨਹ = ਜੇ ਦੋ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਸ ਵਿਚ ਵਿਵਾਦ ਕਰਦੇ ਹੋਣ, ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਦੇ ਨਾਲ ਪੱਖ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਪੱਖ ਪਾਤੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਦੋਵਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸੁਲਾਹ ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਲਾ ਮਧ੍ਯਸ੍ਥ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਿਹੜਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਨਾ ਕਿਸੇ ਦਾ ਪੱਖ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਉਹ 'ਉਦਾਸੀਨ' ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇੰਜ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ - ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਤੋਂ ਗੁਣ ਅਤੀਤ ਵਿਅਕਤੀ 'ਉਦਾਸੀਨ' ਵਾਂਗ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਅਸਲ ਵਿਚ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ - ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਸੱਤਾ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਸਤ ਸਰੂਪ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸੱਤਾ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਸੱਤਾ ਵਾਲਾ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਫਿਰ ਇਹ ਉਦਾਸੀਨ ਕਿਸ ਤੋਂ ਹੈ ? ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸੱਤਾ ਹੈ, ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਗੁਣ ਅਤੀਤ ਮਨੁੱਖ ਉਦਾਸੀਨ ਵਾਂਗ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਗੁਣੈਹ ਯਹ ਨ ਵਿ ਚਾਲ੍ਯਤੇ - ਉਸ ਦੇ ਅਖਵਾਉਣ ਵਾਲੇ 'ਅੰਤਹਕਰਣ' ਵਿਚ ਸਤਵ ਰਜਸ ਤੇ ਤਾਮਸ - ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਰਤੀਆਂ ਤਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਇਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵਿਚਲਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਨੂੰ ਗੁਣਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਰਤੀਆਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਅਭਾਵ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਭਾਵ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ੦ ਗੁਣਾਹ ਵਰ੍ਤੰਤੇ ਇਤਿ ਏਵ - ਯਹ ਅਵ ਤਿਸ਼ਟਿਤਿ ਨ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ - ਅਜਿਹਾ ਮੰਨ ਕੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਨਿਰਵਿਕਾਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਨ ਇੰਗਤੇ - ਪਹਿਲਾ ਗੁਣਾ ਵਰ੍ਤੰਤ ਇਤਿ ਏਵ - ਪਦ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦਾ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਦਾ ਨਿਸ਼ੇਧ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਨ ਇੰਗਤੇ ਪਦ ਨਾਲ ਉਸ ਵਿਚ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਅਭਾਵ ਦੱਸਦੇ ਹਨ। ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਗੁਣ ਅਤੀਤ ਪੁਰਸ਼ ਖੁਦ ਕੁੱਝ ਵੀ ਚੇਸ਼ਟਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਕਾਰਨ ਕਿ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਸ਼ੁੱਧ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਕਦੇ ਕੋਈ ਕਿਰਿਆ ਹੁੰਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਗੁਣ ਹੀ ਗੁਣਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤ ਰਹੇ ਹਨ, ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਅੰਤਹਕਰਣ ਸਹਿਤ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਹੀ ਉਤਪਨ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਹਵਾ ਚੱਲਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪਹਾੜੀ ਨਹੀਂ ਹਿਲਦੀ, ਪਰ ਪਹਾੜੀ ਉੱਪਰ ਲੱਗੇ ਦਰੱਖਤ ਪੌਦੇ ਵੇਲ ਬੂਟੇ ਹਿਲਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਅੰਦਰ ਗੁਣ ਤਾਂ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਹ ਸ਼ਾਂਤ, ਪ੍ਰਪੱਕ, ਚਿੰਤਾ-ਰਹਿਤ ਅਡੋਲ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਕੁੱਝ ਵੀ ਵਾਪਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ।

✪ ✪ ✪

14.24 ਸ਼ਲੋਕ :

सम-दु:ख-सुख: स्व-स्थ:, सम-लोष्ट-अश्म-काञ्चन:। तुल्य-प्रिय-अप्रिय: धीर:, तुल्य-निन्दा-आत्म-सम्-सतुति:॥

ਸਮ ਦੁਹਖ ਸੁਖਹ ਸ੍ਵੱਸ੍ਥਹ, ਸਮ ਲੋਸ਼੍ਟ੍ ਅਸ਼੍ਮ ਕਾਂਚਨਹ।
ਤੁਲ੍ਯ ਪ੍ਰਿਯਾ ਅਪ੍ਰਿਯਾ ਧੀਰਹ, ਤੁਲ੍ਯ ਨਿੰਦਾ ਆਤ੍ਮ ਸਮ੍ਸ੍ਤੁਤਿ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਸਮਦੁਹਖ ਸੁਖਹ : ਦੁਖ ਸੁਖ ਵਿਚ ਬਰਾਬਰ। ਸ੍ਵੱਸ੍ਥਹ : ਆਪਣੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿਚ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਣਾ। ਸਮਲੋਸ਼੍ਟ੍ ਅਸਮ ਕਾਂਚਨਹ : ਮਿੱਟੀ ਦਾਡਲਾ, ਇਕ ਪੱਥਰ ਤੇ ਸੋਨਾ, ਸਭ ਨੂੰ ਇਕ ਸਮਝਣਾ। ਤੁਲ੍ਯ ਪ੍ਰਿਯਾ ਅਪ੍ਰਿਯਾ : ਪਿਆਰੇ ਤੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਨੂੰ ਇਕੋ ਸਾਮਾਨ ਸਮਝਣਾ। ਧੀਰਹ : ਪੱਕਾ। ਤੁਲ੍ਯ ਨਿੰਦਾ ਆਤ੍ਮ ਸਮ੍ਸ੍ਤੁਤਿ : ਨਿੰਦਾ ਤੇ ਉਸਤਿਤ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਮੰਨਣਾ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਜਿਹੜਾ ਦੁਖ ਅਤੇ ਸੁਖ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਸਮਝਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਸਵੈ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਡਲੇ, ਪੱਥਰ ਤੇ ਸੋਨੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਾ ਸਮਝਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਿਯਾ ਤੇ ਅਪ੍ਰਿਯਾ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਸਮਝਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਨਿੰਦਾ ਤੇ ਵਡਿਆਈ ਸੁਣ ਕੇ ਵੀ ਧੀਰਜ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਉਹੋ ਹੀ ਵਿਵੇਕੀ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਧੀਰਹ - ਸਮ ਦੁਖਹ ਸੁਖਹ ਸ੍ਵਸ੍ਥਹ = ਨਿਤ ਅਨਿਤ ; ਸਾਰ ਅਸਾਰ ਆਦਿ ਦੇ ਤੱਤਵਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣ ਕੇ ਸਦਾ ਸਿੱਧ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਹੋਣ ਨਾਲ ਗੁਣ ਅਤੀਤ ਮਨੁੱਖ 'ਧੀਰ੍ਯਵਾਨ' ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਅਨੁਕੂਲ ਹਾਲਤ ਸੁਖ ਤੇ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ ਹਾਲਾਤ ਦੁਖ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਗੁਣ ਅਤੀਤ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਸੁੱਖ ਦੁੱਖ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ੦ ਸ੍ਵਸ੍ਥ : ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਸੁੱਖ ਦੁੱਖ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਸੁੱਖ ਦੁੱਖ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਗੁਣ ਅਤੀਤ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਆਉਣ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸੁੱਖ ਦੁੱਖ ਭੋਗਤਾ ਨਹੀਂ ਬਣਦੇ। ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਨਿਤ ਨਿਰੰਤਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਸਮਲੋਸ਼੍ਟ੍ ਅਸ਼੍ਮ ਕਾਂਚਨਹ = ਉਸ ਦਾ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਡਲੇ ਪੱਥਰ ਤੇ ਸੋਨੇ ਵਿਚ ਨਾ ਤਾਂ ਆਕਰਸ਼ਣ (ਰਾਗ) ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਵਿਕਰਸ਼ਣ (ਦਵੇਸ਼) ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਵਿਵਹਾਰ ਵਿਚ ਉਹ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਡਲੇ ਨੂੰ ਡਲੇ ਦੀ ਥਾਂ, ਪੱਥਰ ਨੂੰ ਪੱਥਰ ਦੀ ਥਾਂ ਅਤੇ ਸੋਨੇ ਨੂੰ ਸੋਨੇ ਦੀ ਥਾਂ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। (ਜਿਵੇਂ ਸੋਨੇ ਨੂੰ ਤਿਜੌਰੀ ਵਿਚ ਰੱਖੇਗਾ)। ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਅਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ-ਗ਼ਮੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਉਹ ਸਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵਿਵਹਾਰ ਦੀ ਯਥਾ ਯੋਗ ਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਡਲੇ ਪੱਥਰ ਤੇ ਸੋਨੇ ਦਾ ਗਿਆਨ ਨਾ ਹੋਣਾ 'ਸਮਤਾ' ਨਹੀਂ ਅਖਵਾਉਂਦੀ। 'ਸਮਤਾ' ਤਾਂ ਉਹੋ ਹੈ, ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਰਾਗ ਦਵੇਸ਼ ਨਾ ਹੋਵੇ। ੦ ਗਿਆਨ ਕਦੇ ਦੋਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਵਿਕਾਰ ਹੀ ਦੋਸ਼ੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਤੁਲਪ੍ਰਿਯ ਅਪ੍ਰਿਯਹ = ਕਿਰਿਆਮਾਨ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਅਸਿੱਧੀ ਵਿਚ ਅਰਥਾਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਤਤਕਾਲਿਕ ਫਲ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਅਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਸਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਤੁਲ੍ਯ ਨਿੰਦਾ ਆਤ੍ਮ ਸਮ੍ - ਸ੍ਤੁਤਿ = ਨਿੰਦਾ ਤੇ ਵਡਿਆਈ ਵਿਚ ਨਾਂ ਦੀ ਮੁੱਖਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਗੁਣ ਅਤੀਤ ਵਿਅਕਤੀ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਨਿੰਦਾ ਤੇ ਵਡਿਆਈ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਨਹੀਂ ਡੋਲਦਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਨਾ ਨਿੰਦਾ ਬੁਰੀ, ਤੇ ਵਡਿਆਈ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀ। ਉਹ ਸਮ ਰਹਿੰਦਾ ੦ ਗੁਣਾਤੀਤ ਵਿਅਕਤੀ ਉਹ ਹੈ, ਜੋ ਮਾਨ ਸਤਿਕਾਰ ਆਦਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਅਪਮਾਨ ਤ੍ਰਿਸ਼ਕਾਰ ਅਨਾਦਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ 'ਤੇ ਦੁਖੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਦੋਵਾਂ ਅਵੱਸਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਬਰਾਬਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਨਿਰਵਿਕਾਰ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਗੁਣਾਂ ਨੇ ਮਾਨਵੀ ਸਰੀਰ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਵਸਤਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਰਲਕੇ ਕਾਰਜ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਆਤਮਾ - ਇਸ ਲੈਣ ਦੇਣ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਕਰਵਾਉਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਯੋਗਦਾਨ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦੀ। ਆਤਮਾ ਦਾ ਗਿਆਤਾ ਆਤਮਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਰੋਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

✪ ✪ ✪

14.25 ਸ਼ਲੋਕ :

मान-अप-मानयो: तुल्य:, तुल्य: मित्र-अरि-पक्षयो:। सर्व-आ-रम्भ-परि-त्यागी, गुण-अति-इ-त: स: उच्यते॥

ਮਾਨ ਅਪਮਾਨ-ਯੋਹ, ਤੁਲ੍ਯਹ, ਤੁਲ੍ਯਹ ਮਿਤ੍ਰ ਅਰਿ ਪਕ੍ਸ਼ਯੋਹ।

ਸਰ੍ਵ ਆਰੰਭ ਪਰਿਤ੍ਯਾਗੀ, ਗੁਣ ਅਤਿ ਇਤਹ ਸਹ ਉਚ੍ਯਤੇ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਮਾਨ ਅਪਮਾਨ ਯੋਹ : ਮਾਨ ਤੇ ਅਪਮਾਨ। ਤੁਲ੍ਯਹ : ਬਰਾਬਰ। ਤੁਲ੍ਯਹ : ਬਰਾਬਰ। ਮਿਤ੍ਰ : ਮਿੱਤਰ। ਅਰਿ ਪਕ੍ਸ਼ ਯੋਹ : ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਨ। ਸਰ੍ਵ ਆਰੰਭ ਪਰਿਤ੍ਯਾਗੀ : ਸਾਰੇ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ। ਗੁਣ ਅਤਿ ਇਤਹ : ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਹੋ ਕੇ। ਸਹ : ਉਹ। ਉਚ੍ਯਤੇ : ਕਿਹਾ ਹੈ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਜੋ ਮਾਨ ਤੇ ਅਪਮਾਨ ਵਿਚ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਮਿੱਤਰ ਤੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਉੱਪਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਮਾਨ ਅਪਮਾਨ ਯੋਹ ਤੁਲ੍ਯਹ = ਮਾਨ ਤੇ ਅਪਮਾਨ ਹੋਣ ਵਿਚ ਸਰੀਰ ਦੀ ਮੁਖਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਣਾਤੀਤ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸਰੀਰ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਕੋਈ ਉਸ ਦਾ ਆਦਰ ਕਰੇ ਜਾਂ ਨਿਰਾਦਰ, ਮਾਨ ਕਰੇ ਜਾਂ ਅਪਮਾਨ, ਉਸ ਉੱਪਰ ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਸੁੱਖ ਦੁੱਖ ਦੋਵੇਂ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਵਿਕਾਰ ਹਨ। ਪਰ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਤੋੜਣ ਨਾਲ ਨਾਂ ਤੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਨਾ ਰਹਿਣ ਤੋਂ ਉਹ ਸੁਖੀ ਦੁਖੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਕਾਰਣ ਕਿ ਉਹ ਜਿਸ ਤੱਤਵ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਹੈ, ਉਥੇ ਇਹ ਵਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਤੱਤਵ ਗੁਣ ਰਹਿਤ ਹੈ, ਨਿਰਵਿਕਾਰ ਹੈ। ੦ ਤੁਲ੍ਯਹ ਮਿਤ੍ਰ ਅਰਿ ਪਕਸ਼ਯੋਹ = ਉਹ ਮਿਤ੍ਰ ਤੇ ਸ਼ਤ੍ਰੂ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿਚ ਸਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਗੁਣ ਅਤੀਤ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਮਿਤ੍ਰ = ਤੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਦੂਜੇ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮਿੱਤਰ ਤੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਵੀ ਮੰਨ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸਾਧਾਰਣ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਵੀ ਦੂਜੇ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਮਿੱਤਰ ਜਾਂ ਦੁਸ਼ਮਨ ਮੰਨ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਣ 'ਤੇ ਉਸ ਮਨੁੱਖ 'ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਨਾਲ ਰਾਗ ਦੋਸ਼ ਉਤਪਨ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਗੁਣ ਅਤੀਤ ਮਨੁੱਖ 'ਤੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਣ 'ਤੇ ਵੀ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਮਿੱਤਰ ਤੇ ਸ਼ਤਰੂ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਹੀ ਵਿਵਹਾਰ ਵਿਚ ਪੱਖਪਾਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਣ ਅਤੀਤ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅਖਵਾਉਣ ਵਾਲੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿਚ ਮਿੱਤਰ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਏਸੇ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਵਿਚ ਪੱਖਪਾਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ੦ ਸਰ੍ਵ - ਆਰੰਭ ਪਰਿ-ਤਿਆਗੀ - ਉਹ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਸੰਪੂਰਣ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਆਰੰਭ ਦਾ ਤਿਆਗੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਧਨ-ਸੰਪਤੀ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਤੇ ਭੋਗਾਂ ਦੇ ਲਈ ਉਹ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਕਰਮ ਆਰੰਭ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਾਲਾਤ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਤੇ ਨਿਵ੍ਰਿਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਕਾਮਨਾ ਵਾਸਨਾ ਮਮਤਾ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਿਵ੍ਰਿਤੀ ਭੀ ਮਾਨ-ਵਡਿਆਈ ਆਦਿ ਇੱਛਾ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੈ। ੦ ਗੁਣ ਅਤਿ ਇਤਹ ਸਹ ਉਚਯਤੇ - ਏਥੇ ਉਚਯਤੇ ਪਦ ਵਿੱਚੋਂ ਇਹੋ ਧੁਨੀ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਉਸ ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਗੁਣ ਅਤੀਤ ਸੰਗਿਆ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਕਹੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਰੀਰ ਅੰਤਹਕਰਣ ਦੇ ਲੱਛਣਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਣ ਅਤੀਤ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਣ ਅਤੀਤ ਦੇ ਅਸਲ ਵਿਚ ਲੱਛਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਉਹ ਤਾਂ ਸਹਿਜ ਅਵੱਸਥਾ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਲੱਛਣ ਤਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਦ ਗੁਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਲੱਛਣ ਨਹੀਂ। ੦ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਕਾਰਜ ਗੁਣ ਹਨ, ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜ ਸਰੀਰ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਹੈ। ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਆਦਿ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਕਾਰਣ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਵਰਨਣ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਫਿਰ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਕਾਰਣ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਵਰਨਣ ਹੋ ਹੀ ਕਿਵੇਂ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਪਰ ਜੋ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੋਂ ਵੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਤੀਤ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਰਾਹੀਂ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ੦ ਏਥੇ ਭਗਵਾਨ ਨੇ, ਸੁੱਖ ਦੁੱਖ, ਪ੍ਰਿਯਾ ਅਪ੍ਰਿਯਾ, ਨਿੰਦਾ ਵਡਿਆਈ ਤੇ ਮਾਨ ਅਪਮਾਨ ਇਹ ਅੱਠ ਨਾਂ ਹਨ ਜੋ ਪਰੱਸਪਰ ਵਿਰੁੱਧ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਾਧਾਰਣ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ ਵਿਖੱਮਤਾ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਵੀ ਕਦੇ ਕਦੇ ਵਿਲੱਖਣਾ ਹੋ ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੱਠਾਂ ਔਖੇ ਭਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸਮਤਾ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਲਈ ਹੋਰ ਅਵੱਸਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸਮਤਾ ਰੱਖਣਾ ਸੁਗਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਣ ਅਤੀਤ ਵਿਅਕਤੀ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੱਠਾਂ ਸੱਥਲਾਂ ਵਿਚ ਸਮਤਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਗੁਣ ਅਤੀਤ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜੋ ਨਿਰ-ਵਿਕਾਰਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਜੋ ਸੁਭਾਵਿਕ ਸਥਿਤੀ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ ਹਾਲਾਤ ਦੇ ਆਉਣ ਜਾਣ ਦਾ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਉਸ ਦੀ ਨਿਰ ਵਿਕਾਰਤਾ, ਸਮਤਾ ਜਿਉਂ ਦੀ ਤਿਉਂ ਅਟੱਲ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਕਦੇ ਭੰਗ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠੇ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਮਾਨ ਅਪਮਾਨ ਦੋਸਤ ਦੁਸ਼ਮਨ ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਤਿਆਗੀ ਪੁਰਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਹਿਜ ਬਿਰਤੀ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਅੰਦਰੋਂ ਸਵੈ ਤੇ ਖੁਦੀ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਸ਼ਲੋਕ, ਦੂਜੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਹਨ।

✪ ✪ ✪

14.26 ਸ਼ਲੋਕ :

माम् च य: अ-वि-अभि-चारेण, भक्ति-योगेन सेवते। स: गुणान् सम्-अति-इ-त्-य एतान्, ब्रह्म-भूयाय कल्पते॥

ਮਾਮ੍ ਚ ਯਹ ਅਵਿ ਅਭਿ ਚਾਰੇਣ, ਭਕ੍ਤਿ ਯੋਗੇਨ ਸੇਵਤੇ।

ਸਹ ਗੁਣਾਨ੍ ਸਮ੍ਅਤਿ ਈ ਤ੍ਯ ਏਤਾਨ੍, ਬ੍ਰਹਮ੍ ਭੂਯਾਯ ਕਲ੍ਪਤੇ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਮਾਮ੍ : ਮੇਰਾ। ਚ : ਅਤੇ। ਯਹ : ਕੌਣ। ਅਭਿਚਾਰੇਣ : ਜੋ ਨਾ ਥਿੜਕੇ ਨਾ ਡੋਲੇ। ਭਕ੍ਤਿ ਯੋਗੇਨ : ਭਗਤੀ ਉਪਾਸਨਾ ਨਾਲ। ਸੇਵਤੇ : ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਹ : ਉਹ। ਗੁਣਾਨ੍ : ਇਹ ਗੁਣਾਂ। ਸਮ੍ਅਤਿ : ਪਾਰ ਕਰਨਾ ਪਰੇ ਤੋਂ। ਏਤਾਨ੍ : ਇਹ। ਬ੍ਰਹਮ੍ ਭੂਯਾਯ : ਬ੍ਰਹਮ ਬਣਨਾ। ਕਲ੍ਪਤੇ : ਜੜ੍ਹ ਦੇਣਾ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਜਿਹੜਾ ਮੈਨੂੰ ਬਿਨਾ ਡੋਲਣ ਥਿੜਕਣ ਤੋਂ ਜਪਦਾ ਹੈ, ਪੂਰਣ ਸ਼ਰਧਾ ਰਖਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਤਿੰਨ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਕੇ, ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਹੋਣ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ਮਾਮ੍ ਚ ਯਹ ਅਵਿ ਅਭਿ ਚਾਰੇਣ, ਭਕ੍ਤਿ ਯੋਗੇਨ ਸੇਵਤੇ - ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਦਾਂ ਵਿਚ ਉਪਾਸਯ ਤੇ ਉਪਾਸਨਾ ਤੇ ਉਪਾਸਕ ਤਿੰਨੇ ਆ ਗਏ ਹਨ। ਅਰਥਾਤ 'ਯਹ' ਪਦ ਤੋਂ ਉਪਾਸਕ 'ਮਾਮ੍' ਪਦ ਤੋਂ ਉਪਾਸ੍ਯ ਅਤੇ 'ਅਭਿ ਅਭਿਚਾਰੇਣ ਭਕ੍ਤਿ ਯੋਗੇਨ ਸੇਵਤੇ' ਪਦਾਂ ਨਾਲ ਉਪਾਸਨਾ ਆ ਗਈ ਹੈ। ੦ ਅਵਿ ਅਭਿਚਾਰੇਣ - ਪਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਦੂਜੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਵੀ ਸਹਾਰਾ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਸੰਸਾਰਕ ਸਹਾਰਾ ਤਾਂ ਦੂਰ ਰਿਹਾ। ਗਿਆਨ ਯੋਗ, ਕਰਮ ਯੋਗ ਆਦਿ ਯੋਗ (ਸਾਧਨਾਂ) ਦਾ ਵੀ ਸਹਾਰਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਭਗਤੀ ਯੋਗੇਨ ਪਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਕੇਵਲ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਹੀ ਸਹਾਰਾ ਹੋਵੇ। ਆਸਰਾ ਹੋਵੇ, ਆਸ਼ਾ ਤੇ ਬਲ ਹੋਵੇ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਵਿ ਅਭਿਚਾਰੇਣ ਪਦ ਵਿਚ ਦੂਜਿਆਂ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈਣ ਦਾ ਨਿਖੇਧ ਕਰਕੇ 'ਭਕ੍ਤਿ ਯੋਗੇਨ' ਪਦ ਤੋਂ ਕੇਵਲ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਹੀ ਆਸਰਾ ਲੈਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ੦ ਸੇਵਤੇ - ਪਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਅਵਿ ਅਭਿਚਾਰੀ ਭਗਤੀ ਯੋਗ ਰਾਹੀਂ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਭਜਨ੍ ਕਰੋ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰੋ, ਸ਼ਰਨ ਆਵੋ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਚੱਲੋ। ੦ ਸਹ ਗੁਣਾਨ੍ ਸਮ੍ਅਤਿ ਇ ਤੁ-ਯ ਏਤਾਨ੍ ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਅਨ੍ਨਯ ਭਾਵ ਤੋਂ ਕੇਵਲ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਹੀ ਸ਼ਰਨ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। (12.06, 12.07) ੦ ਬ੍ਰਹਮ ਭੂਯਾਯ ਕਲ੍ਪਤੇ੍ - ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਉਹ ਬ੍ਰਹਮ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਪਾਤਰ (ਅਧਿਕਾਰੀ) ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਅਰਜਨ ਨੇ ਗੁਣ ਅਤੀਤ (ਨਿਰਗੁਣ ਬ੍ਰਹਮ ਪ੍ਰਾਪਤੀ) ਦਾ ਉਪਾਅ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਭਗਤੀ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਉਪਾਅ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਗੱਲ ਗਿਆਨ ਦੀ ਆਪਣੀ ਮਹੱਤਤਾ ਤੇ ਭੂਮਿਕਾ ਹੈ। ਸਿੱਧੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਹੋਰ ਵਿਧੀ ਅਪਣਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਜਿਹੜੇ ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ - ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਬ੍ਰਹਮ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਸਿੱਧ ਹੈ। ਜਿਸ ਤੱਤਵ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਗਿਆਨ ਯੋਗ ਕਰਮ ਯੋਗ ਆਦਿ ਸਾਧਨਾਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸੇ ਤੱਤਵ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਭਗਤੀ ਤੋਂ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ੦ ਸਾਧਨਾ ਵਿਚ ਭੇਦ ਹੋਣ 'ਤੇ ਵੀ ਉਸ ਤੱਤਵ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਭਗਤੀ ਤੋਂ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਜਿਸ ਨੇ ਪ੍ਰਭੂ ਲਈ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁੱਝ ਸਮੱਰਪਣ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਅਪਾਰ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਜੋਤ ਜਗਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਬਾਹਰ ਕੇਵਲ ਨਾਰਾਇਣ ਦੇ ਹੀ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਲੰਮੀ ਸਾਧਨਾ - ਉਸ ਦੇ ਬ੍ਰਹਮ ਬਣ ਜਾਣ ਹੀ ਸੰਪਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨੀ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਗਿਆਨਤਾ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਮਿਟ ਜਾਂਦ ਹੈ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪਲਮਦਾ ਹੈ, ਤਿੰਨ ਗੁਣ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ੦ ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ੦ "ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਈਸ਼ਵਰ ਨੂੰ ਅਨੇਕਾਂ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਦੇਖਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਮਾਧੀ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹੋ ਈਸ਼ਵਰ ਰੂਪ ਰਹਿਤ (ਨਿਰਗੁਣ ਸਰੂਪ) ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਨੁਭਵ ਵਿਚ ਭਗਤੀ ਤੇ ਗਿਆਨ ਇਕ ਮਿੱਕ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਭਗਤੀ - ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠਣ ਦਾ ਇੱਕ ਵਧੀਆ ਸਾਧਨ ਹੈ।"

✪ ✪ ✪

14.27 ਸ਼ਲੋਕ :

ब्रह्मण: हि प्रति-(स्था)ष्ठा अहम्, अ-मृतस्य अ-वि-अयस्य च। शश्वतस्य च धर्मस्य, सुखमय एकान्तिकस्य च॥

ਬ੍ਰਹਮਣਹ ਹਿ ਪ੍ਰਤਿ (ਸ੍ਥਾ) ਸ਼੍ਟਾ ਅਹਮ੍, ਅਮ੍ਰਤਸ੍ਯ ਅਵਿ ਅਯਸ੍ਯ ਚ।

ਸ਼ਾਸ਼੍ਵਤਸ੍ਯ ਚ ਧਰ੍ਮਸ੍ਯ, ਸੁਖਸ੍ਯ ਏਕਾਂਤਿਕਸ੍ਯ ਚ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਬ੍ਰਹਮਣਹ : ਬ੍ਰਹਮ। ਹਿ : ਸੱਚਮੁੱਚ। ਪ੍ਰਤਿਸ਼੍ਟਾ : ਸ਼ਰਨ ਸਥਲ। ਅਹਮ੍ : ਮੈਂ। ਅਮ੍ਰਤਸ੍ਯ : ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ। ਅਵਿਅਯਸ੍ਯ : ਨਾ ਬਦਲਣ ਵਾਲਾ ਅਟੱਲ। ਚ : ਅਤੇ। ਸ਼ਾਸ਼੍ਵਤਸ੍ਯ : ਹਮੇਸ਼ਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ। ਚ : ਅਤੇ। ਧਰ੍ਮਸ੍ਯ : ਧਰਮ ਦਾ। ਸ਼ਾਸ਼੍ਵਤ੍ ਸ੍ਯ : ਮਿਹਰ ਭਰਿਆ, ਦਿਆਲੂ, ਬਖਸ਼ਸ਼। ਏਕਾਂਤਿਕਸ੍ਯ : ਪੂਰਣ ਅਸੀਮ, ਨਿਰਲੇਪ। ਚ : ਅਤੇ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਹੀ ਉਸ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਘਰ ਹਾਂ, ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਹਾਂ, ਅਟੱਲ ਹਾਂ ਅਤੇ ਆਂਤਰਿਕ ਧਰਮ ਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਹੀ ਪੂਰਣ ਏਕਾਂਤਿਕ ਸੁੱਖ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਹਾਂ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ਬ੍ਰਹਮਣਹ ਹਿ ਪ੍ਰਤਿ (ਸ੍ਥਾ) ਸ਼੍ਟਾ ਅਹਮ੍ - ਮੈਂ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਤੇ ਆਸਰਾ ਹਾਂ। ਮੇਰੀ ਬ੍ਰਹਮ ਨਾਲ ਅਭਿੰਨਤਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਜਲਦੀ ਹੋਈ ਅੱਗ ਸਾਕਾਰ ਹੈ ਤੇ ਜਿਵੇਂ ਕਾਸ਼੍ਟ੍ ਆਦਿ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਅੱਗ ਨਿਰਾਕਾਰ ਹੈ। ਇਹ ਅੱਗ ਦੇ ਦੋ ਰੂਪ ਹਨ। ਪਰਤੱਤਵ - ਅੱਗ ਤਾਂ ਇਕ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਗਵਾਨ ਸਾਕਾਰ ਰੂਪ ਵੀ ਹਨ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਨਿਰਾਕਾਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੀ ਹਨ। ਇਹ ਦੋ ਰੂਪ ਸਾਧਕ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਹਨ। ਪਰ ਤੱਤਵ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭਗਵਾਨ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਇਕ ਹੀ ਹਨ, ਦੋ ਨਹੀਂ, ਜਿਵੇਂ ਭੋਜਨ ਵਿਚ ਸੁਗੰਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਇਕ ਸਵਾਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨੱਕ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਮਹਿਕ ਹੈ, ਪਰ ਜੀਭ ਰਸ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਸਵਾਦ ਹੈ ਪਰ ਭੋਜਨ ਤਾਂ ਇਕ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਿਆਨ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ ਤੇ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਭਗਵਾਨ ਹੈ। ਪਰ ਤੱਤਵ ਭਗਵਾਨ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਇਕ ਹੀ ਹੈ। ੦ ਭਗਵਾਨ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਵੱਖ ਹਨ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਵੱਖ ਹਨ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਹੀ ਭਗਵਾਨ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਹਨ। ਗੀਤਾ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਮ - ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਹੈ (5.10) (9.04) ੦ ਅਮ੍ਰਤਸ੍ਯ ਅਵ੍ਯਿਅਯਸ੍ਯ ਚ = ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਅਧਿ-ਸ਼ਠਾਨ ਮੈਂ ਹਾਂ, ਤੇ ਮੇਰਾ ਹੀ ਅਧਿਸ਼ਠ੍ਾਨ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਹੈ ਤੇ ਮੈਂ - ਇਹ ਦੋ ਤੱਤਵ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਅਸਲ ਵਿਚ ਇੱਕੋ ਹੀ ਹੈ। ਏਸੇ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਏਥੇ ਅਮ੍ਰਤਸ੍ਯ ਕਿਹਾ ਹੈ। (ਹੋਰ ਦੇਖੋ 13.12, 14.20) ੦ ਸ਼ਾਸ਼੍ਵਤਸ੍ਯ ਚ ਧਰ੍ਮਸ੍ਯ - ਸਨਾਤਨ ਧਰਮ ਦਾ ਆਧਾਰ ਮੈਂ ਹਾਂ ਤੇ ਮੇਰਾ ਆਧਾਰ ਸਨਾਤਨ ਧਰਮ ਹੈ। ਭਾਵੇ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਨਾਤਨ ਧਰਮ ਤੋਂ ਮੈਂ ਦੋ ਨਹੀਂ, ਕੇਵਲ ਇੱਕ ਹਾਂ। ਸਨਾਨਤ ਧਰਮ ਮੇਰਾ ਹੀ ਸਰੂਪ ਹੈ (11.18) (4.07) ੦ ਸੁਖਸ੍ਯ ਏਕਾਂਤਿਕਸ੍ਯ ਚ = ਏਕਾਂਤਕ ਸੁੱਖ ਦਾ ਆਧਾਰ ਮੈਂ ਹਾਂ, ਮੇਰਾ ਆਧਾਰ ਏਕਾਂਤਕ ਸੁੱਖ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਅਕਸ਼ਯ ਸੁੱਖ ਵੀ ਕਿਹਾ ਹੈ (5.21, 6.21 ਤੇ 6.27)। ੦ ਹਿੰਦੂ (ਸਨਾਤਨ) ਬੁੱਧ ਇਸਾਈ ਤੇ ਮੁਸਲਮ ਚਾਰ ਧਰਮ ਪੁਰਾਣੇ ਹਨ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਤਿੰਨ ਬੁੱਧ ਇਸਾਈ ਮੁਸਲਮ ਦੇ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਉੱਤਮ ਪੁਰਸ਼ ਹਨ ਪਰ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਵੱਲੋਂ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਖੋਜ ਹੈ। ਖੋਜ ਉਸੇ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਮੌਜੂਦ ਹੋਵੇ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਭਗਤੀ ਅੰਦਰ ਚਾਰ ਯੋਗ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਗੁਣ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਗਿਆਨ-ਯੋਗ ਰਾਹੀਂ

ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ, ਅਬਦਲ, ਅਟੱਲ ਬ੍ਰਹਮ ਅਥਵਾ ਪੂਰਣ ਆਤਮਿਕ ਸੁੱਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਰਮ ਯੋਗ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਅੰਤਰ ਧਰਮ ਅਥਵਾ ਸਨਾਤਮ ਧਰਮ (ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਦੂਜਾ ਨਾਂ ਹੈ) ਆਪਣਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਾਜ-ਯੋਗ ਦੇ ਨਿਰੰਤਰ ਅਭਿਆਸ ਨਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਧਾਰਾ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰਾ ਦੈਵੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਆਤਮਿਕ ਸੁੱਖ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਆਤਮਿਕ ਸੁੱਖ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ। ਰਾਜ ਯੋਗ ਅਭਿਆਸ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਧਾਰਾ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੈਵੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪੂਰਨ ਆਤਮਿਕ ਆਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਅਰਥ ਬ੍ਰਹਮਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ। ਚਾਰ ਯੋਗ ਅਜਿਹੇ ਮਾਰਗ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਚੱਲ ਕੇ ਸਾਧਕ ਤ੍ਰੈਗੁਣਾਂ ਉੱਪਰ ਕਾਬੂ ਪਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਠੀਕ ਧਾਰਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰੇ ਯੋਗ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਕੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਅਮਲ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ। ਮਿਥਿਹਾਸ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਿਵ ਜੀ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰ ਲੋਹੇ ਚਾਂਦੀ ਸੋਨੇ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਅਸੁਰਾਂ ਦੇ ਕਿਲਿਆਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਤੇ ਘੇਰਾ ਪਾਉਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਮਹਾਨ ਦੈਵੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਦੈਵੀ ਅੱਖ ਖੋਲ੍ਹੀ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਦੈਂਤਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਹੋ ਗਈ। ਇਹ ਤਿੰਨ ਗੁਣਾਂ ਉੱਪਰ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣ ਦੀ ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਕਥਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਾਬੂ ਸਵੈ ਗਿਆਨ ਸਦਕੇ ਸੰਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ੦ "ਇੱਕ ਯਾਤਰੀ ਸੰਘਣੇ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਲੰਘ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਤਿੰਨ ਚੋਰ ਆਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਉੱਪਰ ਕਾਬੂ ਪਾ ਲਿਆ। ਜੋ ਕੁੱਝ ਰੁਪੈ ਪੈਸੇ ਧਨ ਦੌਲਤ ਉਸ ਕੋਲ ਸੀ, ਸਭ ਕੁਝ ਖੋਹ ਲਿਆ। ਪਹਿਲੇ ਆਦਮੀ ਨੇ ਖੰਜਰ ਕੱਢਿਆ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਖੰਜਰ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਦੂਜੇ ਚੋਰ ਨੇ ਐਨਾ ਵੱਡਾ ਸਖ਼ਤ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਹੱਥ ਪੈਰ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਛੱਡ ਦੇਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਕਿਹਾ ਅੱਗੇ ਉਸ ਦੀ ਕਿਸਮਤ। ਇਹ ਸਲਾਹ ਮੰਨ ਲਈ ਗਈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੰਜ ਹੀ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇੰਜ ਕਰਕੇ ਚੋਰ ਉਸ ਥਾਂ ਤੋਂ ਚਲੇ ਗਏ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਪਿੱਛੋਂ ਹੀ ਨਰਮ ਦਿਲ ਵਾਲਾ ਚੋਰ ਫੇਰ ਉਸੇ ਥਾਂ 'ਤੇ ਆਇਆ, ਉਸ ਨੇ ਹੱਥ ਪੈਰ ਬੰਨ੍ਹੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਜਾਵੇ। ਆਦਮੀ ਨੇ ਤੀਜੇ ਚੋਰ ਦੀ ਦਿਆਲਤਾ ਤੇ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ (ਚੋਰ ਵੀ) ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਜ਼ਰੂਰ ਆਵੇ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਧੰਨਵਾਦ ਵਜੋਂ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਹੁਣਚਾਰੀ ਕਰਕੇ ਸੇਵਾ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਬਦਲਾ ਚੁਕਾ ਸਕੇ। ਤੀਜੇ ਚੋਰ ਨੇ ਨਰਮੀ ਨਾਲ ਇੰਜ ਕਰਨ ਤੋਂ ਅਸਮੱਰਥਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇੰਜ ਕਰਨਾ ਉਸ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਤੇ ਯੋਗਤਾ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ ਅਤੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਿਆ। ਦੁਨੀਆਂ ਜੰਗਲ ਹੈ। ਤਿੰਨ ਗੁਣ ਤਿੰਨ ਚੋਰ ਹਨ। ਜੀਵਾਤਮਾ ਮੁਸਾਫ਼ਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਦੈਵੀ ਗੁਣ ਉਸ ਦੀ ਧਨ ਦੌਲਤ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਹੈ। ਤਮੋ ਗੁਣ ਉਸ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਰਜੋ ਗੁਣ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਹਵਸ ਕਾਰਨ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਸਤੋਗੁਣ ਉਸ ਨੂੰ ਬਚਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ-ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਤੋ ਗੁਣ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ।"

✪ ✪ ✪